

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Ústav českých dějin

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Bc. Markéta Damková

**Každodennost veřejně činných žen v druhé polovině 19.
století**

The everyday life of publicly active women in second half
of 19th century

Praha 2017

Vedoucí práce: prof. PhDr. Milan Hlavačka, CSc.

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala vedoucímu své diplomové práce prof. PhDr. Milanu Hlavačkovi, CSc. za cenné připomínky a rady, které mi v průběhu psaní poskytoval, a díky nimž získala tato práce svou finální podobu. Velký dík patří rovněž mým blízkým za trpělivost, ochotu a průběžné komentáře k práci, především děkuji své mamince za provedení jazykových korektur.

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 23. dubna 2017

.....

Abstrakt

Tato diplomová práce si klade za cíl představit ženu v druhé polovině 19. století v soukromé sféře jejího působení. Zabývá se především každodenností dámské poloviny populace příslušející k měšťanské vrstvě a rytmem, v němž se její život odvíjel. V rámci jednotlivých kapitol jsou shrnuty součásti ženského světa ohraničeného zpravidla zdmi domova. Práce ukazuje běžné činnosti, z nichž se skládal život ženy, přičemž na čelním místě stojí péče o domácnost a výchova dětí. Pozornost je věnována rovněž ženské péči o sebe samotnou a prostředkům duševní hygieny, především způsobům relaxace a trávení volného času. Na základě pramenů osobní povahy, zejména deníků a korespondence, je rekonstruován běžný život příslušnice středostavovské vrstvy v druhé polovině 19. století. Práce vychází z pozůstalostí řady významných českých žen aktivně se podílejících na veřejném dění, které jsou uloženy v Literárním archivu Památníku národního písemnictví, případně vyšly knižně ve formě edice.

Klíčová slova

19. století, dějiny žen, každodennost, ženská otázka, péče o domácnost, výchova dětí, volný čas, odívání

Abstract

The goal of the master thesis is to introduce a woman living in the second half of nineteenth century in her private sphere of influence. It deals with the everyday life of the female half of population belonging to the bourgeoisie and with the rhythm controlling her life. In particular chapters there are concluded parts of female world limited by their household. The thesis describes ordinary actions which made part of female's life, the most important are housekeeping and raising children. The attention is also focused on female's health and body care and on the methods of mental hygiene, especially ways of relaxing and spending free time. An ordinary life of female member of bourgeoisie in the second half of nineteenth century is reconstructed thanks to the primary sources, particularly the diaries and the private correspondence. The thesis is based on the research of the estates of many publicly active Czech women lay-by in the Literary Archive of the Museum of Czech Literature or published as the edition.

Key words

19th century, history of women, everyday life, female question, housekeeping, raising children, free time, clothing

Obsah

Úvod.....	7
Prameny.....	9
Literatura	10
1. Žena emancipovaná	12
2. Žena hospodyně	18
2.1 Vaření	19
2.2 Péče o domácnost.....	27
2.3 Domácí personál.....	31
3. Žena vychovatelka	34
3.1 Narození dítěte	34
3.2 Rané dětství.....	37
3.3 Školní docházka	42
4. Žena hýčkaná	45
4.1 Péče o zdraví	45
4.2 Péče o tělo	49
4.3 Péče o vzhled.....	52
5. Žena odpočívající.....	59
5.1 Oslavy svátků	59
5.2 Plesy, večírky, slavnosti.....	64
5.3 Divadlo, koncerty, výstavy	67
5.4 Četba	71
5.5 Sportování	74
5.6 Cestování.....	76
Závěr	81
Seznam pramenů a literatury	84
Archivní prameny.....	84
Vydané prameny	85
Literatura	86
Internetové zdroje.....	87

Úvod

O „dlouhém“ 19. století se dá uvažovat jako o období velkých společenských změn a bouřlivého technologického vývoje. Evropa, potažmo celý svět, si prošla sériemi válek, revolucí, politických i hospodářských krizí, které navždy proměnily její tvář. Došlo však rovněž k celé řadě nových objevů a technických vynálezů, jež usnadnily lidem každodenní život. Vlivem železnice se začaly zkracovat vzdálenosti, díky čemuž cestování přišlo o svůj ryze účelový charakter a stalo se oblíbenou zábavou všech společenských vrstev. V souvislosti s tím se začalo vnímat také pojetí času, který se striktně rozdělil na dobu určenou k práci a dobu vymezenou odpočinku. Lidem bez ohledu na pohlaví se otevřela celá řada volnočasových aktivit, především nejrůznější druhy sportu, ovšem rovněž nové divadelní a literární žánry. Kultura se pomalu stávala masovou záležitostí a začala se přetvářet tak, aby uspokojila co nejširší vrstvy konzumentů. Takřka paralelně existovaly vysoké žánry určené vzdělaným čtenářům, potažmo divákům, i žánry odlehčené, které nevyžadovaly k pochopení intelektuální námahu, a proto byly všeobecně oblíbené.

Jednou ze zásadních kapitol historie „dlouhého“ 19. století je ženská emancipace. Boje žen o zajištění rovnoprávnosti ve všech oblastech života probíhaly napříč Evropou, respektive světem, navzájem se ovlivňovaly a reagovaly na sebe. Ženám se začaly otevírat do té doby zavřené dveře na poli vzdělání a politiky, čehož naplno využívaly. Žena už nechtěla být pouhou pasivní loutkou ovládanou muži bez práva rozhodovat o vlastním životě, ale toužila stát se muži rovnocennou partnerkou a to ve všech aspektech. Její místo sice stále zůstávalo v domácnosti, přesto se postupně snažila osvobodit od svazujících pout stereotypu a vydobýt si postavení, které jí dle vlastního názoru ve společnosti náleželo. Muži se těmto změnám podvolovali jen pomalu a neochotně, nakonec však byli nuceni ženským snahám ustoupit a postupně jim přiznat možnost studia na středních školách, následně na univerzitách a na závěr i volební hlas.

Dějinám ženských hnutí byla v průběhu 20. století u nás i ve světě věnována značná pozornost, a především v jeho druhé polovině se realizovala řada výzkumu zabývajících se ženskou otázkou a procesy emancipace. Právě veřejná sféra ženského působení patří k nejlépe zdokumentovaným oblastem na poli české i zahraniční historiografie, poněkud opomíjeno však zůstává ženské soukromí, běžný každodenní život a působení v rámci rodiny. Této problematice se badatelé, či spíše badatelky věnují pouze okrajově, aby dotvořili celkový obraz ženského hnutí. Cílem této práce je proto především zaplnit

mezeru na poli bádání a načrtnout ucelený obrázek působení ženy v soukromé sféře vlastní rodiny a domácnosti v druhé polovině 19. století.

Práce je rozdělena do několika tematických celků, které víceméně odpovídají jednotlivým kapitolám. V úvodu práce je věnována pozornost vývoji ženského hnutí na našem území, a to zejména v oblastech vzdělávání, spolčování a politiky. Jedná se o velmi stručný nástin emancipačních snah, které měly největší vliv na ženskou každodennost, protože přispívaly k jejímu narušení, někdy dokonce ke změně. V žádném případě se však nejedná o ucelený pohled na danou problematiku, protože proces ženské emancipace není hlavním tématem této práce.

Druhá a třetí kapitola se věnují nejbytošnějším doménám ženského působení, a to péči o domácnost a rodičovství. V rámci kapitoly Žena hospodyně je popsáno každodenní fungování domácnosti od nákupů, přes skladbu jídelníčku a pravidelné úklidy až po zacházení s personálem. Kapitola s názvem Žena vychovatelka podrobně popisuje průběh mateřství a ženskou roli ve výchově potomků.

Kapitola čtvrtá se věnuje ženě jako takové a její péči o sebe samu. Jednotlivé podkapitoly se zabývají zdravím a medicínou ve druhé polovině 19. století, tělesnou hygienou a kulturou odívání.

Poslední kapitola je zaměřena na fenomény, které do každodennosti bezpochyby patří, ale zároveň určitým způsobem narušují běžnou rutinu. V rámci několika podkapitol jsou popsány rozmanité svátky a oslavy, stejně jako další volnočasové aktivity včetně čtení, divadla a sportu. Poměrně velký prostor je věnován rovněž cestování, které se ve sledované době stává velkým fenoménem napříč sociálními vrstvami.

Jak vyplývá z názvu, tato práce se zaměřuje na veřejně činné ženy, sféra jejichž aktivit leží ve městě. Z toho důvodu je zde představena běžná denní rutina měšťanského obyvatelstva s drobnějšími přesahy na venkov, kam tito lidé často odjížděli na letní byty. Fungování jejich dovolenkové domácnosti se nicméně řídilo celoročními zvyklostmi a s každodenností běžného venkovana nemělo mnoho společného.

Zvolenému prostředí odpovídá i vzorek žen, jejichž fungování domácností se stalo podkladem pro vznik této práce. Nacházejí se mezi nimi osoby všeobecně známé věnující se osvětové a vzdělávací činnosti, úspěšné spisovatelky i múzy tehdejší Prahy. Za všechny můžeme jmenovat například Marii Červinkovou-Riegrovou, Karolínu Světlou a její sestru Sofii Podlipskou, či herečku Otýlii Sklenářovou-Malou. Veřejně činné osobnosti byly zvoleny i z toho důvodu, že se nezřídka dochovala jejich bohatá pozůstalost, která umožňuje rekonstrukci jejich běžného života.

Prameny

Pramenná základna předkládané diplomové práce leží z části v pozůstalostech řady význačných žen 19. století uložených v Literárním archivu Památníku národního písemnictví (dále jen LA PNP), z části ve vydaných edicích ego dokumentů. S ohledem na téma práce byly zvoleny prameny osobní povahy, jako jsou deníky, diáře, osobní účetní knížky a pochopitelně rozsáhlá korespondence.

Cenné poznatky k výzkumu ženské každodennosti se nacházejí v pozůstalosti Sofie Podlipské. Na stránkách jejích deníků¹ a domácího účetnictví² je možné nalézt informace k běžnému chodu její domácnosti, poznámky ke správné výchově nalezneme v denících jejích dětí.³ Zajímavé informace k cestování a rodinným pobytům na letním bytě přináší korespondence vedená v pravidelných intervalech s dcerou Ludmilou Vrchlickou.⁴

Poznatky z oblasti mateřství a cestování nalezneme také v korespondenci Gabriely Preissové s přítelkyněmi Ludmilou Franzovou⁵ a Julií Fantovou-Kusou.⁶ Zmínky o správné výchově dětí, stejně jako o cestování, četbě a především o dámské módě se nacházejí v rozsáhlé korespondenci Zdenky Braunerové s její sestrou Annou Bourgesovou.⁷ O četbě a volném čase všeobecně se pravidelně zmiňuje Růžena Svobodová ve svých denících.⁸

Přejdeme-li k vydaným pramenům, uznání si zaslouží edice článků a referátů o postavení ženy vycházejících porůznu v dobovém tisku. Kniha *Ženy na stráž!*⁹ prezentuje na jednom místě všechny výrazné stati, které v průběhu 19. století vyšly k ženské otázce a vyjadřují se k dobovým ideálům manželky a matky. Edice chronologicky mapuje vývoj české emancipace a přináší užitečné informace o ženské sebe prezentaci.

Z dostupných edic zaměřených na jednu konkrétní osobnost stojí za zmínku rozsáhlá pozůstalost Karolíny Světlé vydaná Josefem Špičákem ve dvou svazcích roku

---

¹ LA PNP. Sofie Podlipská, rukopisy vlastní, deníkové záznamy, upomínka na roky 1854 – 1861.

² LA PNP. Sofie Podlipská, doklady vlastní, knihy výdajů.

³ LA PNP. Sofie Podlipská, rukopisy vlastní, deníkové záznamy, Prokopův denník a Ludmilčin denník.

⁴ LA PNP. Sofie Podlipská, korespondence vlastní, odeslaná, Sofie Podlipská Vrchlické-Podlipské Ludmile a LA PNP. Sofie Podlipská, korespondence vlastní, přijatá, Ludmila Vrchlická Sofii Podlipské.

⁵ LA PNP. Gabriela Preissová, korespondence vlastní, odeslaná, osobní, Gabriela Preissová Franzové Ludmile.

⁶ LA PNP. Gabriela Preissová, korespondence vlastní, odeslaná, osobní, Gabriela Preissová Fantové-Kusé Julii.

⁷ LA PNP. Zdenka Braunerová, korespondence vlastní, odeslaná, Zdenka Braunerová Anně Bourgesové a LA PNP. Zdenka Braunerová, korespondence vlastní, přijatá, Anna Bourgesová Zdeně Braunerové.

⁸ LA PNP. Růžena Svobodová, Deníky (1881 – 1919).

⁹ BAHENSKÁ, Marie – HECZKOVÁ, Libuše – MUSILOVÁ, Dana. *Ženy na stráž! České feministické myšlení 19. a 20. století*. Praha 2010.

1959.¹⁰ Velmi cenné jsou rovněž poznámky k fungování domácnosti z pera Marie Červinkové-Riegrové vydané v edici Milana Vojáčka¹¹ a rozsáhlá korespondence Terézy Novákové vedená s přáteli i rodinou editovaná Blankou Svadbovou.¹² Především o dívčím dospívání, volném čase a cestování se dozvídáme z editovaných deníků Zdenky Braunerové.¹³

Samostatnou kapitolu pramenů tvoří vzpomínkové knihy sepsané významnými ženami osobně či jejich blízkými přítelkyněmi. Velmi zajímavé informace o fungování domácnosti zaměstnané ženy, herečky, se nachází v pamětech Otýlie Sklenářové-Malé,¹⁴ stejně jako v knize vzpomínek Anny Řehákové.¹⁵ Nesmírně cenné poznatky o každodennosti ve středostavovské rodině přinášejí rovněž memoáry Evy Vrchlické.¹⁶

Literatura

Ženské hnutí a jeho emancipační snahy na území habsburské monarchie jsou velmi dobře zpracovány v několika poměrně rozsáhlých monografiích. Ženskému působení na veřejnosti v rámci nejrůznějších spolků a organizací se ve své práci *České ženy v 19. století*¹⁷ věnuje Marie L. Neudorfllová, stejným problémem s přesahem k některým dobovým koncepcím pojetí ženy se zabývá i autorské trio Marie Bahenská, Libuše Heczková a Dana Musilová v monografii *Iluze spásy*.¹⁸ O něco stručnější a osobnější, nicméně rovněž zajímavý pohled nabízí útlá knížka Pavly Horské *Naše prababičky feministky*.¹⁹ O zasazení ženy do širšího kontextu jejího každodenního života a o její ukotvení v rámci konkrétní společenské vrstvy se ve svých pracích pokouší Milena Lenderová. Nejlépe patrné je to na monografii *K hříchu i k modlitbě*,²⁰ v níž autorka mapuje život ženy v 19. století od jejího narození až po smrt s odkazem na všechny

---

¹⁰ ŠPIČÁK, Josef (ed.). *Karolína Světlá. Z literárního soukromí I.* Praha 1959 a ŠPIČÁK, Josef (ed.). *Karolína Světlá. Z literárního soukromí II.* Praha 1959.

¹¹ VOJÁČEK, Milan (ed.). *Marie Červinková-Riegrová. Zápisky I.* Praha 2009 a VOJÁČEK, Milan (ed.). *Marie Červinková-Riegrová. Zápisky II.* Praha 2013.

¹² SVADBOVÁ, Blanka (ed.). *Z lidské sonáty.* Praha 1988 a SVADBOVÁ, Blanka (ed.). *Čtyřhlas Terézy Novákové.* Praha 2013.

¹³ ŠÁMAL, Martin (ed.). *Deníky Zdenky Braunerové (1873 – 1883).* Diplomová práce. Praha 2007.

¹⁴ SKLENÁŘOVÁ-MALÁ, Otýlie. *Z mých vzpomínek.* Praha 1912.

¹⁵ ŘEHÁKOVÁ, Anna. *Ze života a korespondence Otýlie Sklenářové-Malé.* Praha [b. d.].

¹⁶ VRCHLICKÁ, Eva. *Dětství a mládí s Vrchlickým.* Praha 1988.

¹⁷ NEUDORFLOVÁ, Marie L. *České ženy v 19. století.* Praha 1999.

¹⁸ BAHENSKÁ, Marie – HECZKOVÁ, Libuše – MUSILOVÁ, Dana. *Iluze spásy.* České Budějovice – Hradec Králové 2011.

¹⁹ HORSKÁ, Pavla. *Naše prababičky feministky.* Praha 1999.

²⁰ LENDEROVÁ, Milena. *K hříchu i k modlitbě. Žena v minulém století.* Praha 1999.

výrazné momenty a zlomy, které mohla zažít. Právě tato koncepce dějin ženy byla pro předkládanou práci výchozí.

Druhým tematickým okruhem, do něž je možné tuto práci zařadit, jsou dějiny každodennosti. Jejich vymezení je poměrně komplikované, protože zahrnují velmi širokou škálu problémů a zasahují i do dalších historických disciplín. Existuje pouze omezené množství prací zabývajících se projevem každodenního života na našem území. Z těch nejvýznamnějších se jedná o rozsáhlou monografii *Z dějin české každodennosti*²¹ Mileny Lenderové, Tomáše Jiráňka a Marie Mackové, která pokrývá danou problematiku ve značné šíři. S přesahem k celospolečenským změnám, které výrazně ovlivňovaly rutinu všedního dne, se tématem zabývá rovněž Pavla Vošahlíková ve své knize *Jak se žilo za časů Františka Josefa I.*²²

Řada monografií se nezabývá ženami jako celkem, ale dílčími problémy spojenými s nimi a jejich každodenními povinnostmi. Pro každý z tematických okruhů této práce uvedme alespoň jednu. Kupříkladu nejucelenější informace o dětství a výchově v 19. století poskytuje kniha *Radostné dětství?*²³ sepsaná Milenou Lenderovou a Karlem Rýdlem; cenné poznatky nejen o dámské módě přinášejí ve svých pracích Ludmila Kybalová²⁴ a Eva Uchalová;²⁵ periodickému tisku a knižnímu trhu u nás se věnují Zdeněk Šimeček a Jiří Trávníček.²⁶

---

²¹ LENDEROVÁ, Milena – JIRÁNEK, Tomáš – MACKOVÁ, Marie. *Z dějin české každodennosti*. Praha 2013.

²² VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla. *Jak se žilo za Františka Josefa I.* Praha 1996.

²³ LENDEROVÁ, Milna – RÝDL, Karel. *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století*. Praha – Litomyšl 2006.

²⁴ KYBALOVÁ, Ludmila. *Doba turnýry a secese*. Praha 2006.

²⁵ UCHALOVÁ, Eva. *Česká móda pro salon i promenádu 1780 – 1870*. Praha 1999 a UCHALOVÁ, Eva. *Česká móda od valčíku po tango 1870 – 1918*. Praha 1997.

²⁶ ŠIMEČEK, Zdeněk – TRÁVNÍČEK, Jiří. *Knihy kupovati... Dějiny knižního trhu v českých zemích*. Praha 2014.

1. Žena emancipovaná

Postavení ženy prodělalo od počátku věků až do dnešních dnů řadu proměn a navíc je na něj nutno nahlížet i s ohledem na konkrétní kulturní okruh, jenž může hrát ve vnímání příslušnic ženského pohlaví zásadní roli. Zaměříme-li se však na území habsburské monarchie, zjistíme, že k nejvýznamnějším změnám došlo v druhé polovině 19. století, kdy se naplno rozvinulo ženské hnutí a emancipace se výrazně urychlila, aby ji vzápětí završila první světová válka a vznik samostatné Československé republiky. K ženskému vítězství na poli občanské rovnoprávnosti nicméně vedla dlouhá cesta plná překážek, jejichž překonávání mohlo mnohé bojovnice odradit či minimálně silně vyčerpat.

S prvními projevy emancipace na prahu moderní doby se můžeme setkat ve Francii druhé poloviny 17. století, kdy se ve veřejném prostoru objevily takzvané preciózky.²⁷ Ženy vzdělané a zajímavé se o okolní dění, které se nezřídka stávaly múzami salonů, ale stejně tak terčem společenské kritiky a zesměšňování.²⁸ Již následující století dalo za pravdu právě těmto odmítavým hlasům, protože osvícenství přišlo s pevně vymezeným konceptem mužských a ženských rolí doma i ve společnosti, přičemž ženě bylo přisouzeno postavení labilní bytosti naplno podléhající své tělesnosti.²⁹ To vedlo k vytváření různých vizí vymezujících sféry vlivu mužů a žen. Například podle představy Jeana Jacquese Rousseaua se ženy měly držet doma, vychovávat děti a vyvarovat se jakýchkoliv výrazných veřejných projevů, ty byly doménou mužů.³⁰ Tyto myšlenky však nikdy nezískaly příliš mnoho stoupenců a de facto zůstaly pouze psanou utopií.³¹

Zlom ve vnímání ženy znamenala Velká francouzská revoluce, která vypukla roku 1789. Spolu s vydáním Deklarace práv člověka a občana se začaly ženy v duchu všeobecné rovnosti domáhat svých práv, což bylo de facto vyvrcholení jejich předchozí snahy o vyvázání žen z mužského područí.³² Přestože se myšlenky zrozené ve Francii šířily i za hranice, po většinu první poloviny 19. století dávaly ženy přednost klidnému rodinnému zázemí před otevřeným bojem za vlastní práva.³³ Manželství pro ně znamenalo existenční

---

²⁷ HORSKÁ, Pavla. *Naše prababičky*, s. 9.

²⁸ Právě na tento typ žen útočí ve své hře Směšné preciózky Molière.

²⁹ BAHENSKÁ, Marie. *Iluze spásy*, s. 36.

³⁰ HORSKÁ, Pavla. *Naše prababičky*, s. 12.

³¹ BAHENSKÁ, Marie. *Iluze spásy*, s. 41.

³² HORSKÁ, Pavla. *Naše prababičky*, s. 12.

³³ Tamtéž, s. 17.

jistotu a upevnění společenského postavení, proto po něm naprostá většina žen toužila jako po prostředku, jak si zajistit budoucnost.³⁴

České ženské hnutí, které se jako pevně organizovaná struktura začalo etablovat v šedesátých letech 19. století, těžilo především z relativně silné mužské podpory. Od samého počátku se ve společnosti našla řada mužů ochotných ženské snahy podporovat,³⁵ anebo, pokud s nimi nesouhlasili, jim alespoň nijak výrazně nebránit.³⁶ Ženská činnost se díky tomu mohla rozvíjet na mnoha různých úrovních. Nejvlastnější doménou žen zůstávala velmi dlouho charita a filantropie, již se zabývaly všechny lépe situované dámy, protože to patřilo k jejich postavení.³⁷ Zároveň se pro ně jednalo o jediný možný způsob podílení se na veřejném dění, protože jakákoliv politická činnost byla ženám až do počátku 20. století zakázána.³⁸

První vlaštovky pozdějších ženských snah však můžeme zaznamenat už před polovinou 19. století. Za první českou feministku by se dala označit Magdalena Dobromila Rettigová, ačkoliv její názory se v pozdější době jevily bojovnicím za ženská práva příliš konzervativní.³⁹ Svým postojem silně vybočovala rovněž Božena Němcová, jež se jako první žena u nás otevřeně vzepřela zaběhnutým konvencím ve prospěch vlastní svobody.⁴⁰ Obě výše zmíněné ženy můžeme vnímat jako výrazné individuality, které však zůstávaly ve společnosti osamocené a na své postoje doplácely veřejným pohrdáním.

Že ženské hnutí nabývá na síle, se poprvé ukázalo v revolučním roce 1848, kdy vznikly hned dva ženské spolky – Spolek Slovanek a Spolek Dennice.⁴¹ Ani jeden z nich neměl dlouhého trvání, přesto jejich ustavení demonstrovalo sílící ženské snahy o zlepšení vlastního postavení a ochotu spojovat se do větších, a tím pádem i silnějších celků. Další spolky na sebe nenechaly dlouho čekat, například již roku 1851 se zrodil Spolek sv. Ludmily,⁴² naplní jehož činnosti byla především dobročinnost. V polovině sedmdesátých let už na celém území Čech a Moravy působilo 55 ženských spolků,⁴³ z nich 8 v Praze.⁴⁴

---

³⁴ HORSKÁ, Pavla. *Naše prababičky*, s. 56 a s. 64.

³⁵ Do této kategorie se řadí především Vojta Náprstek, z jehož popudu vznikl Americký klub dam.

³⁶ Spíše vlažný postoj k ženské emancipaci zaujímal F. L. Rieger, přesto své ženě ani dcerám nebránil v jakékoliv činnosti v rámci ženského hnutí.

³⁷ BAHENSKÁ, Marie. *Iluze spásy*, s. 179 a s. 182 – 183.

³⁸ Oficiálně se ženy směly stávat členkami politických stran až od roku 1912. NEUDORFLOVÁ, Marie L. *České ženy*, s. 263.

³⁹ Tamtéž, s. 12 – 13.

⁴⁰ Tamtéž, s. 25.

⁴¹ LENDEROVÁ, Milena. *K hříchu*, s. 239.

⁴² NEUDORFLOVÁ, Marie L. *České ženy*, s. 40.

⁴³ HORSKÁ, Pavla. *Naše prababičky*, s. 69.

⁴⁴ LENDEROVÁ, Milena. *K hříchu*, s. 239.

Zřejmě nejvýznamnější ženskou organizací, která však po většinu své existence fungovala na neoficiální bázi, byl Americký klub dam oficiálně zahajující svou činnost projevem Karolíny Světlé 15. ledna 1865.⁴⁵ Spolek vznikl z iniciativy Vojty Náprstka, jenž mu propůjčoval prostory svého domu „U Halánků“, kde pravidelně pořádal vysoce sofistikované přednášky odborníků z nejrůznějších oborů.⁴⁶ Krom těchto na vzdělání zaměřených akcí však spolek organizoval rovněž koncerty, výstavy, procházky po Praze i výlety do jejího blízkého okolí a umožňoval ženám využívat rozsáhlou knihovnu s čítárnou.⁴⁷ Činnost klubu byla vládou ukončena po pouhých pěti letech jeho existence roku 1870 kvůli chybějícím stanovám, jeho působení ovšem neustalo.⁴⁸ Přednášky a další doprovodné akce se organizovaly takřka do konce 19. století,⁴⁹ a přestože spolek oficiálně nesměl existovat, byl ze strany vlády tolerován.⁵⁰

Zrod Amerického klubu dam hrál ve vývoji české emancipace zásadní roli nejen pro své rozsáhlé vzdělávací aktivity, ale rovněž proto, že zapříčinil vznik dalších spolků. Roku 1871 byl jako odnož Českého výrobního spolku ustanoven Ženský výrobní spolek,⁵¹ jehož činnost se rozšířila i mimo Prahu. Postupně bylo otevřeno 42 poboček a rovněž se zrodila dívčí obchodně průmyslová škola (1872), následována v osmdesátých letech Vyšší dívčí průmyslovou školou.⁵²

Otázka dívčího a ženského školství hrála po celou dobu emancipačních snah zásadní roli. Z úst mnoha žen zaznívaly názory, že cesta k ženské nezávislosti vede skrz kvalitní vzdělání, které dívkám umožní vykonávat kvalifikované povolání a tím si zajistit svobodnou existenci.⁵³ Z toho důvodu se ženy neúnavně pokoušely o zřízení kvalitního vzdělávacího ústavu, který by dívkám poskytl co nejširší rozsah vědomostí i praktických dovedností. Výuka dívek probíhající nejčastěji doma či v soukromých školních institucích bylo totiž poměrně povrchní a příliš ženy nepřipravovalo na jejich budoucí život.⁵⁴

Pro první polovinu 19. století byl zásadní vznik vzdělávacího ústavu pod vedením Karla Slavoje Amerlinga v Budči. Zdejší chovanky si měly osvojit všechny podstatné schopnosti, které jim pomůžou stát se dobrými matkami a vychovatelkami příštích

---

⁴⁵ BAHENSKÁ, Marie. *Počátky emancipace žen v Čechách. Dívčí vzdělávání a ženské spolky v Praze v 19. století*. Praha 2005, s. 82.

⁴⁶ NEUDORFLOVÁ, Marie L. *České ženy*, s. 56.

⁴⁷ Tamtéž.

⁴⁸ Tamtéž, s. 60 – 61.

⁴⁹ LENDEROVÁ, Milena. *K hříchu*, s. 262.

⁵⁰ NEUDORFLOVÁ, Marie L. *České ženy*, s. 64.

⁵¹ Tamtéž, s. 41.

⁵² Tamtéž, s. 67.

⁵³ HORSKÁ, Pavla. *Naše prababičky*, s. 80.

⁵⁴ SVĚTLÁ, Karolína. O vychování ženy. In BAHENSKÁ, Marie. *Ženy na stráž!*, s. 36.

generací národa.⁵⁵ V programu ústavu můžeme spatřovat touhu vychovat především dobré vlastenky odhodlané sloužit své vlasti, jazyku i kultuře a obětovat se pro národ. V tomto bohubilém duchu byly schopnosti žaček rozvíjeny až do roku 1848, kdy byl Amerlingův ústav uzavřen.⁵⁶

V šedesátých letech 19. století převzal záštitu nad dívčím vzděláváním stát a již roku 1863 byla v Praze založena Vyšší dívčí škola Královského města Prahy.⁵⁷ Jednalo se o instituci mající zajistit dívkám co nejkvalitnější možné vzdělání, aby se z nich staly vzorné hospodyně a matky a zároveň ušlechtilé společnosti svých manželů. Cíle nové školy se tedy od těch hlásaných před polovinou století Amerlingem nijak výrazně nelišily.⁵⁸

Ženy se tradičně vzdělávaly především v literárních disciplínách, případně umění, nikoliv v praktických činnostech. To se mělo změnit v polovině šedesátých let, kdy byla otevřena první dívčí průmyslová škola při Spolku svaté Ludmily.⁵⁹ Osnovy z větší části sestávaly z praktické výuky manuálních činností, přičemž škola se soustředila zejména na chudá děvčata, pro něž otázka slušné budoucí obživy nabývala existenčního významu.⁶⁰ Podobné cíle si kladl i Ženský výrobní spolek, o němž již byla řeč výše. Ženy i dívky zde měly být připravovány na praktické profese vyžadující odbornou kvalifikaci, k jednomu z nejpopulárnějších organizovaných kurzů se řadilo ošetrovatelství.⁶¹

S nárůstem počtu dívčích škol sílila i touha žen po dosažení vyššího vzdělání zahrnujícího maturitu, případně i vysokoškolský titul. Ten jim však zůstal odepřen až do konce 19. století, roku 1878 byl dokonce speciální ministerskou vyhláškou ženám přístup na univerzity zapovězen.⁶² V poslední čtvrtině 19. století pro ně tudíž vrchol vzdělání představovalo absolvování učitelského ústavu ukončené maturitou.⁶³ To s sebou ovšem neslo značné nevýhody, protože jedinou přípustnou kariérou pro takto kvalifikovanou ženu byla výuka na základní či dívčí škole, přičemž společnost pohlížela na učitelky s despektem.⁶⁴

V roce 1890 bylo v Praze založeno první dívčí gymnázium pojmenované na počest bohyně moudrosti Minerva.⁶⁵ U jeho zrodu stál sen Elišky Krásnohorské dopřát dívkám co

---

⁵⁵ BAHENSKÁ, Marie. *Iluze spásy*, s. 122.

⁵⁶ NEUDORFLOVÁ, Marie L. *České ženy*, s. 23.

⁵⁷ BAHENSKÁ, Marie. *Iluze spásy*, s. 124 – 125.

⁵⁸ Tamtéž, s. 125.

⁵⁹ NEUDORFLOVÁ, Marie L. *České ženy*, s. 44.

⁶⁰ BAHENSKÁ, Marie. *Iluze spásy*, s. 125.

⁶¹ Tamtéž, s. 130 – 131.

⁶² LENDEROVÁ, Milena. *K hříchu*, s. 261.

⁶³ BAHENSKÁ, Marie. *Iluze spásy*, s. 133.

⁶⁴ Tamtéž, s. 131.

⁶⁵ NEUDORFLOVÁ, Marie L. *České ženy*, s. 118.

nejucelenější vzdělání a zároveň její neochvějná víra v intelektuální rovnost mužů a žen.⁶⁶ Už od počátku existence školy projevilo zájem o její absolvování značné množství dívek, a to přes skutečnost, že první ročníky nemohly skládat maturitu přímo na Minervě, ale musely se nechat vyzkoušet na pověřeném gymnáziu chlapeckém.⁶⁷ I to byl jeden z důvodů, proč se už od poloviny devadesátých let ženy pokoušely, byť neúspěšně, prosadit otevření chlapeckých gymnázií rovněž dívkám.⁶⁸

Od dívčího gymnázia už byl jen krůček k zpřístupnění vysokých škol všem bez ohledu na pohlaví. Jako první se otevřela ženským posluchačkám Filosofická fakulta Univerzity Karlovy a to ministerským výnosem z 23. března 1897,⁶⁹ od roku 1900 byl ženám umožněn přístup rovněž na fakultu lékařskou.⁷⁰

Čím víc se zvyšovala ženská kvalifikace, tím víc také sílila touha žen po absolutním zrovnoprávnění s muži. Myšlenku volebního práva pro ženy poprvé nadnesl Vojta Náprstek roku 1887,⁷¹ trvalo však téměř dvacet let, než za něj ženy skutečně začaly bojovat⁷² a více než třicet let, než se tato idea dočkala své realizace.⁷³ Jako první se do boje za všeobecné hlasovací právo pro všechny ženy od jednadvaceti let zapojil roku 1904 Ženský klub český⁷⁴ a již následujícího roku byl založen Výbor pro volební právo žen.⁷⁵

Přestože k dosažení konečného cíle bylo ještě daleko, zaznamenaly ženy alespoň dílčí úspěchy na poli členství v politických organizacích. Již roku 1908 byla do voleb relativně úspěšně nasazena ženská kandidátka Marie Tůmová,⁷⁶ o čtyři roky později svou kandidaturu proměnila Božena Viková-Kunětická.⁷⁷ Rok 1912 byl však pro ženy významný i z toho důvodu, že jim umožnil oficiálně vstupovat do politických organizací a stávat se členkami politických stran.⁷⁸ Konečného vítězství v oblasti volebního práva ženy dosáhly po skončení první světové války, protože nově vzniklá Československá republika jim toto privilegium jako jeden z prvních evropských států udělila.⁷⁹

---

⁶⁶ NEUDORFLOVÁ, Marie L. *České ženy*, s. 117.

⁶⁷ BAHENSKÁ, Marie. *Počátky emancipace*, s. 132.

⁶⁸ NEUDORFLOVÁ, Marie L. *České ženy*, s. 127.

⁶⁹ HORSKÁ, Pavla. *Naše prababičky*, s. 82.

⁷⁰ Tamtéž, s. 83.

⁷¹ LENDEROVÁ, Milena. *K hříchu*, s. 268.

⁷² NEUDORFLOVÁ, Marie L. *České ženy*, s. 260.

⁷³ Ženám bylo uděleno volební právo až po vzniku samostatného Československa roku 1918, respektive ústavou z roku 1920. NEUDORFLOVÁ, Marie L. *České ženy*, s. 293.

⁷⁴ Tamtéž, s. 260.

⁷⁵ Tamtéž, s. 265.

⁷⁶ Tamtéž, s. 270.

⁷⁷ Tamtéž, s. 280.

⁷⁸ Tamtéž, s. 263.

⁷⁹ Tamtéž, s. 293.

České ženské hnutí pochopitelně nezůstávalo izolováno od dění ve zbytku světa, ale seznamovalo se s ním především prostřednictvím nejrůznějších periodik. V roce 1873 začaly vycházet Ženské listy, které pravidelně otiskovaly články týkající se ženské emancipace v zahraničí.⁸⁰ Ve středu zájmu českých žen stálo zejména feministické hnutí v Anglii⁸¹ a rovněž emancipační snahy v rámci spřátelených slovanských národů, tedy především na Slovensku,⁸² ve Slovinsku,⁸³ v Polsku,⁸⁴ v Rusku,⁸⁵ okrajově rovněž v Chorvatsku a Srbsku.⁸⁶ Spíše sporadicky přinášely noviny zmínky o ženských aktivitách ve Spojených státech amerických⁸⁷ či ve Francii,⁸⁸ ještě zřídkaější a sloužící spíše jako kuriozita byly zprávy o situaci v exotických destinacích jako Japonsko, Indie či Turecko.⁸⁹

Přestože práce v rámci ženského hnutí byla pro většinu účastnic intenzivní, nevěnovaly jí veškeré své síly. V druhé polovině 19. století žily i ty nejhorlivější stoupenkyně emancipace, dostaly-li tu možnost, v manželství, jež pro ně znamenalo řadu povinností spojených s péčí o domácnost a rodinu, v ideálním případě rovněž o sebe. I přes horlivé úsilí o zlepšení ženského postavení tak přetrvávaly zaběhnuté genderové stereotypy, z nichž nebylo možné se vyvázat. Našly se pochopitelně i případy žen, které daly vlastní kariérní realizaci a boji za svá práva přednost před spořádanou domácností, vyskytovaly se však spíše ojediněle.⁹⁰ Dobovým ideálem zůstávala žena emancipovaná a do jisté míry samostatná, která však za všech okolností ctí autoritu svého manžela, buduje mu příjemné rodinné zázemí a vychovává příští generace v duchu národního uvědomění.⁹¹

---

⁸⁰ HORSKÁ, Pavla. *Naše prababičky*, s. 97 a s. 116.

⁸¹ NEUDORFLOVÁ, Marie L. *České ženy*, s. 329.

⁸² Tamtéž, s. 320.

⁸³ Tamtéž, s. 323.

⁸⁴ Tamtéž, s. 324.

⁸⁵ Tamtéž, s. 326.

⁸⁶ Tamtéž, s. 328.

⁸⁷ Tamtéž, s. 335.

⁸⁸ Tamtéž, s. 338.

⁸⁹ Tamtéž, s. 359.

⁹⁰ K takovýmto ženám patřila třeba spisovatelka Karolína Světlá, která sama přiznávala, že není příliš pečlivou hospodyní a bojovala za právo žen na vlastní realizaci i jinde než v domácnosti. ŠPIČÁK, Josef (ed.) *Karolína Světlá I*, s. 90.

⁹¹ ZAPOVÁ, Honorata. O pohlaví ženském. In BAHENSKÁ, Marie. *Ženy na stráž!*, s. 31.

2. Žena hospodyně

Za nejbytošnější a nejtradičnější ženskou rolí, jež nikdy nebyla zpochybněna, se dá považovat její postavení hospodyně a z něj vyplývající péče o domácnost, které jsou základem spokojené rodiny. Přestože by se mohlo zdát, že se jedná o poněkud konzervativní, neřkuli zpátečnický přístup, tento ideál propagovala i celá řada bojovnic za ženskou emancipaci,⁹² ačkoli ne všechny byly schopny jej beze zbytku naplnit. Obvykle jim v tom zabránila skutečnost, že se neprovdaly a domácnost osamělé staré panny měla jiné požadavky než domácnost početné rodiny, v ojedinělých případech se jednalo o vědomé rozhodnutí domácí práce upozadit ve prospěch jiných, příjemnějších a zábavnějších aktivit.⁹³

Každá mladá žena vstupující do manželství měla být dle dobového názoru vybavena určitou sumou dovedností a znalostí, jež jí umožní vybudovat muži a případným dětem pohodlný domov. Většina požadavků se týkala samotné péče o domácnost, přestože neřídka se jednalo o schopnosti velmi specifické. Co by tedy dobře vychovaná dívka měla zvládat? V první řadě si poradit s každou, třeba i obtížnou domácí prací a neštítit se ji sama vykonat, nebude-li mít k dispozici personál,⁹⁴ dále se vyznat v cenách potravin, topiva a svítidel, dokázat ocenit jejich kvalitu⁹⁵ a zároveň je pořídit s co nejnižšími náklady⁹⁶ nebo umět uvařit chutná a výživná jídla.⁹⁷ Z řady dobových článků o postavení ženy však vyplývá, že většina dívek měla k tomuto ideálu daleko. Nejedna matka totiž zastávala názor, že je-li její dcera přiměřeně pohledná a bohatá, najde si manžela i bez jakýchkoliv zvláštních schopností či praktických dovedností.⁹⁸

Dívčí vzdělávání všeobecně naráželo na řadu překážek souvisejících především s nedostatkem kvalitních institucí určených k výchově děvčat, do cesty se mu však stavěly rovněž odmítavé názory řady mužů a možná překvapivě i žen. Dívky byly často podceňovány a považovány za intelektuálně podřadnější, proto se jejich výuka omezovala na zvládnutí základních předmětů, tedy čtení, psaní a počítání, doplněných o pár francouzských frází, hru na klavír a ruční práce. V důsledku toho však vstupovaly mladé

---

⁹² Řadí se k nim například Honorata Zapová, Věnceslava Lužická, Eliška Krásnohorská či Sofie Podlipská.

⁹³ ŠPIČÁK, Josef (ed.) *Karolína Světlá I*, s. 90.

⁹⁴ GINTLOVÁ, Julie. Ideál ženy emancipované. In BAHENSKÁ, Marie. *Ženy na stráž!*, s. 85.

⁹⁵ J. D. Ženská otázka jinde a u nás. In BAHENSKÁ, Marie. *Ženy na stráž!*, s. 78.

⁹⁶ KRÁSNOHORSKÁ, Eliška. Naše snaha. In BAHENSKÁ, Marie. *Ženy na stráž!*, s. 68.

⁹⁷ LUŽICKÁ, Věnceslava. Žena ve svém povolání. In BAHENSKÁ, Marie. *Ženy na stráž!*, s. 56.

⁹⁸ KODYM, František. Rysy z výchování dívek. In BAHENSKÁ, Marie. *Ženy na stráž!*, s. 105.

ženy do manželství zoufale nepřipravené na život ve vlastní domácnosti a svému novému postavení hospodyně se musely učit řadou pokusů a omylů.⁹⁹

2.1 Vaření

Prostorem, v němž žena trávila nejvíce času, byla kuchyně, proto se vaření považovalo za její nejbytostnější doménu. Očekávalo se, že bez ohledu na své společenské postavení a majetkové poměry bude ovládat alespoň základy přípravy jídel, přesto v mnoha domácnostech nešlo o samozřejmost. Řada hospodyní se sice věnovala přípravě pokrmů osobně nebo při ní přinejmenším dohlížela, obvykle však nepovažovala za nutné zapojovat do vaření své dcery. Pokud si navíc dívčina rodina udržovala kuchařku případně schopnou a v kuchyni zručnou služebnou, nebyl důvod, aby dívka přišla s vařením do styku. Mnohé uvědomělé matky na tomto bodě dceřiny výchovy sice trvaly, ani přesto však schopnosti většiny žen nesahaly dále než k jednoduchým úpravám vajec, masa a zeleniny. Zkušenosti a jistotu v kuchyni získávaly dívky až každodenní praxí, z čehož plynula i zvětšující se pestrost jídelníčku a vzrůstající náročnost pokrmů. Inspiraci mohly mladé ženy čerpat z tradičních rodinných receptů, návštěv zahraničí nebo kuchařských knih, které se těšily čím dál větší oblibě. Mezi nejpopulárnější patřila *Domáci kuchařka* Magdaleny Dobromily Rettigové, která hospodyňky seznamovala s přípravou pokrmů z nejrozmanitějších ingrediencí vhodných k řadě příležitostí čtivým a zábavným způsobem.¹⁰⁰

Protože domácí kuchyně patřila k vizitkám dobré hospodyně, není se co divit, že spousta žen si přála naučit se vařit nebo se ve svých dovednostech alespoň zdokonalit. Na konci 19. století se jim k dosažení tohoto cíle otevřely nové cesty. Spolek Domácnost založený v polovině osmdesátých let totiž otevřel tříměsíční kuchařské a cukrářské kurzy, v nichž nabízel pravidelnou výuku kulinářských dovedností. Zápisné bylo poměrně vysoké, stálo třicet zlatých, a ne každý si mohl dovolit jej zaplatit. Přesto se tyto kurzy těšily nečekaně vysoké popularitě.¹⁰¹

Základním předpokladem pro samotné vaření byl nákup kvalitních surovin, pro něž hospodyně obvykle chodily na trh. Pokud chtěly mít jistotu, že se jim dostane toho nejlepšího, musely si přivstat a vyrazit v časných ranních hodinách, kdy se tržiště začínalo zaplňovat prodejci z venkova. První stánky nabízely své zboží těsně po páté hodině ranní,

---

⁹⁹ SVĚTLÁ, Karolína. O vychování ženy. In BAHENSKÁ, Marie. *Ženy na stráž!*, s. 36.

¹⁰⁰ Kuchařka vyšla poprvé roku 1826 a od té doby se dočkala několika desítek vydání. Rettigová zde představuje více než 1100 receptů rozličné náročnosti pro každou příležitost.

¹⁰¹ LENDEROVÁ, Milena. *K hříchu*, s. 248.

což byla hodina, kdy se otevřely městské brány a umožnily tak prodejcům volný přístup za hradby. Tato tradice přetrvávala ještě dlouho poté, co městské opevnění vzalo za své během rozsáhlých asanací a přístup na tržiště se tak pro lidi žijící mimo město výrazně zjednodušil.¹⁰² Hospodyně obstarávala nákupy osobně v doprovodu služky, která nákup nesla v košíku,¹⁰³ její funkci však mohla velmi snadno zastat i některá z dcer.¹⁰⁴ Na trh se nejčastěji chodilo pro rychle se kazící potraviny, jako jsou vejce, mléko, ovoce a zelenina, přičemž nabídka se proměňovala v závislosti na ročním období a konkrétním regionu.

Nakupování plně zaměstnávalo ženinu pozornost, protože ne každý trhovec nabízel poctivě a kvalitní zboží, a proto bylo zapotřebí všechno nejprve důkladně zkontrolovat a teprve potom zaplatit. Řada podvodů byla jen těžko odhalitelná a vyžadovala od ženy jistou dávku zkušeností. Kupříkladu krásně žluté máslo nemuselo nutně znamenat jeho prvotřídnost, jelikož prodejce jej snadno mohl obarvit anilinem. Opačný případ, tedy máslo světlé, zase značilo velké množství syrovátky, která značně snižovala tučnost, a tím znesnadňovala použití másla v kuchyni – takovýmto výrobkem se jednoduše nedalo mastit.¹⁰⁵ Obdobně prodejci nakládali rovněž s mlékem, které se běžně řadilo vodou a následně zahušťovalo sodou, mýdlem, škrobem či moukou a pro zářivě bílou barvu se do něj přidávala šmolka či křída.¹⁰⁶ Pokud chtěla mít hospodyně jistotu, že nabízené zboží odpovídá jejím požadavkům, mohla požádat o ochutnávku, kterou jí prodejce neměl důvod odepřít. Na tržištích se zároveň daly zakoupit už hotové pokrmy z domácích surovin, jimiž se demonstrovala jejich kvalita a zároveň sloužily jako chutné občerstvení.¹⁰⁷

Přestože nabídka trhů byla obrovská, nedalo se tu sehnat úplně všechno. Pro trvanlivé potraviny stejně jako pro další v domácnosti nezbytné propriety chodila hospodyně do hokynářství, jehož sortiment zahrnoval prakticky vše od rýže přes petrolej a vosk až k nádobí a provazům.¹⁰⁸ Dlouho zde bylo k dostání rovněž nejrůznější exotické zboží, které se těšilo značné popularitě, a někteří hokynáři se na něj proto začali specializovat. Tímto způsobem vznikala první lahůdkářství nabízející především jižní ovoce, mořské ryby dovážené na ledu, v oleji naložené sardinky či kaviár.¹⁰⁹

---

¹⁰² VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla. *Jak se žilo*, s. 46.

¹⁰³ ŠPIČÁK, Josef (ed.). *Karolína Světlá I*, s. 336.

¹⁰⁴ LA PNP. Sofie Podlipská, Ludmila Vrchlická Sofii Podlipské, dopis ze 7. září 1895.

¹⁰⁵ VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla. *Jak se žilo*, s. 119.

¹⁰⁶ LENDEROVÁ, Milena – RÝDL, Karel. *Radostné dětství?*, s. 125.

¹⁰⁷ ŠÁMAL, Martin (ed.). *Deníky Zdenky Braunerové*, s. 85.

¹⁰⁸ LENDEROVÁ, Milena. *Z dějin každodennosti*, s. 27.

¹⁰⁹ V nabídce se nejčastěji objevovaly citróny a pomeranče, na samém sklonku 19. století také grepy, v zimě zde bylo možné nakoupit ananasy, byť pouze v omezeném množství, protože šlo o rychle se kazící ovoce, na němž mohl prodejce velmi prodělat. VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla. *Jak se žilo*, s. 120 – 121.

Nabídka obchodů a stánků na tržišti závisela na velikosti konkrétní obce. Zatímco v Praze a dalších velkých městech se dalo sehnat prakticky cokoliv, a to denně, v menších městečkách se lidem obvykle nedostávalo exotického zboží a trhy se zde navíc odehrávaly jen párkrát do týdne. Jednou z mála příležitostí, jak získat luxusní předměty se tak stávaly výroční jarmarky pořádané několikrát do roka, které do města lákaly obyvatele ze širokého okolí. Často se na nich totiž nabízelo kvalitní regionální zboží, jež nebylo jinde dostupné, a tudíž vábilo i cizí návštěvníky, kteří městem třeba jenom projížděli.¹¹⁰

Přestože nabídka zboží mimo velká města nebyla tak rozmanitá, skýtal venkov řadu jiných výhod. Zdejší ženy si například oproti svým městským soupeřnicím mohly řadu plodin vypěstovat samy a tím ušetřit na výdajích. Nezřídka se také chovaly slepice na vejce a králíci na maso.¹¹¹ Na zahrádkách se objevovaly špenát, fazole nebo okurky,¹¹² ovocné keře jako rybíz či angrešt¹¹³ a velké množství ovocných stromů, nejčastěji jabloně a hrušně.¹¹⁴ Zahradničení však s sebou krom nesporných výhod neslo také řadu úskalí, a to zejména pokud jde o zpracování jednotlivých plodin. Sklizené ovoce a zelenina totiž musely být v krátké době zužitkovány, případně odpovídajícím způsobem uskladněny. Po většinu letní a podzimní sezóny proto ženy dohlížely na nakládání a zavařování a většinou při něm osobně asistovaly. Ovoce bylo možné zpracovat do podoby kompotu, zavařenin nebo povidel, určitá část se nakládala do rumu nebo sušila, některé druhy, především jablka, se uskladovaly na zimu.¹¹⁵

Zavařování patřilo k velmi nevděčným činnostem především proto, že ovocná sezóna trvala několik měsíců. První plody, konkrétně jahody a maliny, se začínaly sklízet už v květnu, v letních měsících se přidaly rybíz, angrešt, třešně, višně, meruňky, broskve a švestky a ještě na podzim dozrávaly jablka a hrušky. Od května do října tak žena v pravidelných intervalech trávil čas nad sklenicemi cukrem prosypaného či rumem prolitého ovoce a snažila se jej zakonzervovat, aby nezplesnivělo. Vzhledem ke skutečnosti, že plody se musely před samotným zavařením očistit a nezřídka i vypeckovat, zabral tento proces třeba i několik dní. Ne všechny druhy se navíc zpracovávaly bezprostředně po sklizení. Kupříkladu švestky se nejprve nějakou dobu skladovaly, aby

---

¹¹⁰ SKLENÁŘOVÁ-MALÁ, Otýlie. *Z mých vzpomínek*, s. 69.

¹¹¹ LA PNP. Zdenka Braunerová, Anna Bourgesová Zdeně Braunerové, dopis z 24. března 1887.

¹¹² LA PNP. Tereza Nováková, rukopisy vlastní; články, přednášky, studie, překlady, opisy, různé; zápisníky, kalendáře a notesy z let 1893 – 1912 a VOJÁČEK, Milan (ed.) *Marie Červinková-Riegrová I*, s. 198.

¹¹³ VOJÁČEK, Milan (ed.). *Marie Červinková-Riegrová I*, s. 289.

¹¹⁴ LA PNP. Zdenka Braunerová, Anna Bourgesová Zdeně Braunerové, dopis z 31. července 1886.

¹¹⁵ VOJÁČEK, Milan (ed.). *Marie Červinková-Riegrová I*, s. 223.

řádně vyzrály, a teprve poté se z nich vařila povidla.¹¹⁶ Obdobně se nakládalo i se zeleninou – zavařovaly se okurky, vyráběly různé druhy čalamád a nakládalo se zelí. Všechny tyto práce patřily ke způsobům, jak zapojit do péče o domácnost dospívající dcery, jimž mohla hospodyně práci zčásti nebo i zcela přenechat.¹¹⁷

Jídelníček se dal ozvláštnit nejen luxusními potravinami, ale rovněž běžně dostupnými plody, k nimž se řadily především houby. Jejich sbírání sice patřilo k oblíbeným letním zábavám, ovšem na výsledky se nedalo příliš spoléhat, protože houby rostly v závislosti na podnebí a množství srážek, takže v některých letech připomínalo jejich hledání spíše dobrodružnou výpravu za pokladem. Nadšení sběrači se brzo ráno, nebo naopak v podvečer vydávali do lesa s košíky a nezřídka se vraceli zklamaní, protože se jim nepodařilo nic najít.¹¹⁸ Pokud se na ně však usmálo štěstí, bylo zapotřebí houby zpracovat. Obsah košíku se musel přebat, jednotlivé kusy důkladně očistit, nakrájet a následně zavařit nebo usušit.¹¹⁹

Dobrá hospodyně musela mít přehled o chodu celé domácnosti, stejně jako o pravidelných výdajích. Ty se mohly v průběhu roku proměňovat, a to především v závislosti na ročním období. Nejvíce se to projevovalo při nákupu topiva a svítiva, které se sice využívaly víceméně celoročně, ale v zimě jejich spotřeba stoupala. Topná sezóna začínala kolem poloviny října a končila v březnu či dubnu.¹²⁰ Velmi však záleželo na konkrétním počasí i finančních poměrech rodiny, protože uhlí i dříví patřilo k relativně nákladným záležitostem.¹²¹ Aby se ušetřilo, nezatápělo se v některých místnostech, jako salón či ložnice, skoro nikdy. Jediným pokojem, v němž se topilo bez ohledu na počasí, byla kuchyně, kde si to vyžadovalo každodenní vaření. I proto se z této místnosti stávalo jakési pomyslné centrum celé domácnosti, kde všichni členové rodiny trávili nejvíce času.¹²²

K neodmyslitelným součástem dne patřilo stravování. Servírovalo se zpravidla tři až pět jídel a hospodyně vždy přesně věděla, z čeho je který pokrm vyroben a kolik zhruba jeho příprava stála. V ideálním případě jej sama uvařila nebo při vaření alespoň asistovala. Denní výdaje za stravu se lišily v závislosti na velikosti rodiny a skladbě jídelníčku,

---

¹¹⁶ VOJÁČEK, Milan (ed.) *Marie Červinková-Riegrová I*, s. 214.

¹¹⁷ Například v rodině Braunerových dcera Zdenka pravidelně nakládala ovoce do rumu. LA PNP, Zdenka Braunerová, Zdenka Braunerová Anně Bourgesové, dopis z 10. července 1884.

¹¹⁸ LA PNP. Zdenka Braunerová, Anna Bourgesová Zdeně Braunerové, dopis z 26. dubna 1887.

¹¹⁹ VOJÁČEK, Milan (ed.). *Marie Červinková-Riegrová I*, s. 198 a s. 202.

¹²⁰ Tamtéž, s. 87.

¹²¹ LA PNP. Sofie Podlipská, knihy výdajů.

¹²² LENDEROVÁ, Milena. *Z dějin každodennosti*, s. 55.

v průměrné měšťanské domácnosti však dosahovaly jednoho až třech zlatých.¹²³ Víc se utrácelo především v době svátků nebo rodinných oslav, kdy si rodina chtěla o něco přilepšit.

Na nákupních seznamech figurovalo pečivo, které se nakupovalo víceméně denně, brambory, vejce a mléčné výrobky.¹²⁴ Maso se jedlo méně než dnes, jeho spotřeba dosahovala zhruba 7,5 kg na osobu na rok.¹²⁵ K nejčastěji konzumovaným se řadilo hovězí a telecí, dále vepřové. Drůbež patřila spíše ke svátečním pokrmům, ovšem neplatilo to důsledně. Zatímco husa či kachna se stávaly ozdobou nedělní tabule,¹²⁶ kuře mohlo být servírováno i jako prostá večeře.¹²⁷ Na stolech se však objevovaly i jiné druhy ptactva v různých úpravách. Oblíbená byla především nadívaná holoubata či vrabci.¹²⁸ V postním období nahradily maso ryby, a to zejména sladkovodní, protože mořské se v oblastech vzdálených od moře těžko sháněly. Nejčastěji se podával candát nebo štika, cestu na stůl si čas od času našel rovněž pstruh, přestože tyto ryby se dost obtížně sháněly,¹²⁹ o Vánocích nesměl chybět kapr.¹³⁰ Zážitkem spíše pro gurmány bylo servírování raků či hlemýžďů, kteří platili za delikatesu.¹³¹ Netradiční druhy masa se na stolech objevovaly také během honební sezóny, a to především podle úspěšnosti lovců. Maso ulovených zvířat muselo být zpracováno co nejrychleji, takže se využívalo k okamžitému zhotovení pokrmů, případně se nasolovalo a tím konzervovalo pro pozdější použití.¹³² Trvanlivost masa se tím sice o něco prodloužila, ale přesto bylo nutné po čase uskladněné kusy překontrolovat a znovu je nasolit, vyudit nebo zavařit.¹³³

Jídelníček se sestavoval dopředu, ale nebyl závazný a dal se upravovat s ohledem na dostupnost konkrétních surovin. Podle toho, co hospodyně sehnala na trhu, se doladřovala konečná podoba servírovaných jídel, zaměňovaly se druhy masa a zeleniny, případně byl nějaký pokrm zcela vynechán.

---

¹²³ LA PNP. Sofie Podlipská, knihy výdajů.

¹²⁴ Tamtéž.

¹²⁵ LENDEROVÁ, Milena. *Z dějin každodennosti*, s. 123.

¹²⁶ LA PNP. Sofie Podlipská, Ludmila Vrchlická Sofii Podlipské, dopis z 29. srpna 1895.

¹²⁷ WIMMER, Stanislav (ed.). *Bouřky*. Příbram – Litomyšl 2007, s. 71.

¹²⁸ LA PNP. Sofie Podlipská, Sofie Podlipská Vrchlické-Podlipské Ludmile, dopis z 2. září 1895 a ŠÁMAL, Martin (ed.). *Deníky Zdenky Braunerové*, s. 52.

¹²⁹ VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla. *Jak se žilo*, s. 121 a LA PNP, Teréza Nováková, zápisníky, kalendáře a notesy.

¹³⁰ LA PNP. Sofie Podlipská, knihy výdajů.

¹³¹ LA PNP. Teréza Nováková, zápisníky, kalendáře a notesy.

¹³² VOJÁČEK, Milan (ed.). *Marie Červinková-Riegrová I*, s. 106.

¹³³ Tamtéž, s. 569.

Stolování začínalo ráno mezi osmou a devátou, kdy se podávala snídaně.¹³⁴ Při ní nesměla chybět černá káva, kterou si přítomní mohli dosladit nebo dochutit mlékem, pečivo a máslo. Další podávané pokrmy se lišily podle preferencí a zdravotního stavu členů domácnosti. K nejčastějším patřila vejce na různé způsoby, ovšem objevovaly se i zvláštnosti, jako například vinná polévka.¹³⁵ Ne všichni členové domácnosti museli nutně snídat ve stejnou dobu. Pokud muž odcházel do práce a děti do školy, najedli se obvykle o něco dřív, zhruba kolem sedmé, zatímco žena s mladšími potomky snídala až po nich. Jakmile se sklidilo ze stolu, začala se hospodyně věnovat přípravě oběda, což zpravidla zabralo celé dopoledne.¹³⁶

Oběd platil za hlavní jídlo dne, z čehož vyplývala jeho náročnost. I u poměrně snadných jídel bylo zapotřebí nejprve shromáždit všechny suroviny, očistit je a naporcovat, než se mohlo začít se samotným vařením. Jídlo se většinou připravovalo na kamnech, která měla svá specifika, a kuchařka musela dávat pozor, aby se jí pokrmy nepřipalovaly nebo naopak nechladly.¹³⁷ Vaření bylo o to náročnější, že jen málokterá hospodyně se mu mohla věnovat naplno. Především v chudších domácnostech, kde si nemohli dovolit mnoho personálu, ji z práce neustále vytrhovaly požadavky dětí a potřeba se jim věnovat, aby nepřišly k úrazu.

Přestože dopolední úsilí v kuchyni bylo pro ženu velmi hektické, její snaha vrcholila kolem poledne servírováním oběda, u nějž se sešla celá rodina. Přesná hodina se však mohla velmi lišit, v podstatě se pohybovala od dvanácti do tří hodin odpoledne. Svou roli v tom hrály zvyklosti rodiny, dopolední pracovní povinnosti i roční období.¹³⁸ Na stole se většinou objevila polévka a hlavní chod, případně dezert, nemuselo to však platit za pravidlo. Ve všední dny se často servírovala pouze zeleninová polévka, masité pokrmy se podávaly v neděli.¹³⁹

Náročnost jídel se odvíjela od schopností hospodyně, případně služebné, která v kuchyni pomáhala, a rovněž od dostupných surovin. K oblíbeným jídlům patřilo maso s nejrůznějšími přílohami – například guláš s bramborem,¹⁴⁰ hovězí ledvinky s knedlíkem¹⁴¹ nebo nadívané holoubě se salátem.¹⁴² Zejména v letní sezóně, kdy dozrávalo

---

¹³⁴ LA PNP. Sofie Podlipská, Ludmila Vrchlická Sofii Podlipské, dopis ze 4. září 1896.

¹³⁵ LA PNP. Sofie Podlipská, Ludmilčin denník.

¹³⁶ VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla. *Jak se žilo*, s. 123.

¹³⁷ LA PNP. Eliška Krásnohorská, rukopisy vlastní, vzpomínky, Z let mé bohémy.

¹³⁸ Zatímco v domě Riegrových býval oběd v poledne, u Braunerů k němu zasedali až kolem jedné. VOJÁČEK, Milan (ed.). *Marie Červínková-Riegrová I*, s. 206.

¹³⁹ VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla. *Jak se žilo*, s. 123.

¹⁴⁰ LA PNP. Sofie Podlipská, Ludmila Vrchlická Sofii Podlipské, dopis z 1. srpna 1896.

¹⁴¹ LA PNP. Sofie Podlipská, Ludmila Vrchlická Sofii Podlipské, dopis bez data: „Odpust, že ti píšu...“.

velké množství ovoce, se na stole objevovaly i různé druhy plněných knedlíků (švestkové,¹⁴³ třešňové,¹⁴⁴ hroznové¹⁴⁵), buchty a koláče¹⁴⁶ nebo lívance.¹⁴⁷ Při jejich přípravě se mohly zapojit i dcery, protože se jednalo o pokrmy relativně nenáročné. V domácnosti Ludmily Vrchlické kupříkladu lívance vždy smažila starší dcera, matka jí pouze pomohla s přípravou těsta.¹⁴⁸

Specifickou situaci představovaly slavnostní obědy, hostiny a vaření pro návštěvy všeobecně. Patřilo ke slušnosti pozvat hosty ke stolu nebo jim alespoň nabídnout svačinu, což v ekonomicky hůře situovaných rodinách způsobovalo problémy a uvádělo hostitelku do rozpaků. Nedostatkem financí trpěla například domácnost herečky Otýlie Sklenářové-Malé, která sice udržovala přátelské styky se svými kolegy i dalšími lidmi, ale jen velmi zřídka si mohla dovolit pozvat je k sobě domů na návštěvu.¹⁴⁹

Obědy servírované hostům měly více chodů a skládaly se z náročnějších pokrmů než běžné jídlo v rodinném kruhu. Na úvod se podávala polévka nebo studený překrm, následoval hlavní chod sestavený z několika druhů masa a příloh a celou hostinu uzavíral dezert. Nejhonosnější bývaly obědy ve velkých domech a na panstvích během honební sezóny, kdy hospodyně musela navařit pro velké množství přítomných lovců, nemluvě o tom, že bylo nutné většinu zvěřiny co nejrychleji zpracovat. V závislosti na úlovcích tak na stole končili nejčastěji zajíci a kachny, doplněné o další masité pokrmy. Jako dezert obvykle posloužilo exotické ovoce, různé druhy sladkých sulců a koláčů. Nesmělo chybět ani několik druhů vína zvolených tak, aby podtrhovaly chuť masa, a k dezertu černá káva.¹⁵⁰

Přestože slavnostní obědy se plánovaly dopředu, mohlo dojít i k nečekané návštěvě, například když si manžel pozval domů kolegy, aniž by o tom ženu předem zpravil. Dobrá hospodyně si však uměla poradit i s takovouto komplikací a proměnit prostý rodinný oběd ve slavnostní, byť mnohem prostší, než kdyby měla čas na řádnou přípravu. Před hosty se tak obvykle objevila polévka nebo předkrm sestávající ze studeného masa s pečivem, teplý masitý hlavní chod a dezert.¹⁵¹

---

¹⁴² LA PNP. Sofie Podlipiská, Sofie Podlipiská Vrchlické-Podlipské Ludmile, dopis z 2. září 1895.

¹⁴³ ŠÁMAL, Martin (ed.). *Deníky Zdenky Braunerové*, s. 89.

¹⁴⁴ LA PNP. Sofie Podlipiská, Sofie Podlipiská Vrchlické-Podlipské Ludmile, dopis z 6. srpna 1896.

¹⁴⁵ LA PNP. Sofie Podlipiská, Ludmila Vrchlická Sofii Podlipské, dopis ze 7. září 1895.

¹⁴⁶ SVADBOVÁ, Blanka (ed.). *Čtyřhlas*, s. 50 a s. 76.

¹⁴⁷ LA PNP. Sofie Podlipiská, Ludmila Vrchlická Sofii Podlipské, dopis z 27. srpna 1895.

¹⁴⁸ LA PNP. Sofie Podlipiská, Ludmila Vrchlická Sofii Podlipské, dopis ze 4. září 1896.

¹⁴⁹ ŘEHÁKOVÁ, Anna. *Ze života Otýlie Sklenářové-Malé*, s. 243.

¹⁵⁰ VOJÁČEK, Milan (ed.). *Marie Červinková-Riegrová I*, s. 106.

¹⁵¹ LA PNP. Sofie Podlipiská, Ludmila Vrchlická Sofii Podlipské, dopis z 20. července 1895.

Kolem čtvrté hodiny odpoledne přicházel čas na svačinu, na niž se podobně jako na oběd mohla dostavit návštěva.¹⁵² Podle preferencí členů rodiny se servírovala káva, čaj či horká čokoláda a něco k zakousnutí. Na stole byl nejčastěji k vidění chléb s máslem, ovšem pravidelně se objevovaly i různé druhy sladkého pečiva a cukrovinek, které se proměňovaly spolu s ročním obdobím. Zatímco masopust se neobešel bez koblih plněných meruňkovou marmeládou, Velikonoce si vyžadovaly mazanec a beránka a Vánoce zase vánočku a několik druhů drobného cukroví.¹⁵³ Po zbytek roku si prostá rodinná svačina vystačila se suchary či sušenkami, ať už domácí výroby nebo kupovanými.¹⁵⁴ Pokud se čekali hosté, dala si hospodyně na pohoštění a jeho rozmanitosti více záležet. Nezřídka napekla několik druhů koláčků s různými náplněmi, sněhové pusinky nebo ovocné preclíky.¹⁵⁵ Čas od času, především u příležitosti oslav narozenin a svátků členů rodiny, se krom běžného sladkého pečiva pekl také dort.¹⁵⁶

Svačina pochopitelně nemusela být pouze sladká a v případě hostů se často servírovaly i slané pochutiny, obvykle různé druhy paštik,¹⁵⁷ uzeniny,¹⁵⁸ vejce a sardinky,¹⁵⁹ případně sýr,¹⁶⁰ nikdy nechybělo pečivo. Krom obligátní kávy se navíc rozlévalo také víno nebo pivo.¹⁶¹

Posledním denním jídlem bývala zpravidla večeře servírovaná mezi osmou a devátou večer.¹⁶² V porovnání s obědem bývala výrazně jednodušší, obvykle studená a zahrnovala nejčastěji uzeniny všeho druhu – salámy, párky, taliány či klobásky.¹⁶³ Za poměrně luxusní záležitost byla považovaná kvalitní šunka, která se schovávala spíše na zvláštní příležitosti, kdy se sešlo více lidí.¹⁶⁴ Velmi rychle se totiž kazila, proto bylo záhodno ji spotřebovat v co nejkratším čase, aby se nemusela vyhazovat.¹⁶⁵ K oblíbeným

---

¹⁵² SVADBOVÁ, Blanka (ed.). *Čtyřhlas*, s. 260.

¹⁵³ VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla. *Jak se žilo*, s. 128.

¹⁵⁴ Zatímco například v domácnosti Riegrových připravovala suchary paní domu osobně, u Vrchlických je nakupovali v Praze „U Popela“, kde byly údajně nejlepší. VOJÁČEK, Milan (ed.). *Marie Červinková-Riegrová I*, s. 106 a LA PNP. Sofie Podlipská, Ludmila Vrchlická Sofii Podlipské, dopis ze 17. července 1895.

¹⁵⁵ LA PNP. Zdenka Braunerová, Anna Bourgesová Zdeně Braunerové, dopis z 29. pátek večer.

¹⁵⁶ LA PNP. Zdenka Braunerová, Anna Bourgesová Zdeně Braunerové, dopis z 24. března 1887 a SVADBOVÁ, Blanka (ed.). *Čtyřhlas*, s. 139.

¹⁵⁷ VOJÁČEK, Milan (ed.). *Marie Červinková-Riegrová I*, s. 260.

¹⁵⁸ Tamtéž, s. 319.

¹⁵⁹ SVADBOVÁ, Blanka (ed.). *Čtyřhlas*, s. 80.

¹⁶⁰ LA PNP. Sofie Podlipská, Ludmila Vrchlická Sofii Podlipské, dopis z Pondělí po obědě.

¹⁶¹ SVADBOVÁ, Blanka. *Čtyřhlas*, s. 80.

¹⁶² VRCHLICKÁ, Eva. *Dětství a mládí*, s. 31.

¹⁶³ Tamtéž, s. 236 a s. 324.

¹⁶⁴ VOJÁČEK, Milan (ed.). *Marie Červinková-Riegrová I*, s. 438.

¹⁶⁵ LA PNP. Zdenka Braunerová, Zdena Braunerová Anně Bourgesové, dopis z [března 1891].

pokrmům patřila rovněž vejce,¹⁶⁶ sardinky či sardelová pomazánka¹⁶⁷ a špek,¹⁶⁸ poměrně často se k večeři dojídaly zbytky od oběda.¹⁶⁹

Před tím, než se odebrali do ložnic a uložili k spánku, trávili všichni členové rodiny alespoň trochu času pohromadě. Byl-li k dispozici salón či spíše obývací pokoj, scházeli se v něm, v opačném případě posloužila kuchyně. Několik večerních hodin posloužilo především ke vzájemné konverzaci, případně se daly vyplnit prací nebo nějakým koníčkem. K tomu se podával čaj, někdy dochucený domácí zavařeninou,¹⁷⁰ případně víno.¹⁷¹

2.2 Péče o domácnost

Vytvořit skutečné teplo rodinného krbu bylo možné pouze v pečlivě spravované domácnosti. Pravidelná údržba patřila k ženiným každodenním povinnostem a zabírala největší množství jejího času. Ve větších domech se dokonce sestavovaly týdenní pracovní plány, aby se na nic důležitého nezapomnělo.¹⁷²

Ženin den začínal v ložnici, kde poklidila a ustlala postele,¹⁷³ pokud k tomu byly vhodné podmínky, tedy především slunečné počasí, mohly se peřiny vyvěsit z oken, aby se pořádně vyvětraly.¹⁷⁴ Po snídani sklídila ze stolu, a pokud se osobně nemusela věnovat kuchyni a vaření, přestože k tomu docházelo zřídka, vyplnil ji čas do oběda další běžný úklid jako zametání nebo stírání prachu. K zametání se používala březová košťata a v některých místnostech jich bylo potřeba použít i několikrát denně.¹⁷⁵ Typickým příkladem je už zmiňovaná kuchyně, kde se každou chvíli něco rozsypalo. Po obědě, ale častěji až po večeři bylo zapotřebí umýt nádobí. Vzhledem k tomu, že se voda musela do bytů pracně donášet z obecních kašen,¹⁷⁶ šetřilo se s ní a nádobí se umývalo pouze jednou denně. Protože však zbytky v hrncích a na talířích v průběhu celého dne zasychaly, jednalo se o úmornou a časově náročnou činnost.¹⁷⁷ K řádnému vydrhnutí se používal bílý či žlutý

---

¹⁶⁶ LA PNP. Sofie Podlipská, Sofie Podlipská Vrchlické-Podlipské Ludmile, dopis z 10. srpna 1894.

¹⁶⁷ WIMMER, Stanislav (ed.). *Bouřky*, s. 71.

¹⁶⁸ LA PNP. Růžena Svobodová, Deníkové zápisky (24. 11. 1890 – 7. 12. 1891).

¹⁶⁹ LA PNP. Sofie Podlipská, Ludmila Vrchlická Sofii Podlipské, dopis ze 7. září 1895.

¹⁷⁰ VOJÁČEK, Milan (ed.). *Marie Červinková-Riegrová II*, s. 431 a LA PNP. Marie Kalašová, Klementina Kalašová, 9 různých rukopisů a poznámek.

¹⁷¹ SKLENÁŘOVÁ-MALÁ, Otýlie. *Z mých vzpomínek*, s. 84.

¹⁷² VOJÁČEK, Milan (ed.). *Marie Červinková-Riegrová I*, s. 33.

¹⁷³ ŠPIČÁK, Josef (ed.). *Karolína Světlá II*, s. 185.

¹⁷⁴ LA PNP. Sofie Podlipská, Sofie Podlipská Vrchlické-Podlipské Ludmile, dopis ze 4. srpna 1897.

¹⁷⁵ VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla. *Jak se žilo*, s. 38.

¹⁷⁶ LENDEROVÁ, Milena. *Z dějin každodennosti*, s. 91.

¹⁷⁷ LA PNP. Zdenka Braunerová, Zdenka Braunerové Anně Bourgesové, dopis z 31. prosince 1888.

písek prodáváný na trhu, který dokázal odstranit z nádobí špínu, ale zároveň byl dostatečně jemný, aby jej nijak nepoškodil.¹⁷⁸

K častým a pravidelným činnostem patřily správký prádla všeho druhu. Nejčastěji se zašívaly punčochy a ponožky a jemné prádlo či košile, ale nebylo výjimkou, že opravu potřebovalo povlečení nebo každodenní oblečení. Velkým nepřítelem ošacení byli totiž krom častého nošení také moli, s nimiž sice hospodyně bojovaly nejrůznějšími způsoby – nejčastěji vkládáním pižma nebo speciálního prášku přímo do skříní –, ale přesto se jich jen zřídka dokázaly úplně zbavit.¹⁷⁹ Pokud měl dům k dispozici zahradu, mohla si žena vzít správký ven a vyplnit svůj odpolední pobyt na čerstvém vzduchu smysluplnou činností.¹⁸⁰ Většina domácích prací ji totiž držela v domě a jakýkoliv únik ven byl pro ni vítaným zpestřením. Mnohem častěji však zašívání přišlo na řadu teprve po večeři, kdy rodina trávil čas pohromadě a žena se mu věnovala během či místo rozhovorů s blízkými.

Zatímco některé úklidové rituály se opakovaly denně, na jiné docházelo s mnohem menší intenzitou. Například praní se kvůli omezené dostupnosti vody odbývalo jednou týdně, velké prádlo přicházelo na řadu jednou za čtvrt roku.¹⁸¹ Pokaždé se jednalo o namáhavou činnost zabírající celý den nebo alespoň dopoledne,¹⁸² která navíc představovala ohromnou zátěž pro ženské ruce. Krom relativně neškodného mýdla a sody se totiž při praní používal rovněž louh, jenž má dráždivý vliv na pokožku.¹⁸³ Pralo se nejčastěji v kuchyni, aby se ohřívání voda nemusela nosit daleko a rovněž aby se v bytě neudělal nepořádek,¹⁸⁴ ve výjimečných případech praly hospodyně venku.¹⁸⁵ Celý proces začínal už předchozího dne, kdy se silně zašpiněné prádlo ponořilo do necek s mýdlovou vodou a nechalo přes noc odmočit. Druhý den ráno se ohřála voda a hospodyně s pomocnicí všechny kusy vydrbaly na valše, na silné znečištění se mohl použít louh. Podle druhu oblečení se pak určoval další postup. Zatímco jemné kusy prádla se po vyprání ždímalý a rovnou věšely, plátno se muselo naškrobit, nabělit či namodřít a vyvařit, teprve poté skončilo na šňůře. Usušené kusy se žehlily, případně mandlovaly a pečlivě skládaly, načež se uložily na správná místa.¹⁸⁶ Pokud bylo prádla skutečně hodně, zasahovalo praní do běžného chodu domácnosti, protože hospodyně neměla čas věnovat se dalším

¹⁷⁸ VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla. *Jak se žilo*, s. 38.

¹⁷⁹ LA PNP. Karel Havlíček Borovský, korespondence Zdeňky Havlíčkové, varia, oučetní kniha a LA PNP Teréza Nováková, zápisníky, kalendáře a notesy.

¹⁸⁰ ŠÁMAL, Martin (ed.). *Deníky Zdenky Braunerové*, s. 85.

¹⁸¹ LENDEROVÁ, Milena. *Z dějin každodennosti*, s. 88.

¹⁸² ŠÁMAL, Martin (ed.). *Deníky Zdenky Braunerové*, s. 81.

¹⁸³ LA PNP. Sofie Podlipská, knihy výdajů.

¹⁸⁴ LA PNP. Sofie Podlipská, Sofie Podlipská Vrchlické-Podlipské Ludmile, dopis bez data: „Píšeš mi, že je...“.

¹⁸⁵ ŠÁMAL, Martin (ed.). *Deníky Zdenky Braunerové*, s. 81.

¹⁸⁶ VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla. *Jak se žilo*, s. 125.

činností. Rodina se tak například musela obejít bez domácího oběda a jídlo si nechat donést z nejbližšího hostince, případně tam osobně zajít.¹⁸⁷

Několikrát do roka se prováděl generální úklid celého domu, podnětem k němuž se nejčastěji stávaly významné svátky jako Velikonoce či Vánoce. K velkému gruntování ovšem docházelo i po skončení oslav, na přelomu dvou ročních období nebo po návratu z letního bytu. V rámci jarního úklidu, který hospodyně prováděly před Velikonocemi, se důkladně umyla okna a dveře, stejně jako nábytek a bedny k uskladnění věcí.¹⁸⁸ Také se sundávaly záclony, které se důkladně vypraly a vybělily, než se pověsily zpět do oken.¹⁸⁹ Když se venku oteplilo, obvykle v květnu, natíraly se okenní rámy a rovněž futra dveří.¹⁹⁰ Tato činnost se nemusela nutně opakovat v ročních intervalech, záleželo spíše na tom, jak moc je stará barva oprýskaná. Stejnými pravidly se řídila i celková výmalba jednotlivých místností bytu, jejíž provedení se odvíjelo od zašlosti původního nátěru. Nejvíce trpěly stěny v kuchyni, a to kvůli stále roztopeným kamnům, kouři a rozličným výparům stoupajícím z připravovaných jídel. Strop a stěny se daly do určité míry vycídit chlebem,¹⁹¹ pokud však ani ten nepomohl, byl pozván malíř pokojů. Ten dokázal s jedním či dvěma pomocníky vymalovat v krátké době dvou dnů,¹⁹² načež mohla hospodyně začít uklízet, čímž jí pochopitelně přibyla práce nad rámec jejích běžných denních povinností. Přestože nábytek i podlaha se při malování zakrývaly, po skončení prací bylo nutné všechno vycídit, otřít a přestěhovat na původní místa.¹⁹³ Malování navíc znamenalo zásah do běžného chodu domácnosti jednak proto, že se rodina musela obejít bez pokojů, v nichž řemeslníci pracovali, a také proto, že na ně neustále musel někdo dohlížet, aby svou práci neodbývali, případně při ní něco nepoškodili.¹⁹⁴

Další kolo velkého úklidu přicházelo na konci léta, kdy se rodina vracela z letního bytu zpět do města. Stejně jako na jaře se myla okna a praly záclony, navíc se voskovala podlaha, byla-li parketová.¹⁹⁵ Vosk se natahoval velkým kartáčem a vtíral se do spárů, následně se celá podlaha důkladně naleštila. Voskování však nemuselo nutně probíhat pouze na sklonku léta. V některých domácnostech se provádělo v rámci velkého

---

¹⁸⁷ VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla. *Jak se žilo*, s. 125.

¹⁸⁸ SVADBOVÁ, Blanka (ed.). *Čtyřhlas*, s. 44 – 45.

¹⁸⁹ SVADBOVÁ, Blanka (ed.). *Z lidské sonáty*, s. 161.

¹⁹⁰ LA PNP. Sofie Podlipská, kniha výdajů.

¹⁹¹ LA PNP. Sofie Podlipská, Ludmila Vrchlická Sofii Podlipské, dopis bez data: „Odpust, že jsem...“.

¹⁹² LA PNP. Sofie Podlipská, Sofie Podlipská Vrchlické-Podlipské Ludmile, dopisy z 29. a 30. srpna 1895.

¹⁹³ Tamtéž.

¹⁹⁴ LA PNP. Zdenka Braunerová, Zdenka Braunerová Anně Bourgesové, dopis z 31. května 1901.

¹⁹⁵ ŠPIČÁK, Josef (ed.). *Karolína Světlá II*, s. 443.

předvánočního úklidu, v jiných až po Novém roce.¹⁹⁶ V místnostech, kde neležely parkety, ale pouze obyčejná prkna, se musela podlaha několikrát ročně důkladně vydrhnout kartáčem a následně setřít hadrem. K čištění se využíval stejný písek, který pomáhal při mytí nádobí,¹⁹⁷ práce s ním však byla v tomto případě dost nevděčná. Malá zrníčka se totiž dostávala do všech spár a nerovností a hospodyně je musela pečlivě odstraňovat. Celou dobu při tom klečela na kolenou, čímž trpěly nejen její nohy, ale rovněž ruce a záda. Ta se mohla citelně ozývat ještě několik dní po skončení úklidu.¹⁹⁸

Řada drobnějších prací se prováděla průběžně po celý rok v závislosti na počasí, časovém vytížení hospodyně i aktuální potřebě. K spíše letním činnostem patřilo natírání či lakování nábytku nebo obrazových rámců, protože v teplém počasí bylo mnohem snazší vyvětrat zápach chemikálií a barvy i laky navíc lépe schly.¹⁹⁹ Na druhou stranu voskování a leštění se mohlo provádět prakticky kdykoliv a stávalo se součástí velkých úklidů, nebo mohlo hospodyně zaplnit volnější den.²⁰⁰ Podobnými pravidly se řídilo i vyklepávání kobereců nebo stírání prachu v méně využívaných pokojích.

Před zahájením topné sezóny, tedy ideálně v létě, bylo nutné provést v domácnosti revizi a pravidelnou údržbu kamen. Ta pochopitelně zahrnovala vyčištění trubek a protáhnutí komína, často také drobnější opravy a čištění či výměnu roštů. Hospodyně se do toho nepouštěla sama, ale zvala si odborníky, jimž však pochopitelně musela zaplatit. Ceny si kamnáři určovali podle náročnosti daného úkonu i podle počtu kamen v domácnosti. Pokud hospodyně připadala cena přemrštěná, mohla se pokusit ji usmlouvat na o něco nižší částku.²⁰¹ Úspěch však byl do značné míry věcí náhody a než se vystavovat hádkám a pomluvám řemeslníků, bylo lepší na požadovanou sumu přistoupit.

Cílem každé dobré hospodyně bylo vytvořit co nejútulnější domov, a proto se pravidelně starala o výzdobu. V období čerstvých květin, tedy víceméně od jara do podzimu, se v domácnosti pravidelně objevovaly vázy s květinovými aranžemi. Mohlo se jednat o prostou kytíčku složenou z rostlinek jediného druhu, jejímž jediným účelem bylo ozdobit pokoj, stejně jako o komplikované a pečlivě sestavené pugéty se symbolickým

---

¹⁹⁶ LA PNP. Sofie Podlipská, knihy výdajů a ŠPIČÁK, Josef (ed.). *Karolína Světlá II*, s. 314.

¹⁹⁷ VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla. *Jak se žilo*, s. 38.

¹⁹⁸ LA PNP. Zdenka Braunerová, Zdenka Braunerová Anně Bourgesové, dopis z 31. prosince 1888.

¹⁹⁹ VOJÁČEK, Milan (ed.). *Marie Červinková-Riegrová I*, s. 114 a LA PNP. Tereza Nováková, zápisníky, kalendáře a notesy.

²⁰⁰ VOJÁČEK, Milan (ed.). *Marie Červinková-Riegrová I*, s. 343.

²⁰¹ LA PNP. Sofie Podlipská, Sofie Podlipská Vrchlické-Podlipské Ludmile, dopis bez data: „Právě přijela Klička...“.

potenciálem.²⁰² Složení kytic se odvíjelo především od toho, jaké květiny byly k dostání na trhu, v zahradě nebo i volně na louce. Některé druhy plnily v bytě ryze okrasnou funkci,²⁰³ jiné jej navíc dokázaly i provonět.²⁰⁴

Hospodyním, které si chtěly dopřát květinovou výzdobu i v zimě, se nabízelo několik možností. Jednou z nich bylo využití květin sušených, což však od ženy vyžadovalo značnou manuální zručnost. Sušené kvítky totiž byly poměrně křehké a při neopatrné manipulaci se snadno rozpadaly. I v takovém případě se však daly využít třeba jako aroma do šatních skříní. Některé ženy sušily vonné květy právě za účelem výroby plátěných pytlíčků s nadrcenými okvětními lístky, které dodají jejich šatům příjemnou vůni.²⁰⁵ Dalším ze způsobů, jak dostat v zimě do interiéru květiny, byla jejich výroba z umělých materiálů, nejčastěji papíru nebo odstrižků látek.²⁰⁶ Jejich funkce byla ryze dekorační, protože na rozdíl od květin sušených neměly moc domácnost provonět.

2.3 Domácí personál

Jelikož péče o domácnost byla časově a mnohdy i fyzicky náročná, mívala hospodyně k ruce alespoň jednu služebnou, a to především na těžší práce. Nemuselo to však být pravidlem a záleželo především na finanční situaci rodiny. V domácnostech, kde hospodyně ve snaze snížit výdaje zvažovala každý nákup, si obvykle musela vystačit sama. Jako příklad může posloužit Otýlie Sklenářová-Malá, jejíž poměrně nízká gáže musela vystačit na pořizování nákladných divadelních kostýmů i na péči o domácnost. I přes příjmy manžela byly finanční prostředky rodiny značně omezené a Sklenářová-Malá proto o domácnost pečovala sama bez pomocnice.²⁰⁷ Absence služebnictva však mohla být v některých případech pouze dočasná. Například při stěhování do jiného města, kam ženy původní služebnictvo nebraly, a chvíli trvalo, než si našly nový, místní personál,²⁰⁸ nebo v případě krátkodobých letních pobytů na venkově.²⁰⁹

---

²⁰² Hana Kvapilová ráda aranžovala květiny po japonském způsobu, který pro každé roční období nese specifickou symboliku. BUZKOVÁ, Pavla. *Přítelkyně*. Praha 1939, s. 16.

²⁰³ Ve vázách se podle ročního období objevovaly například fialky, narcisy, pomněnky nebo růže. LA PNP. Růžena Svobodová, Deníkové zápisky (14. 10. 1886 – 7. 10. 1888) a ŠÁMAL, Martin (ed.). *Deníky Zdenky Braunerové*, s. 24.

²⁰⁴ Za silně aromatické platily například hyacinty či konvalinky. LA PNP. Marie Kalašová, varia, 38 zápisníků s různými poznámkami Marie Kalašové a rodiny Kalašovy a LA PNP. Zdenka Braunerová, Zdenka Braunerová Anně Bourgesové, dopis z 20. května 1895.

²⁰⁵ VOJÁČEK, Milan (ed.). *Marie Červinková-Riegrová I*, s. 62.

²⁰⁶ LA PNP. Růžena Svobodová, Deníkové zápisky (24. 11. 1890 – 7. 12. 1891).

²⁰⁷ ŘEHÁKOVÁ, Anna. *Ze života Otýlie Sklenářové-Malé*, s. 208.

²⁰⁸ LA PNP. Zdenka Braunerová, Zdenka Braunerová Anně Bourgesové, dopis z 12. ledna 1893.

²⁰⁹ SVADBOVÁ, Blanka (ed.). *Z lidské sonáty*, s. 38.

Přestože ve většině domácností měla hospodyně k dispozici pomocnou ruku, ne vždy si tím ulehčila práci. Podle dobového ideálu sice bylo jedním z poslání ženy kultivovat své služebnictvo, snažit se mu poskytnout vzdělání a co možná mu zpříjemnit život,²¹⁰ v praxi však tato jistě úctyhodná snaha narážela na řadu překážek. Většina služek totiž v domácnosti vydržela pouze omezenou dobu, a to obvykle dokud se nevdala. Jakákoliv snaha o jejich kultivaci se tak stávala nekonečným koloběhem, který hospodyně nutně vyčerpával, a proto na něj brzy rezignovala. Když se jí totiž podařilo proměnit dívku k obrazu svému, našla si ta manžela, případně jiné místo. Služebná, která ji v domácnosti nahradila, se musela nejprve zaběhnout a seznámit se s novým prostředím, takže nebyla zprvu schopná perfektně plnit všechny požadavky své zaměstnavatelky, která na ni navíc v prvních měsících musela dohlížet a nezřídka vykonávat práci za ni.²¹¹

Byla-li hospodyně s prací svého personálu nespokojená, mohla mu dát výpověď, přesto se této krajní možnosti v některých případech vyhýbala. Například Sofie Podlipská si stěžovala dceři na svou služebnou, která nedokáže pořádně uklidit a tím jí přiděluje práci, protože musí v domácnosti udržovat pořádek sama. V ostatních aspektech jí však plně vyhovovala a navíc se jednalo o tak milou osobu, že neměla to srdce ji vyhodit.²¹² Dobromyslné služby však patřily spíše k výjimkám, protože většina žen (ostatně v případě jiných služebných i sama Podlipská) si stěžovala na jejich drzost a neposlušnost.²¹³

Spíše výjimečně došlo k situacím, kdy si hospodyně nemohla dovolit služku ponechat, ani kdyby chtěla. Poměrně extrémní případ postihl Zdenku Braunerovou za jejího pobytu v Paříži, kdy její služebnou zatkli pro opakované krádeže. Při policejní kontrole se navíc ukázalo, že dotyčná si svůj lup schovávala ve svém pokoji v zaměstnavatelčině bytě. Braunerová reagovala okamžitou výpovědí a se zlodějkou se odmítla setkat, přestože ta ji o to snažně žádala. Jednala tak s ohledem na vlastní důstojnost a především svou pověst v cizím městě, která by snadno mohla přijít k úhoně, přestože osobně by si s provinilou ráda promluvila a zjistila, co ji k jejímu chování vedlo.²¹⁴ Braunerová totiž trvala na tom, že se služebnictvem se má nakládat slušně, a to za všech okolností.²¹⁵

---

²¹⁰ PODLIPSKÁ, Žofie. Listy staré vychovatelky k někdejší schovankám. In BAHENSKÁ, Marie. *Ženy na stráž!*, s. 38.

²¹¹ LA PNP. Zdenka Braunerová, Anna Bourgesová Zdeně Braunerové, dopis z 22. ledna 1890.

²¹² LA PNP. Sofie Podlipská, Sofie Podlipská Vrchlické-Podlipské Ludmile, dopis z 8. září 1895.

²¹³ WIMMER, Stanislav (ed.). *Bouřky*, s. 41 a SVADBOVÁ, Blanka (ed.). *Z lidské sonáty*, s. 175.

²¹⁴ LA PNP. Zdenka Braunerová, Zdenka Braunerové Anně Bourgesové, dopis z 21. [února 1891].

²¹⁵ LA PNP. Zdenka Braunerová, Zdenka Braunerové Anně Bourgesové, dopis z 21. srpna 1884.

Přestože mnohdy způsobovalo služebnictvo svým zaměstnavatelům vrásky, snažili se k němu být vstřícní a velkorysí. Příležitost k tomu se naskytla několikrát do roka – personál mohl být oceněn výslužkou ze zabijačky či posvícení, dostat nějaký drobný vánoční dárek nebo se mu zvýšilo služné.²¹⁶ Některé zaměstnavatelky své služky navíc obdarovávaly šactvem, které už samy z nějakého důvodu nechtěly či nemohly nosit, ale bylo jim líto je vyhodit.²¹⁷ Každý týden navíc měla služebná nárok na alespoň půldenní volno.²¹⁸ I přes řadu výhod a relativní volnost, která se mu poprávala, se však personál v domácnosti často střídal a setrvání zaměstnance v rodině i po několik desítek let patřilo spíše ke vzácnostem.²¹⁹

---

²¹⁶ Marie Červinková-Riegrová své služky pravidelně podarovávala vyšívány mi šátky, Sofie Podlipská tu a tam přidala jeden zlatý služného k dobru. VOJÁČEK, Milan (ed.). *Marie Červinková-Riegrová I*, s. 234 a LA PNP. Sofie Podlipská, Sofie Podlipská Vrchlické-Podlipské Ludmile, dopis z 29. srpna 1896.

²¹⁷ LA PNP. Sofie Podlipská. Ludmila Vrchlická Sofii Podlipské, dopis ze 7. září 1893.

²¹⁸ ŘEHÁKOVÁ, Anna. *Ze života Otýlie Sklenářové-Malé*, s. 253.

²¹⁹ VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla. *Jak se žilo*, s. 101.

3. Žena vychovatelka

Zřejmě nejpodstatnější rolí, již žena ve společnosti 19. století zastávala, byla matka a vychovatelka příštích generací. Mateřství se považovalo takřka za svátost a na ženu, která nepřivedla na svět žádné děti, se pohlíželo s despektem,²²⁰ naopak větší množství potomků jí zajišťovalo úctu ve společnosti a jistotu budoucího zabezpečení.²²¹ Proti těmto poněkud diskriminujícím stereotypům se samy ženy začaly vymezovat již koncem 19. století. Pozdější poslankyně Božena Víková-Kunětická veřejně prosazovala názor, že mateřství by mělo být svobodným rozhodnutím každé ženy, bez ohledu na to, zda je vdaná či svobodná. Žena by dle jejího názoru měla mít právo rozhodovat o vlastním životě, z čehož plyne, že svobodná dívka vychovávající dítě by neměla být o nic více diskriminována než vdaná žena, která rodinu nechce.²²²

V českém prostředí mělo mateřství navíc ještě jednu rovinu. Větší množství potomků bylo žádoucí především proto, že se tím zajišťovala existence teprve nedávno plně emancipovaného národa, který si právo na svébytnost musel těžce vydobýt. Správná vlastenka tudíž musela být matkou šířící ideál češství na své potomky.²²³ To se odráželo na výchově dívek, budoucích „matek národa“, jež se zkvalitňovala. Podle dobových názorů totiž pouze politicky uvědomělá žena dokáže vychovat politicky uvědomělé syny, kteří budou tvrdě bojovat za svůj národ.²²⁴

3.1 Narození dítěte

Přestože mateřství se obvykle řadí k nejkrásnějším obdobím ženina života, v 19. století s sebou neslo značná rizika, a to zejména před a při příchodu dítěte na svět. Ačkoli lékařská péče i porodnictví se zlepšovaly, riziko komplikací a úmrtí při porodu zůstávalo vysoké. Není se proto co divit, že zatímco některé ženy vítaly zprávu o svém těhotenství s nadšením,²²⁵ jiné se jí děsily.²²⁶

---

²²⁰ LENDEROVÁ, Milena. *K hříchu*, s. 106.

²²¹ BREJCHOVÁ, Jitka. *Kulisy dětství. Dítě a jeho svět v 19. století*. Diplomová práce. České Budějovice 2007, s. 15.

²²² BAHENSKÁ, Marie. *Ženy na stráž!*, s. 7.

²²³ Tamtéž, s. 14.

²²⁴ GEISSLOVÁ, Irma. Sluší-li ženám míchat se do politiky. In BAHENSKÁ, Marie. *Ženy na stráž!*, s. 91.

²²⁵ Mezi takovéto ženy se řadí například Sofie Podlipská, která se na své první dítě nesmírně těšila. LA PNP. Sofie Podlipská, upomínka na roky 1854 – 1861.

²²⁶ S obavami související s porodem se své přítelkyni svěřila Gabriela Preissová, která sice čekala již třetí dítě, ale přesto pro ni těhotenství bylo stresujícím zážitkem. LA PNP. Gabriela Preissová, Gabriela Preissová Fantové-Kusé Julii, dopis z 28. listopadu 1891.

K nejčastějším projevům blížícího se mateřství, podle nichž se dalo odhalit už v počátcích, patřilo vynechání menstruace, bolesti hlavy, závratě, nevolnosti, bolesti v podbřišku, náladovost, neobvyklé chutě, zvýšená únava a ospalost.²²⁷ Rozhodně se však nejednalo o spolehlivé ukazatele, protože podobné příznaky mohly provázet i celou řadu chorob. Bezpečně určit těhotenství se proto dařilo až v jeho druhé polovině na základě pohybů a srdečních ozvů dítěte, k vaginálnímu vyšetření se přistupovalo výjimečně a pouze na přímou žádost rodičky.²²⁸

Jakmile žena získala jistotu, že čeká dítě, přizpůsobila tomu svůj životní styl. Pochopitelně to neznamenal, že se přestane starat o domácnost, její denní program se však stanovoval přiměřeně k stavu, v němž se nacházela. Lékaři těhotným ženám doporučovali hodně odpočívat, často se procházet na čerstvém vzduchu, jíst lehká, snadno stravitelná jídla a pít vodu s citrónem jako první pomoc proti ranním nevolnostem.²²⁹ Krom zcela praktických rad se však žena měla řídit i celou řadou více či méně podložených pověr. Kupříkladu se měla vyhnout mytí oken, aby se její dítě nenarodilo chlupaté, nebo věšení prádla, aby z něj nevyrostl obr. Důsledně se jí rovněž radilo, aby se vyvarovala návštěv hřbitova, jinak by její dítě bylo neduživé, a pozorování měsíce, pokud nechce, aby její potomek trpěl náměsíčností.²³⁰

S postupujícím těhotenstvím žena přirozeně přibývala na váze a nezřídka začínala trpět pocitem studu za svoje tělo. Svou roli v tom jistě hrál i fakt, že neexistovala slušivá těhotenská móda a žena proto musela svému stavu přizpůsobovat běžné oblečení. Šaty se povolovaly ve všech švech, aby se v nich žena cítila pohodlně, což se obvykle dařilo, výsledkem byl ovšem neforemný kus oděvu, který na člověku nepěkně visel.²³¹ Čím více se proto blížil porod, tím méně vycházela žena z domu, aby se nemusela vystavovat před společností a čelit nepříjemným pocitům.²³² Díky omezeným společenským stykům však měla spoustu volného času pro chystání dětské výbavičky. K šití zasedala ve volných chvílích, nejčastěji však večer, když zaopatřila domácnost a zbyla ji trocha času pro sebe.²³³ Nároky na kojenecké prádlo byly poměrně vysoké, především se vyžadovala jeho dostatečná jemnost, aby nedocházelo k podráždění pokožky novorozence. Z toho důvodu

---

²²⁷ LENDEROVÁ, Milena. *Radostné dětství?*, s. 34.

²²⁸ Tamtéž.

²²⁹ Tamtéž, s. 38.

²³⁰ BREJCHOVÁ, Jitka. *Kulisy dětství*, s. 16 – 17.

²³¹ LA PNP. Zdenka Braunerová, Anna Bourgesová Zdence Braunerové, dopis ze 4. června 1887.

²³² LENDEROVÁ, Milena. *Radostné dětství?*, s. 55.

²³³ LA PNP. Sofie Podlipská, upomínka na roky 1854 – 1861 a SVADBOVÁ, Blanka (ed.). *Čtyřlhas*, s. 44.

jako materiál nejčastěji posloužilo starší, dobře seprané prádlo, které častým namáčením ztratilo svou drsnost.²³⁴

Čím více se blížil termín porodu, tím důslednější měla být péče o budoucí matku. Po celou dobu těhotenství měla žena dbát na zvýšenou hygienu, pravidelně se koupat ve vlažné vodě, a to nejprve jednou, později i dvakrát denně a dva týdny před porodem do vody přidávat mléko nebo omastek pro zvláčnění pokožky.²³⁵ Obdobně se žena připravovala i na případné kojení, a to zejména potíráním prsou a bradavek žitnou pálenkou s rozředěným škrobem.²³⁶

Porod se řadil k čistě ženským záležitostem, takže jakmile začal, mužům byl zapovězen přístup do pokoje. Výjimku tvořil lékař, jehož přítomnost u porodu však nepatřila k běžným záležitostem. Rodina či porodní bába ho nechaly zavolat teprve ve chvíli, kdy nastaly komplikace, to už však mohlo být na jeho zásah a záchranu novorozence či matky pozdě.²³⁷ Svou roli v tom hrála i skutečnost, že porodní bába nejednou přecenila své síly a myslela si, že si s nastalou situací poradí, nebo sama rodící matka zásah lékaře odmítla, protože si nepřála přítomnost muže u porodu.²³⁸ Pokud byl přeci jenom v poslední chvíli lékař přivolán, nemohl často dělat víc, než se pokusit zmírnit napáchané škody. I porod probíhající zcela přirozeně a bez problémů byl nicméně pro matku nepříjemnou a stresující záležitostí, proto se jí porodní bába snažila ulevit od bolesti nejrůznějšími prostředky, k nimž patřila například silná černá káva, heřmánkový čaj, klystýr nebo vlažná lázeň.²³⁹

Jakmile přišlo dítě na svět, bába se ujistila, že je naživu plácnutím přes zadeček, které přimělo novorozence křičet. Následně jej umyla, zavinula a uložila do kolébky. První koupání mělo mnohdy až rituální charakter, protože do vody k dítěti si vkládaly nejrůznější talismany a bylinky mající za úkol ochránit je před nebezpečím a zajistit jeho zdravý vývoj.²⁴⁰ Byl-li novorozenec označen za slabého a panovala-li obava, že by nemusel přežít, přidávala se mu do koupele pálenka nebo červené víno, jež ho měly posílit.²⁴¹ Zatímco porodní bába pečovala o miminko, čerstvá matka měla příležitost si odpočinout, několik

---

²³⁴ LENDEROVÁ, Milena. *K hříchu*, s. 21.

²³⁵ LA PNP. Gabriela Preissová, Gabriela Preissová Fantové-Kusé Julii, dopis z 24. června 1893.

²³⁶ Tamtéž.

²³⁷ BREJCHOVÁ, Jitka. *Kulisy dětství*, s. 21.

²³⁸ TINKOVÁ, Daniela. Věčně nemocná žena. Žena a mateřství v lékařském myšlení na prahu moderní doby. *Dějiny a současnost*, 2004, roč. 26, č. 1, s. 11.

²³⁹ LENDEROVÁ, Milena. *Radostné dětství?*, s. 44.

²⁴⁰ BREJCHOVÁ, Jitka. *Kulisy dětství*, s. 21 – 22.

²⁴¹ LENDEROVÁ, Milena. *Radostné dětství?*, s. 94.

hodin se prospat a případně něco malého sníst.²⁴² K prvním jídlům, jež se ženě zotavující se po porodu servírovala, patřil silný hovězí či slepičí vývar.²⁴³

Ne všechna těhotenství však končila šťastně příchodem dítěte na svět. Někdy matky o dítě přišly samovolným potratem,²⁴⁴ jindy se rozhodly o něj samy připravit. Uměle vyvolané potraty sice byly nelegální, ale přesto k nim docházelo a nezřídka ohrožovaly na životě nejen nežádoucího potomka, ale rovněž matku.²⁴⁵ Pokud žena otěhotněla a potřebovala se dítěte zbavit, mohla vyhledat pomoc porodní báby či anděličkářky, která jí za úplatu pomohla. Mnohdy se však dívky rozhodly vyřešit problém po svém, což mívало katastrofální následky. Například známá Zdenky Braunerové se nechala přesvědčit svým partnerem, který o potomka nestál, že nenarozené dítě je možné zabít slabým jedem. Muž jí jej ochotně opatřil a nechal jí ho vypít. Místo otrávení plodu však žena otráвила sebe, v důsledku čehož zemřela.²⁴⁶

3.2 Rané dětství

První roky života dítěte byly jediným obdobím, kdy se na jeho výchově podílely téměř výhradně ženy. Jakmile totiž dosáhlo školního věku, přebrala zodpovědnost za jeho vzdělávání škola a další státní instituce, které v této oblasti nahradily rodinu. Markantní to bylo především u chlapců, protože dívky se i nadále vzdělávaly především doma za pomoci matky. Rané dětství však bez ohledu na pohlaví patřilo k doménám ovládaným ženami, do nichž muži nijak výrazně nezasahovali.

V 19. století se změnil pohled na dítě, protože potomek nabýval na hodnotě. Rodičovství se začínalo důsledněji plánovat, což umožnila především zlepšující se zdravotní péče a rovněž ekonomické faktory. Rodina s menším množstvím potomků jim totiž mohla poskytnout lepší péči a kvalitnější vzdělání a tím je lépe připravit na jejich budoucí samostatný život.²⁴⁷ V souvislosti s omezením počtu dětí v rodinách se také utužovaly citové vazby mezi rodiči a jejich potomky a láskyplné vzájemné vztahy se staly běžnou praxí.²⁴⁸

Vztah mezi matkou a jejím dítětem vznikál již v okamžiku jeho narození a v následujících letech se upevňoval. Prvním krokem k tomu bylo pravidelné kojení přímo

---

²⁴² BREJCHOVÁ, Jitka. *Kulisy dětství*, s. 21.

²⁴³ LENDEROVÁ, Milena. *Radostné dětství?*, s. 47.

²⁴⁴ „Nehoda“ postihla například Sofii Podlipskou během jejího druhého těhotenství. Jen pár měsíců poté, co o dítě přišla, však byla opět těhotná. LA PNP. Sofie Podlipská, upomínka na roky 1854 – 1861.

²⁴⁵ LENDEROVÁ, Milena. *K hřichu*, s. 110.

²⁴⁶ LA PNP. Zdenka Braunerová, Zdenka Braunerová Anně Bourgesové, dopis z 22. srpna 1885.

²⁴⁷ VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla. *Jak se žilo*, s. 99.

²⁴⁸ LENDEROVÁ, Milena. *A ptáš se, knížko má...* Praha 2008, s. 166.

matkou, které však po většinu 19. století nepatřilo k zaběhnutým zvyklostem.²⁴⁹ Poprvé mělo být dítě nakrmeno nejdéle šest hodin po narození a následně každé čtyři hodiny, přičemž ze zdravotního hlediska nebylo žádoucí dítě překrmovat, takže až osmihodinový noční půst mu nemohl nijak uškodit.²⁵⁰ Rodiny, které si to mohly dovolit, si najímaly kojné, jimž byli novorozenci svěřeni do péče. Při jejich výběru hrál roli zejména sociální původ a zdravotní stav, ovšem zaměstnavatelé nezřídka volili i na základě jejich zjevu. Kojná poté žila přímo v rodině a krom toho, že krmila dítě, mohla komplikovat soužití mezi manželi, zvláště když jí muž věnoval příliš mnoho pozornosti.²⁵¹

Už v průběhu 19. století se objevovaly ženy, jež se rozhodly vzepřít zaběhnutým stereotypům a odkojit své potomky samy. Obě své děti prokazatelně kojila Sofie Podlipská,²⁵² alespoň jednoho z potomků potom Teréza Nováková²⁵³ a Gabriela Preissová.²⁵⁴ U posledně zmiňované to bylo dáno především jejími předchozími špatnými zkušenostmi s kojnými, které ji vedly k rozhodnutí napříště je nenajímat.²⁵⁵ Nakonec však musela své stanovisko přehodnotit, protože neměla pro dítě dostatek mléka. Kojná tedy byla přijata, ovšem záhy se ukázala jako nezpůsobilá a Preissová ji vyměnila.²⁵⁶ Nová záporná zkušenost ji však v její averzi vůči těmto ženám jenom utvrdila.

Lékaři doporučovali kojit dítě maximálně devět měsíců, přičemž už po půl roce mělo být pomalu připravováno na odstavení.²⁵⁷ Praxe však zůstávala velmi individuální a o příkrmech či úplném odstavení rozhodoval především apetit nemluvněte. Mnoho matek se navíc obávalo případných komplikací, které by mohla u kojence vyvolat změna stravy. Většina dětí totiž přechod z mateřského mléka na kravské snášela velmi špatně a trpěla kolikami či dalšími zažívacími potížemi.²⁵⁸ Odstavení dítěte však mohlo mít negativní dopad rovněž na matku. Některé ženy poté, co přestaly kojit, trpěly horečkami,²⁵⁹ jiným mohl dokonce zhnisat prs.²⁶⁰

Za nejlepší náhradu mateřského mléka považovali lékaři mléko kozí. To se však především ve městech poměrně těžko shánělo, proto se dětem mnohem častěji podávalo

---

²⁴⁹ LENDEROVÁ, Milena. *Z dějin každodennosti*, s. 173.

²⁵⁰ LENDEROVÁ, Milena. *Radostné dětství?*, s. 109.

²⁵¹ Tamtéž, s. 115 a s. 117.

²⁵² LA PNP. Sofie Podlipská, Ludmilčin denník a Prokopův denník.

²⁵³ SVADBOVÁ, Blanka (ed.). *Čtyřhlas*, s. 52.

²⁵⁴ LA PNP. Gabriela Preissová, Gabriela Preissová Fantové-Kusé Julii, dopis z 22. června 1892.

²⁵⁵ LA PNP. Gabriela Preissová, Gabriela Preissová Fantové-Kusé Julii, dopis z 22. února 1892.

²⁵⁶ LA PNP. Gabriela Preissová, Gabriela Preissová Fantové-Kusé Julii, dopis z 22. června 1892.

²⁵⁷ LENDEROVÁ, Milena. *Radostné dětství?*, s. 121.

²⁵⁸ BREJCHOVÁ, Jitka. *Kulisy dětství*, s. 36.

²⁵⁹ LA PNP. Gabriela Preissová, Gabriela Preissová Fantové-Kusé Julii, dopis z 22. června 1892.

²⁶⁰ SVADBOVÁ, Blanka (ed.). *Čtyřhlas*, s. 52.

mléko kravské. K dalším oblíbeným příkrmům patřily řídká obilninová kaše, polévka z bílého pečiva obohacená mlékem a vejci nebo masový vývar s krupkami. Proti posledně jmenovanému pokrmu se však lékaři poměrně často ohrazovali.²⁶¹ Jídlo pro kojence se vařilo čerstvé, případně se ohřívalo, jeho teplota však neměla přesáhnout 35 °C.²⁶² Děti se obvykle krmily ze speciálně uzpůsobených kojeneckých lahviček, jakmile trochu povyroستly, usazovala si je matka na klín a podávala jim jídlo přímo ze stolu.²⁶³

Protože péče o dítě byla nesmírně časově náročná, najímaly si movitější ženy chůvu, aby jim s ní pomohla a ony se mohly věnovat rovněž domácnosti. Ne vždy se však její výběr podařil. Sofie Podlipská si stěžovala sestře, že žena, již přijala k dětem, je naprosto neschopná a děti nezvládá, takže veškerá péče stejně leží na ní.²⁶⁴ Využívala chůvu proto především jako doprovod při procházkách s dětmi, aby byly pod pečlivějším dozorem.²⁶⁵ Zvláště se to osvědčilo, když její syn začal chodit, protože nemohl při pobytu na čerstvém vzduchu vynechat jedinou příležitost skočit do bahna.²⁶⁶

Pozorovat pokroky svých dětí patřilo k jedné z nejoblíbenějších zábav všech hrdých matek, které ve společnosti známých často nemohly odolat pokušení pochlubit se svým potomkem.²⁶⁷ Sofie Podlipská byla pokroky obou svých dětí dokonce tak fascinovaná, že jim vedla podrobné deníčky mapující jejich vývoj, které jí v pozdějších letech sloužily zejména jako materiál pro studium dětské psychiky a pomůcka pro její výchovné spisy.²⁶⁸

K zásadním mezníkům dětského vývoje se řadil první zoubek, první krůčky a první slova. Každá z těchto událostí pochopitelně vyvolávala rodičovskou pozornost, byť ne vždy zcela žádoucím způsobem. První zoubky obvykle znamenaly odstavení a v důsledku toho také obnovení sexuálního života manželů, který byl v době, kdy žena kojila, přerušen,²⁶⁹ znamenaly však rovněž nejednu probdělou noc. Nemluvňata totiž obvykle spala v ložnici rodičů a na klubání zubů reagovala mrzutostí a pláčem.²⁷⁰ Jako utišující

---

²⁶¹ LENDEROVÁ, Milena. *Radostné dětství?*, s. 126.

²⁶² BREJCHOVÁ, Jitka. *Kulisy dětství*, s. 36.

²⁶³ LA PNP. Sofie Podlipská, Ludmilčin denník.

²⁶⁴ WIMMER, Stanislav (eds.). *Bouřky*, s. 47.

²⁶⁵ LA PNP. Sofie Podlipská, Prokopův denník.

²⁶⁶ Tamtéž.

²⁶⁷ Svou nejstarší dcerou se nadmíru pyšnila Ludmila Vrchlická a ráda ji proto předváděla ve společnosti. LA PNP. Zdenka Braunerová, Zdenka Braunerová Anně Bourgesové, dopis z 20. ledna 1885.

²⁶⁸ PAVLÍČKOVÁ, Jana. „*Stará vychovatelka*“ *Sofie Podlipská a spolek Ochrana opuštěných a zanedbaných dívek*. Diplomová práce. Brno 2004, s. 30.

²⁶⁹ LENDEROVÁ, Milena. *K hříchu*, s. 28.

²⁷⁰ LA PNP. Sofie Podlipská, upomínka na roky 1854 – 1861.

prostředek proti bolesti a rovněž na usnutí se užívala pálenka, která však nemusela vždy mít žádoucí účinky.²⁷¹

Jakmile dítě začalo chodit a mluvit, vyžadovalo ještě více matčiny pozornosti než předtím a navíc se jí soustavně dožadovalo. První krůčky batolata obvykle udělala za pomoci nejrůznějšího nábytku rozestaveného po bytě, jehož se přidržovala. Pokud byla k dispozici dospělá osoba, posloužila k udržení stability její ruka.²⁷² První slova děti opakovaly po blízkých osobách, které s nimi trávily nejvíce času, tedy většinou po svých matkách a chůvách. Brzy je však jejich přirozená zvědavost dovedla k sebevzdělávání. Syn Sofie Podlipské se učil nové výrazy tím, že se procházel po bytě, ukazoval na rozličné předměty a vyžadoval po matce, aby je pojmenovala.²⁷³

Ženy se pochopitelně věnovaly výchově svých ratolestí od jejich nejútlejšího věku, přesto byl čas před jejich nástupem do školy především obdobím her. Nejrůznější hračky se kupovaly, ale mnohem častěji zhotovovaly podomácku. Jejich množství i kvalita závisely na finančních možnostech rodiny, druh se odvíjel od pohlaví. Zatímco k dětství malých chlapců patřili vojáčky, vozíky, dřevění koníci či bubínky, děvčátka se neobešla bez panenky.²⁷⁴ K dalším velmi oblíbeným hračkám, které navíc plnily i výchovnou a vzdělávací funkci, patřila loutková divadélka. Zhotovovala se ze dřeva nebo papíru, na výrobu loutek dobře posloužil karton a odstřížky látek.²⁷⁵ Děti následně nacvičily představení, které předvedly dospělým. Repertoár těchto domácích produkcí se poměrně výrazně proměňoval, obvykle však na něm dominovali světoví klasici a soudobí autoři.²⁷⁶

K výchovným prostředkům, jež děti učily zodpovědnosti, patřili rovněž domácí mazlíčci. V rodinách se čím dál častěji prosazoval zvyk chovat nějaké malé zvířátko, s nímž by si děti mohly hrát a zároveň o něj pečovat. Mezi ty nejpopulárnější patřily rozmanité druhy ptactva, nejčastěji kanárce.²⁷⁷ Tito drobní opeřenci na jednu stranu těšili své majitele krásným zpěvem a zářivě žlutým peřím, občas však mohli způsobit pořádné komplikace. Zvláště když někdo při krmení zapomněl dovřít klec a ptáček unikl na svobodu. Jeho prohánění po bytě se mohlo stát zábavou i na několik hodin, která obvykle končila rezignací majitelů, kteří se rozhodli nechat ptáka na pokoji a počkat, až se sám

---

²⁷¹ LENDEROVÁ, Milena. *Z dějin každodennosti*, s. 178.

²⁷² LA PNP. Sofie Podlipská, Prokopův denník.

²⁷³ Tamtéž.

²⁷⁴ LENDEROVÁ, Milena. *Radostné dětství?*, s. 206 – 207.

²⁷⁵ LA PNP. Zdenka Braunerová, Zdenka Braunerová Anně Bourgesové, dopis z 8. listopadu 1898.

²⁷⁶ ŠPIČÁK, Josef (ed.). *Karolína Světlá II*, s. 199.

²⁷⁷ LA PNP. Zdenka Braunerová, Anna Bourgesová Zdeně Braunerové, dopis z 25. září 1899.

vrátí do klece.²⁷⁸ K o něco ukázněnějším se řadili čtyřnozí mazlíčci, kteří se chovali především na mazlení či na hraní. Snad právě proto byly oblíbené chlupaté angorské kočky s dlouhou hebkou srstí, které za sebou sice všude nechávaly hromádky chlupů, ale rády se nechaly hladit.²⁷⁹ Z podobných důvodů se v domácnostech někdy objevovali králíci.²⁸⁰ K věrným dětským společníkům vždy připraveným ke hře patřili rovněž pejsci, s nimiž děti často pojil hluboký citový vztah.²⁸¹ Krom těchto celkem běžných zvířat se však čas od času objevily i kousky o něco exotičtější – například želvy nebo dokonce chameleon.²⁸²

Pro děti bylo zdravé trávit co nejvíce času na čerstvém vzduchu, takže pokud to počasí dovolilo, vyrazily s nimi matky na každodenní procházky. Ve městě se nejčastějším cílem stával některý z parků, na venkově lesy a louky.²⁸³ Tam mohly děti pobíhat i samy bez dozoru, zvlášť pokud ty odrostlejší dohlédly na mladší. Hraní venku však obvykle svádělo k nejrůznějším neplechám, jimiž trpělo především dětské oblečení. V důsledku toho byly výdaje za něj neúměrně vysoké,²⁸⁴ případně se muselo každý den pracně spravovat.²⁸⁵ Na druhou stranu však byla matka odměněna alespoň chvílí klidu, již mohla využít pro sebe.²⁸⁶ Pokud se navíc stanovila pevně daná hodina, například před večeří, mohly se na ni děti těšit, pořádně se vyřádit a tím i unavit, takže následně dopřály rodičům klidný večer.²⁸⁷

Se zvyšujícím se věkem však dětem v domácnosti narůstaly povinnosti. Očekávalo se od nich, že v rámci svých možností pomůžou rodičům například s úklidem. Řadě dětí se do toho z pochopitelných důvodů nechtělo – mnohem raději by čas věnovaný práci využily k hraní her –, ale rodiče měli prostředky, jak je přinutit.²⁸⁸ Pokud nezabralo vlídné slovo, přicházela na řadu pádná ruka. Tělesné tresty patřily k doméně otců, ovšem v průběhu 19. století se od nich ustupovalo.²⁸⁹ Místo nich začaly být děti strašeny rozličnými nadpřirozenými bytostmi a děsivými historkami, které měly výchovný charakter.²⁹⁰

---

²⁷⁸ LA PNP. Sofie Podlipská, Sofie Podlipská Vrchlické-Podlipské Ludmile, dopis z 22. července 1896.

²⁷⁹ LA PNP. Zdenka Braunerová, Anna Bourgesová Zdeně Braunerové, dopis Sity bez data: „Drahá tetičko...“.

²⁸⁰ VRCHLICKÁ, Eva. *Dětství a mládí*, s. 240.

²⁸¹ ČERMÁKOVÁ-SLUKOVÁ, Anežka. Sofie Podlipská: Z denníku. *Ženský svět. List paní a dívek českých*. Roč. 24, 1920, s. 242.

²⁸² VRCHLICKÁ, Eva. *Dětství a mládí*, s. 240.

²⁸³ LA PNP. Zdenka Braunerová, Anna Bourgesová Zdeně Braunerové dopis [mezi 21. a 24. lednem 1888].

²⁸⁴ LA PNP. Sofie Podlipská, knihy výdajů.

²⁸⁵ LA PNP. Sofie Podlipská, Ludmila Vrchlická Sofii Podlipské, dopis z 9. září 1896.

²⁸⁶ LA PNP. Sofie Podlipská, Ludmila Vrchlická Sofii Podlipské, dopis z 31. srpna 1895.

²⁸⁷ SVADBOVÁ, Blanka (ed.). *Čtyřhlas*, s. 65.

²⁸⁸ Tamtéž, s. 54.

²⁸⁹ LENDEROVÁ, Milena. *Z dějin každodennosti*, s. 183.

²⁹⁰ VRCHLICKÁ, Eva. *Dětství a mládí*, s. 58.

Děti se pochopitelně pouze netrestaly, ale rovněž odměňovaly. Nejčastější formou byl nějaký drobný dárek nebo dobrota. Děti všeobecně zbožňují sladké, proto jim rodiče za dobré chování dopřáli třeba hrnek horké čokolády.²⁹¹ Pohlazení nebo pomazlení patřilo k jevům spíše ojedinělým, a to i v rodinách se silnými citovými pouty.²⁹² Mělo se totiž za to, že pouze tvrdá výchova může připravit dítě na budoucí nesnadný život.²⁹³ Rodiče se však svým potomkům věnovali jinak, třeba tím že pro ně před spaním vymýšleli pohádky nebo jim předčítali z knih.²⁹⁴

3.3 Školní docházka

Doba bezstarostného dětství plného her definitivně končila s nástupem dětí do školy. Její pravidelnou návštěvou se v jejich životě objevil nový pevný řád a přibyla řada povinností. Krom pomoci rodičům v domácnosti, kterou však vykonávaly i mladší děti, mezi ně patřilo především zvládnutí školního učiva a plnění domácích úloh. Škola navíc byla pro děti v jistém smyslu omezující, protože některé vzdělávací ústavy vydávaly sérii nařízení, v nichž se žákům zakazovaly nejrůznější činnosti – třeba hraní fotbalu, bruslení nebo návštěva divadel, aby nebyla narušena jejich mravní výchova.²⁹⁵

K základnímu penzu vědomostí, které musely děti zvládnout, patřilo přirozeně čtení, psaní a počítání, krom toho jazyky, nejčastěji němčina a francouzština, odborné předměty jako zeměpis, dějepis a přírodopis a rovněž základy některých uměleckých oborů, většinou hudby a kreslení. Především z posledně jmenovaných předmětů byly některé děti nešťastné, protože postrádaly nadání a výtvarná či hudební výchova jim špatnou známkou zbytečně kazila vysvědčení.²⁹⁶ K běžné praxi se řadila také výuka náboženství a, v případě dívek, ručních prací.²⁹⁷ Roku 1874 se do školních osnov jako nový předmět dostala výuka tělocviku. Neprobíhala na všech školách, pouze na těch v blízkosti Sokola,²⁹⁸ ale přesto vzbudila především mezi rodiči dívek vlnu nevole kvůli údajné nemravnosti. Některé vzdělávací ústavy proto v rámci dívčího tělocviku zavedly namísto klasického cvičení výuku tance.²⁹⁹

²⁹¹ LA PNP. Zdenka Braunerová, Zdenka Braunerová Anně Bourgesové, dopis z 23. července 1884.

²⁹² Jako výjimku můžeme uvést rodinu Jaroslava Vrchlického, kde on i jeho žena věnovali dětem láskyplnou péči a mazlení se nijak nevyhýbali. VRCHLICKÁ, Eva. *Dětství a mládí*, s. 13.

²⁹³ LENDEROVÁ, Milena. *K hřichu*, s. 29.

²⁹⁴ HEIDENREICOVÁ-HOLEČKOVÁ, Jelena. *Sofie Podlipská ve svých vzpomínkách, dopisech a denících*. Praha 1941, s. 39 a VRCHLICKÁ, Eva. *Dětství a mládí*, s. 290.

²⁹⁵ VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla. *Jak se žilo*, s. 144.

²⁹⁶ SVADBOVÁ, Blanka (ed.). *Z lidské sonáty*, s. 218.

²⁹⁷ LA PNP. Božena Heritesová, rukopisy vlastní, denníkové zápisky, rok 1888 a 1889.

²⁹⁸ UHALOVÁ, Eva. *Česká móda 1780 – 1870*, s. 67.

²⁹⁹ LA PNP. Božena Heritesová, rok 1888 a 1889.

Pokud rodiče považovali školní výuku v některých oblastech za nedostatečnou nebo chtěli naplno rozvinout potomkův talent, mohli mu připlatit soukromé lekce nejrozličnějších předmětů. K často navštěvovaným patřila výuka hry na klavír a kresba či malba, a to bez ohledu na pohlaví dítěte.³⁰⁰ K dalším vzdělávacím aktivitám, jež rodiče svým dětem financovali, se řadila výuka netradičtějších cizích jazyků, kupříkladu ruštiny,³⁰¹ výuka jízdy na koni a s tím související pravidelné návštěvy jízdárny³⁰² nebo, zejména u chlapců, výuka šermu.³⁰³

V některých případech, a to především u dívek, jejichž pomoc v domácnosti hrála důležitou roli, se rodiče rozhodli pro domácí vyučování. Místo aby děvče docházelo do státní školy, navštěvoval jej soukromý učitel doma a dával mu lekce.³⁰⁴ Tuto funkci mohla do jisté míry zastat i matka a skutečně se tak často dělo. Obvykle se stanovil pevný rozvrh, v němž měla své místo výuka, pobyt na čerstvém vzduchu i koníčky.³⁰⁵ Samy ženy někdy pochybovaly o tom, zda se jedná o správný přístup a některé proti čistě domácímu vzdělávání vyloženě protestovaly,³⁰⁶ často jim však nezbylo, než na něj přistoupit. Anna Bourgesová se v jednom z dopisů svěřila své sestře Zdeně Braunerové, že by svou dceru ráda poslala do školy, případně jí alespoň na pár hodin týdně najala domácího učitele, aby přišla do styku i s jinými lidmi, než jsou její rodiče. Manžel se však proti tomuto rozhodnutí ostře postavil a Bourgesová musela i nadále vzdělávat dceru sama.³⁰⁷

Výchova a všeobecná kultivace dětí pochopitelně probíhala i mimo školní lavice a vyučovací hodiny. Rodiče se často ve svých potomcích pokoušeli vzbudit zájem o kulturu prostřednictvím literatury a návštěv rozličných výtvarných výstav nebo divadla.³⁰⁸ Na odpolední představení děti obvykle doprovázela chůva, čímž rodiče získali kýžených několik hodin klidu,³⁰⁹ na večerní už starší děti chodily v doprovodu matky, případně obou rodičů.³¹⁰

---

³⁰⁰ Sofie Podlipská nechávala učit hře na klavír obě své děti, dcera navíc chodila kreslit, do lekcí klavíru chodili rovněž Zdenka Havlíčková či syn Terézy Novákové, jenž se navrch učil malovat. LA PNP. Sofie Podlipská, knihy vydajů; LA PNP. Karel Havlíček Borovský, oučetni kniha a LA PNP. Teréza Nováková, zápisníky, kalendáře a notesy.

³⁰¹ LA PNP. Karel Havlíček Borovský, oučetni kniha.

³⁰² LA PNP. Sofie Podlipská, knihy vydajů.

³⁰³ LA PNP. Gabriela Preissová, Gabriela Preissová Fantové-Kusé Julii, dopis z 25. března 1905.

³⁰⁴ LENDEROVÁ, Milena. *Radostné dětství?*, s. 189.

³⁰⁵ LA PNP. Zdenka Braunerová, Anna Bourgesová Zdeně Braunerové, dopis z 6. prosince 1898.

³⁰⁶ LA PNP. Zdenka Braunerová, Zdena Braunerová Anně Bourgesové, dopis z 30. ledna 1901.

³⁰⁷ LA PNP. Zdenka Braunerová, Anna Bourgesová Zdeně Braunerové, dopis z 6. prosince 1898.

³⁰⁸ VRCHLICKÁ, Eva. *Dětství a mládí*, s. 382.

³⁰⁹ ŠPIČÁK, Josef (ed.). *Karolína Světlá I*, s. 177.

³¹⁰ LA PNP. Zdenka Braunerová, Anna Bourgesová Zdeně Braunerové, dopis z 5. července 1899 a LA PNP. Gabriela Preissová, Gabriela Preissová Franzové Ludmile, dopis z 16. ledna 1895.

V bohatších domácnostech se vzdělání jak synů, tak dcer završovalo zahraniční cestou, kam děti vyrazely nejčastěji v doprovodu matky.³¹¹ Byla to pro ně perfektní příležitost zužitkovat vědomosti, jichž nabyly během návštěvy školy, a ověřit v praxi své schopnosti. Týkalo se to především mluvení v cizím jazyce, jemuž se v zahraničí nedalo vyhnout. Mladí lidé však navíc získali povědomí o cizích kulturách, historii a umění či gastronomii. K všeobecně nejoblíbenějším destinacím se řadily Itálie a Francie, jezdilo se však rovněž na kratší výlety do Vídně nebo Německa. Zahraniční pobyt navíc mnohdy mohl posloužit jako dobrá motivace k dosažení co nejlepších studijních výsledků. Gabriela Preissová například svému synovi slíbila návštěvu Francie, pokud úspěšně složí maturitu.³¹²

Do výchovy dětí pochopitelně zasahovali i otcové, byť v mnohem menší míře a spíše u starších dětí. Muž v domácnosti platil za přirozenou autoritu, jíž se vše podřizuje. Byl to právě on, kdo rozhodoval o budoucnosti svých potomků, tedy především o kariéře v případě synů a ženiších v případě dcer. Koncem století se ženy proti tomuto stereotypu začínaly bouřit, protože měly pocit, že když obětují tolik svého času výchově, měly by mít nárok do plánů o budoucnosti svých dětí zasahovat.³¹³ Kýžené změny, jež by muže a ženy v této otázce zrovnoprávnily, však přineslo až 20. století.

---

³¹¹ ŠÁMAL, Martin (ed.). *Deníky Zdenky Braunerové*, s. 9.

³¹² LA PNP. Gabriela Preissová, Gabriela Preissová Franzové Ludmile, dopis z 6. listopadu 1899.

³¹³ UCHALOVÁ, Eva. *Česká móda 1870 – 1918*, s. 18.

4. Žena hýčkaná

4.1 Péče o zdraví

Již osvícenství přineslo ženám poněkud nelichotivý přídomek – „věčně nemocné“. Předpokládalo se, že žena kvůli své slabší tělesné konstituci méně snese a hodí se proto spíš pro život v interiéru, kde je v bezpečí a chráněná. Osvícenci do ženských neduhů počítaly i přirozené fyziologické jevy jako jsou menstruace či těhotenství, a není se proto co divit, že z jejich pohledu byly příslušnice něžného pohlaví neustále nějakým způsobem indisponované.³¹⁴ Přestože osvícenský náhled na ženu vychází z pozorování těchto bytostí v 18. století, hned století následující mu v mnohém dává za pravdu. Řada žen si totiž neustále stěžuje na svůj zdravotní stav a rozmanité symptomy, které jim komplikují každodenní život, přičemž za královnu ženských nemocí platí v této době hysterie.³¹⁵ Nejedna dáma si v soukromých denících či korespondenci stěžuje na potíže, jež nemají žádnou objektivní příčinu, ale přesto ji obtěžují a často jí i znemožňují normální existenci. Pravidelnými záchvaty úzkosti trpěla Marie Červinková-Riegrová,³¹⁶ melancholická nálada, a dokonce myšlenky na sebevraždu sužovaly Růženu Svobodovou,³¹⁷ nervových obtíží se nedokázala vyvarovat ani Karolína Světlá.³¹⁸ U poslední jmenované se navíc nervové kolapsy vyznačovaly silnými migrénami, které ji často i na několik dnů upoutaly na lůžko.³¹⁹

Ne všechny chronické potíže, jimž ženy podléhaly, však musely být psychického rázu. Mnohdy byla na vině skutečná nemoc, jež výrazně omezovala rozsah činností, které byla žena schopná vykonávat. Jako jeden příklad za všechny můžeme uvést Elišku Krásnohorskou, která od mládí trpěla druhem revmatizmu snižujícím pohyblivost jejích prstů. Ve dnech, kdy nemoc propukala s největší intenzitou, nebyla Krásnohorská schopna ani vzít do ruky pero.³²⁰ Na rozdíl od hysterických žen, které se ve svých potížích vyžívaly,³²¹ však odmítala přijímat trpnou roli pacientky a snažila se být užitečná za všech okolností.³²² Podobně ke své vážné nemoci v závěru života přistupovala i Hana

---

³¹⁴ TINKOVÁ, Daniela. *Věčně nemocná žena*, s. 9.

³¹⁵ LENDEROVÁ, Milena. *A ptáš se*, s. 179.

³¹⁶ Viz její Zápisky, v nichž si často stěžuje na blíže nespecifikované obtíže psychického rázu, jež ji nutí vyhledávat úkryt v ložnici.

³¹⁷ LA PNP. Růžena Svobodová, Deníkové zápisky a poznámky (90. léta).

³¹⁸ ŠPIČÁK, Josef (ed.). *Karolína Světlá II*, s. 189 – 190.

³¹⁹ WIMMER, Stanislav (ed.). *Bouřky*, s. 34.

³²⁰ LA PNP. Eliška Krásnohorská, Z let mé bohémy.

³²¹ Marie Červinková-Riegrová i Růžena Svobodová se o nich ve svých denících zmiňují téměř s požitkem.

³²² LA PNP. Eliška Krásnohorská, Z let mé bohémy.

Kvapilová,³²³ která ač se často necítila fyzicky dobře, vystupovala ve všech svých představeních, a dokonce nastudovávala role jako záskok za indisponované kolegyně.³²⁴

Přestože lékařská péče se prokazatelně zlepšovala, dařilo se úspěšně diagnostikovat stále větší procento chorob a přibývalo účinných látek, jež mohly být pacientům nabídnuty k léčbě, zůstávala nemoc hrozbou.³²⁵ Po většinu 19. století patřily k nebezpečným a jen obtížně léčitelným chorobám, které se zvláště ve velkých městech objevovaly pravidelně, tuberkulóza, cholera a rovněž tyfus.³²⁶ Dvě posledně zmíněné vznikaly především v důsledku konzumace nekvalitní, obvykle znečištěné vody, což byl problém, s nímž se potýkaly všechny světové metropole. V Praze se podařilo pravidelné epidemie značně omezit až koncem osmdesátých let 19. století, kdy vznikla podolská vodárna (1885) následována velmi záhy dalšími v jiných částech města.³²⁷ Už v předchozím období se však dalo nemoci předcházet, a to převařováním veškeré konzumované vody.³²⁸

Většina nemocí, jimž ženy podléhaly a jejichž škála je značně široká, však byla lehčího a dočasného rázu. K nejobvyklejším patřily různá nachlazení, žaludeční obtíže a drobná zranění související s prací v domácnosti. Mnoho žen si stěžovalo na bolest zad, která mohla být důsledkem intenzivní fyzické námahy a po několika dnech sama odezněla, aniž by pacientku vyřadila z běžného života,³²⁹ pouze ve výjimečných případech si vyžádala klid na lůžku.³³⁰ Nepříjemně vytrhovaly ženu z pravidelného denního rytmu rovněž zranění některé z končetiny. Kupříkladu vyvrtnutý kotník potřeboval klid a nulovou zátěž, jinak se k němu mohl přidat zánět a horečky, které připoutaly ženu k posteli na delší dobu.³³¹ Odpočinek byl však nezřídka nutný i při tak banálních obtížích jako puchýře na nohou, které se při přílišné zátěži končetiny jen pomalu a těžko hojily a navrch znesnadňovaly pohyb.³³² Jako účinná léčba v těch nejvážnějších případech se využívaly koupele nohou v silném bylinném vývaru a přikládání plátna napuštěného zaječím lojem, přičemž tento postup účinkoval i na oznobeniny a omrzliny.³³³

---

³²³ Trpěla cukrovkou.

³²⁴ KVAPIL, Jaroslav (ed.). *Literární pozůstalost Hany Kvapilové*. Praha 1946, s. 261.

³²⁵ PORTER, Roy. *Dějiny medicíny*. Praha 2013, s. 352 a s. 373.

³²⁶ PORTER, Roy. *Dějiny medicíny*, s. 444 a VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla. *Jak se žilo*, s. 35.

³²⁷ VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla. *Jak se žilo*, s. 36.

³²⁸ LA PNP. Zdenka Braunerová, Anna Bourgesová Zdeně Braunerové, dopis ze 17. března 1894.

³²⁹ LA PNP. Zdenka Braunerová, Zdenka Braunerová Anně Bourgesové, dopis z 31. prosince 1888.

³³⁰ LA PNP. Zdenka Braunerová, Anna Bourgesová Zdeně Braunerové, dopis z 23. dubna 1892.

³³¹ LA PNP. Marie Kalašová, Klementina Kalašová, 9 různých rukopisů.

³³² LA PNP. Zdenka Braunerová, Zdenka Braunerová Anně Bourgesové, dopis z 8. ledna 1886 a LA PNP. Zdenka Braunerová, Anna Bourgesová Zdeně Braunerové, dopis z 31. července 1886.

³³³ LA PNP. Zdenka Braunerová, Anna Bourgesová Zdeně Braunerové, dopis z 24. února 1895.

Mezi další banality, které však mohly ženě značně zkomplikovat život, patřila pořezání. V případě poranění bříšek prstů stálo hospodyni značnou námahu udržet cokoliv v ruce a vaření či jakákoliv jemná ruční práce, nejčastěji šití, se pro ni staly bolestivými úkony.³³⁴

K nemocem, které se obvykle léčily dočasným pobytem v posteli, patřily nejčastěji trávicí obtíže nejrůznějšího druhu. Mohlo se jednat o slabé bolesti, na něž pomohl horký obklad a lehká dieta,³³⁵ v některých případech však šlo o vážnější stavy doprovázené horečkou, křečemi v břiše, zvracením a silnými průjmy.³³⁶ Nemocný obvykle nebyl schopný pozřít nic jiného než slabý čaj, do něž se pro zklidnění žaludku přidával chinin.³³⁷ Pacient se měl důsledně vyvarovat ovoce a zeleniny, a pokud si chtěl dopřát kávu, měl ji zjemnit mlékem.³³⁸ Příčina trávicích obtíží se většinou hledala v požití zkaženého jídla a jím způsobené otravě, ačkoliv závažnější žaludeční problémy vyvolávaly strach z nakažení cholerou.³³⁹

Podzimní plískanice s sebou přinášely nejrůznější nachlazení a chřipky, jimiž mohla postupně onemocnět celá domácnost.³⁴⁰ Zatímco u dětí se považovalo za žádoucí nechat je v posteli a zabavit je četbou nebo jinou nenáročnou činností,³⁴¹ žena si jen málokdy mohla dopřát ten luxus několik dní stonat. Pokud byla její nemoc lehčího rázu, pečovala o domácnost jako za normálních okolností a polehávala pouze ve volných chvílích, jichž však nebylo mnoho.³⁴² Příznaky jako škrábání v krku či lehká bolest hlavy se zaháněly medikamenty a především nejrůznějšími bylinnými odvary.³⁴³

Řádně potrápit dokázaly rovněž zuby, jejichž bolest často nedala pacientce spát.³⁴⁴ Pokud její utrpení překročilo míru únosnosti, nezbývalo než navštívit specializovaného lékaře a nechat si zub vytrhnout. Preventivní docházení do zubní ordinace patřilo spíše k výjimkám, pacientky do ní zavítaly teprve ve chvíli, kdy se dostavil akutní problém. Při včasné návštěvě lékaře však bylo často možné postižený zub zachránit a pouze jej vyspravit plombou.³⁴⁵

---

³³⁴ LA PNP. Zdenka Braunerová, Anna Bourgesová Zdeně Braunerové, dopis z 11. listopadu 1891.

³³⁵ LA PNP. Zdenka Braunerová, Zdenka Braunerová Anně Bourgesové, dopis [konce července] 1889.

³³⁶ LA PNP. Zdenka Braunerová, Zdenka Braunerová Anně Bourgesové, dopis z 15. července 1892.

³³⁷ LA PNP. Zdenka Braunerová, Anna Bourgesová Zdeně Braunerové, dopis ze 17. července 1892.

³³⁸ Tamtéž.

³³⁹ LA PNP. Zdenka Braunerová, Zdenka Braunerová Anně Bourgesové, dopis z 15. července 1892.

³⁴⁰ LA PNP. Gabriela Preissová, Gabriela Preissová Fantové-Kusé Julii, dopis z 20. září 1890.

³⁴¹ LA PNP. Zdenka Braunerová, Anna Bourgesová Zdeně Braunerové, dopis z 19. září 1900.

³⁴² SVADBOVÁ, Blanka (ed.). *Z lidské sonáty*, s. 242.

³⁴³ LA PNP. Růžena Svobodová, Deníkové zápisky (24. 11. 1890 – 7. 12. 1891).

³⁴⁴ LA PNP. Růžena Svobodová. Deník (1881 – 1886).

³⁴⁵ VOJÁČEK, Milan (ed.). *Marie Červinková-Riegrová I*, s. 27.

V případě chronických zdravotních obtíží se ženy někdy uchýlovaly k prostředkům alternativní medicíny. K poměrně oblíbeným se řadila homeopatie, tedy léčba výhradně přírodními prostředky, ale rovněž radikální úprava stravovacích návyků v podobě vegetariánství či abstinence.³⁴⁶ Ještě větší popularitě se těšil pobyt v lázních, který se v průběhu 19. století proměňoval spíše v prevenci onemocnění než jejich léčbu.³⁴⁷ Dopřát si jej však mohly pouze dobře situované vrstvy, protože se jednalo o velkou finanční zátěž, jejíž výše dosahovala i několika set zlatých.³⁴⁸ Lázeňský pobyt navíc nemusel pacientky v mnoha ohledech uspokojit. Nejčastěji si stěžovaly na špatnou, ohroženou společnost, s níž není možné trávit čas, aniž by se žena cítila pobouřena.³⁴⁹

K nejvíce navštěvovaným a také nejdražším lázeňským městům u nás patřily Karlovy Vary a Mariánské Lázně, jež přitahovaly i zahraniční klientelu.³⁵⁰ Některé ženy však vyžadovaly větší klid a soukromí a zároveň kratší vzdálenost od Prahy, proto volily menší lázeňská městečka.³⁵¹ Jezdilo se rovněž do zahraničí – k oblíbeným cílovým destinacím se řadilo Slovensko či Rakousko,³⁵² spíše ve výjimečných případech potom lázně přímořské.³⁵³ K nejběžnějším léčebným kúram patřilo pití minerální vody, inhalování páry a ranní zdravotní procházky, samozřejmostí byla rovněž dieta.³⁵⁴ Pokud ženy neměly dostatek prostředků pro lázeňský pobyt nebo se z nejrůznějších důvodů nemohly na delší čas vzdálit z domova, nabízela se jim i možnost pobírat kúru v pohodlí vlastního domu. Voda z Karlových Varů se běžně distribuovala do jakékoliv domácnosti.³⁵⁵

Přestože řada zdravotních potíží měla své objektivní příčiny, nejčastějším důvodem ženských onemocnění byla celková vyčerpanost.³⁵⁶ Hospodyně byla permanentně zaměstnaná péčí o domácnost a o děti, takže jí zbývalo jen minimální množství volného času tolik potřebného k relaxaci. Vzhledem k výše zmíněným skutečnostem se navíc

---

³⁴⁶ SMITHOVÁ, Virginia. *Dějiny čistoty a osobní hygieny*. Praha 2011, s. 283.

³⁴⁷ LENDEROVÁ, Milena. *Z dějin každodennosti*, s. 384.

³⁴⁸ ŠPIČÁK, Josef (ed.). *Karolína Světlá II*, s. 331.

³⁴⁹ Silné antipatie vzbuzovala lázeňská klientela např. v Karolíně Světlé či Haně Kvapilové. ŠPIČÁK, Josef (ed.). *Karolína Světlá II*, s. 108 – 109 a KVAPIL, Jaroslav (ed.). *Literární pozůstalost*, s. 247.

³⁵⁰ SMITHOVÁ, Virginia. *Dějiny čistoty*, s. 307.

³⁵¹ K oblíbeným v druhé polovině 19. století patřily například těsně před první světovou válkou zrušené lázně ve Šternberku u Smečna, kde strávila šest týdnů Eliška Krásnohorská. LA PNP. Eliška Krásnohorská, rukopisy vlastní, vzpomínky, Co přinesla léta.

³⁵² KVAPIL, Jaroslav (ed.). *Literární pozůstalost*, s. 242 a SVADBOVÁ, Blanka (ed.). *Čtyřhlas*, s. 87.

³⁵³ Zatímco v Anglii si koncem století mohly pobyt u moře dopřát i dělnické rodiny, u nás se vzhledem k velké vzdálenosti z vnitrozemí k moři jednalo o nesmírně nákladnou záležitost. SMITHOVÁ, Virginia. *Dějiny čistoty*, s. 307 a SVADBOVÁ, Blanka (ed.). *Čtyřhlas*, s. 97.

³⁵⁴ SVADBOVÁ, Blanka (ed.). *Čtyřhlas*, s. 87 a s. 187 a LA PNP. Teréza Nováková, zápisníky, kalendáře a notesy.

³⁵⁵ SVADBOVÁ, Blanka (ed.). *Z lidské sonáty*, s. 236.

³⁵⁶ LENDEROVÁ, Milena. *K hříchu*, s. 130.

ženské zdraví soustavně zanedbávalo, protože správná hospodyně si nemohla dovolit nechat domácnost ladem a věnovat se léčbě jakékoliv choroby.³⁵⁷ Toto řešení však bylo nutně kontraproduktivní, protože zbytečné zatěžování organismu vedlo k pracovnímu útlumu a vleklým obtížím, za něž mohla nejčastěji psychická únava. Obraz věčně nemocné ženy proto ve společnosti přetrvával, a to zejména kvůli ženám samotným.

4.2 Péče o tělo

S postupujícím 19. stoletím se pomalu měnil vztah k osobní hygieně, která nabývala na důležitosti, ovšem z našeho pohledu byl přístup k ní stále poněkud laxní. Denně se myl pouze krk a ruce, celé tělo pouze jednou týdně, přičemž toto pravidlo se nedodržovalo nijak důsledně.³⁵⁸ V četnosti koupelí hrálo velkou roli roční období, stejně jako společenské postavení, ženám navíc tento úkon komplikovala přirozená pruderie, k níž je vychovávali. Běžně se myly v dlouhých plátěných košilích, protože nahota se vnímala jako nepřekročitelné tabu.³⁵⁹

Období, v němž se ženy koupaly nejčastěji, bylo léto, a to především kvůli příjemně vysokým teplotám, které minimalizovaly možnost nastudnutí. V zimě si dámy sice koupele dopřávaly také, ale intervaly mezi nimi byly poměrně dlouhé. Jakmile však venkovní teploty dosáhly příjemné výše, tedy zhruba v polovině května či začátkem června, začaly se prodlevy mezi jednotlivými koupelemi výrazně zkracovat.³⁶⁰ K populárním patřily zejména říční lázně, protože jejich služeb mohly ženy využít bez námahy. V případě domácího koupání v neckách či ve škopku, vana nepatřila k běžnému vybavení většiny domácností, se totiž musela nejprve nanosit a ohřát voda, a to v nezanedbatelném množství. Při využití říčních lázní tato starost zcela odpadala, přicházely však jiné nevýhody. V první řadě poměrně chladná voda, a to i v nejparnějších dnech, v druhé potom relativně krátká sezóna, která se omezovala víceméně na letní měsíce, při extrémně příznivém počasí končila v polovině září.³⁶¹

Koupel v řece si většina žen dopřávala ráno po probuzení ještě před tím, než započal shon související s péčí o domácnost. Zdenka Braunerová se celé léto, pokud jí to počasí dovolilo, chodila koupat nalačno už v sedm hodin ráno, teprve potom si dopřála

---

³⁵⁷ LENDEROVÁ, Milena. *K hřichu*, s. 130.

³⁵⁸ Tamtéž, s. 133 – 134.

³⁵⁹ Tamtéž, s. 133.

³⁶⁰ LA PNP. Sofie Podlipská, knihy výdajů a VOJÁČEK, Milan (ed.). *Marie Červinková-Riegrová I*, s. 284.

³⁶¹ ŠÁMAL, Martin (ed.). *Deníky Zdenky Braunerové*, s. 82.

lehkou snídani a pouštěla se do práce.³⁶² Podobně se v letních měsících chovala i její sestra Anna Bourgesová, které v koupání mohla zabránit pouze nemoc, a v takovém případě snášela svůj úděl pacientky s velkou nevolí.³⁶³ O tom, že přírodní koupání patřilo k nejoblíbenějším prostředkům provádění osobní hygieny, svědčí i fakt, že Ludmila Vrchlická neváhala vzít své děti k řece i za lehkého letního deště, aby se vyhnula nutnosti mytí ve škopku.³⁶⁴

Zatímco některé ženy upřednostňovaly ranní koupel, díky níž mohly vstoupit do nového dne svěží, jiné preferovaly mytí ve večerních hodinách, kdy se sebe mohly odstranit špínu z celodenní dřiny.³⁶⁵ Vzhledem k tomu, že koupele byly jen zřídka každodenní, však na době jejich konání příliš nezáleželo. Důslednější dodržování osobní hygieny je spojeno až s koncem 19. století, kdy byly objeveny bakterie a mikrobi, v důsledku čehož se koupání stalo účinným prostředkem prevence.³⁶⁶

Už v předchozím období se však o blahodárných účincích vodní lázně vědělo a lékaři ji v některých případech dokonce prosazovali jako léčbu. Kupříkladu synovi Otýlie Sklenářové-Malé se ulevilo poté, co mu lékař předepsal koupání,³⁶⁷ jako léčebnou kúru pro svou srdeční chorobu brala pravidelné uhličité a kyslíkové lázně Teréza Nováková.³⁶⁸ Někteří lékaři prosazovali koupele rovněž jako prostředek léčby hysterie a depresí.³⁶⁹

Zatímco očistu těla prováděly víceméně pravidelně všechny ženy, péče o některé konkrétní partie byla poměrně problematická. Nejvíce se to projevovalo u vlasů a zubů, jež se myly pouze jednou za čas. K zbavení se zubního plaku, odstranění nečistot a svěžímu dechu sloužil podomácku vyrobený prášek z popele lipového dřeva a šalvěže,³⁷⁰ který se však dal zakoupit rovněž v lékárnách, a to i jako pasta, a v ideálním případě tvořil pravidelnou položku rodinného rozpočtu.³⁷¹

K ještě problematičtějšímu patřila péče o vlasy. Přestože ideálem byly čisté, hladce vyčesané kadeře,³⁷² ženy si je ve strachu z nastydnutí myly spíše ojediněle.³⁷³ Aby jim i přesto dodaly žádoucí vzhled, používaly pomádou napuštěné noční čepečky, pod něž vlasy

³⁶² LA PNP. Zdenka Braunerová, Zdenka Braunerová Anně Bourgesové, dopis z 29. srpna 1886.

³⁶³ LA PNP. Zdenka Braunerová, Anna Bourgesová Zdeně Braunerové, dopis z 10. srpna 1893.

³⁶⁴ LA PNP. Sofie Podlipská, Ludmila Vrchlická Sofii Podlipské, dopis z 2. srpna 1896.

³⁶⁵ LA PNP. Sofie Podlipská. Sofie Podlipská Vrchlické-Podlipské Ludmile, dopis z 16. července 1889 a ŠÁMAL, Martin (ed.). *Deníky Zdenky Braunerové*, s. 80.

³⁶⁶ SMITHOVÁ, Virginia. *Dějiny čistoty*, s. 307.

³⁶⁷ ŘEHÁKOVÁ, Anna. *Ze života Otýlie Sklenářové-Malé*, s. 147.

³⁶⁸ SVADBOVÁ, Blanka (ed.). *Z lidské sonáty*, s. 312.

³⁶⁹ SMITHOVÁ, Virginia. *Dějiny čistoty*, s. 292.

³⁷⁰ LENDEROVÁ, Milena. *K hříchů*, s. 135.

³⁷¹ LA PNP. Sofie Podlipská, knihy výdajů.

³⁷² SMITHOVÁ, Virginia. *Dějiny čistoty*, s. 305.

³⁷³ LENDEROVÁ, Milena. *K hříchů*, s. 136.

při spánku skryly.³⁷⁴ Díky tomuto postupu se navíc v noci příliš nepocuchaly a ranní česání se tím výrazně usnadnilo. Důležitým pomocníkem každé ženy byl i přesto kvalitní hřeben, případně kartáč vyrobený z pevného, odolného materiálu, nejčastěji kovu či dřeva.³⁷⁵

Volba účesu závisela na tom, v jakém prostředí se žena nacházela a jaké činnosti ji v daný den čekaly. K nejobvyklejším úpravám vlasů patřil jeden či dva uzly na temenu hlavy s volnými prameny podél obličeje.³⁷⁶ Zvláště pro večerní společenské události se však ženám na míru vytvářely složité účesy vyžadující co nejbohatší hřívu vlasů, již však disponovala málokterá žena, proto se do módy dostávaly přičesky, jimiž se dal objem účesu příhodně zvětšit.³⁷⁷ Tato úprava nacházela své uplatnění nejen na večírcích, ale rovněž na jevišti, protože se k ní často uchýlovaly herečky.³⁷⁸ Pro upevnění a velmi často rovněž pro ozdobu se používaly jehlice a ozdobné hřebeny.³⁷⁹ Úplným opakem těchto poněkud extravagantních vlasových kreací byly prostě zapletené copy, spadající na záda, které se pro svou praktičnost nosily především na venkově.³⁸⁰

Asi nejproblematictější byla péče o pleť, která se prováděla pouze výjimečně. Většina žen se spokojila s umytím obličeje jemným bylinným mýdlem, které dokázalo odstranit většinu nečistot,³⁸¹ a o hloubkové čištění neměla zájem. Jen zřídka se objevují návody na důkladnou očistu, k nimž patřila kupříkladu pleťová maska z rozdrcených kaštanů.³⁸² Obličejové krémy se téměř nevyužívaly, a pokud, pak výhradně vdanými ženami,³⁸³ dekorativní kosmetika byla vyloženě tabu. Shovívavě se pohlíželo na využití pudru, tvářenka a rtěnka se však považovaly za vulgární, a chtěla-li si žena zvýraznit oči, musela tak učinit nenápadně, aby byla vrstva líčidla takřka neviditelná.³⁸⁴ Jediná výjimka v otázce líčení se vztahovala na herečky, od nichž výrazný make-up vyžadovala jejich profese.³⁸⁵

---

³⁷⁴ ŠPIČÁK, Josef (ed.). *Karolína Světlá II*, s. 13.

³⁷⁵ RUIZOVÁ, Libuše. *Očista ducha i těla*. Praha 2013, s. 30.

³⁷⁶ SKLENÁŘOVÁ-MALÁ, Otýlie. *Z mých vzpomínek*, s. 95.

³⁷⁷ KYBALOVÁ, Ludmila. *Doba turnýry*, s. 71 a s. 129.

³⁷⁸ SKLENÁŘOVÁ-MALÁ, Otýlie. *Z mých vzpomínek*, s. 96.

³⁷⁹ RUIZOVÁ, Libuše. *Očista*, s. 30 a SKLENÁŘOVÁ-MALÁ, Otýlie. *Z mých vzpomínek*, s. 97.

³⁸⁰ ŠPIČÁK, Josef (ed.). *Karolína Světlá II*, s. 185.

³⁸¹ UCHALOVÁ, Eva. *Česká móda 1870 - 1918*, s. 59.

³⁸² LA PNP. Božena Heritesová, rok 1888 a 1889.

³⁸³ SMITHOVÁ, Virginia. *Dějiny čistoty*, s. 305.

³⁸⁴ Tamtéž.

³⁸⁵ SKLENÁŘOVÁ-MALÁ, Otýlie. *Z mých vzpomínek*, s. 118 a KVAPIL, Jaroslav (ed.). *Literární pozůstalost*, s. 264.

4.3 Péče o vzhled

Nejlepším způsobem, jak mohly ženy prezentovat své společenské postavení, byla móda. Na základě střihu, barvy i zvoleného materiálu se dal odvodit nejen vkus nositelky, ale rovněž její finanční situace. Všechna výše zmíněná vodítka však mohla být poněkud zrádná, protože řada hospodyněk dokázala zhotovit šaty s takovým umem, že byly k nerozeznání od profesionální práce krejčovského salónu.³⁸⁶ Nicméně přestože se od ženy očekávala jistá manuální zručnost a šít se učila od dětství, neslušelo se ve společnosti přiznávat, že se touto činností reálně zabývá.³⁸⁷

V sedmdesátých letech 19. století se jako město, jež udává styl, naplno etablovala Paříž, a to zejména díky činnosti Charlese Fredericka Wortha, jehož modely se staly v Evropě proslulé a sváděly k napodobování.³⁸⁸ Takzvaná „haute couture“, tedy vysoká krejčovina, se stala známkou skvělého společenského postavení a finančního zajištění, protože si ji mohli dovolit pouze ti nejbohatší. Lidé z ekonomicky hůře situovaných vrstev však slavné modely úspěšně kopírovali, byť k jejich zhotovování nepoužívali originálních střihů ani nákladných materiálů. Koncem 19. století navíc začala francouzské módě narůstat konkurence v podobě krejčovství anglického, které dávalo před módností přednost pohodlí, a proto velmi záhy nalezlo u žen oblibu.³⁸⁹

Módní diktát byl v případě žen velmi svazující a často dokonce ohrožoval jejich zdraví, přesto se mu ochotně podřizovaly.³⁹⁰ Po většinu druhé poloviny 19. století byl ideálem co nejútlejší pas inspirovaný císařovnou Alžbětou.³⁹¹ Pro dosažení kýženého efektu se ženy nechávaly šněrovat do korzetů omezujících je v pohybu a vyvolávajících celou řadu zdravotních obtíží od neschopnosti pořádně se nadechnout po trávící problémy. Od šněrovaček se postupně upouštělo až na samém sklonku 19. století a definitivně jim odzvonilo teprve s první světovou válkou.³⁹²

Ústředním prvkem módní linie v námi sledovaném období byla turnýra, česky někdy označovaná jako „honzík“. Jednalo se vyboulení zadní strany jinak úzké sukně zhruba v úrovni pasu.³⁹³ Výrobní postup spočíval ve zhotovení dřevěné či kosticové konstrukce, na niž se následně navršila a naskládala látka, zvláště u večerních šatů se sukně

---

³⁸⁶ LA PNP. Zdenka Braunerová, Zdenka Braunerová Anně Bourgesové, dopis z 28. dubna 1884.

³⁸⁷ LENDEROVÁ, Milena. *Z dějin každodennosti*, s. 104.

³⁸⁸ KYBALOVÁ, Ludmila. *Doba turnýry*, s. 41.

³⁸⁹ UCHALOVÁ, Eva. *Česká móda 1870 – 1918*, s. 44.

³⁹⁰ Tamtéž, s. 26.

³⁹¹ KYBALOVÁ, Ludmila. *Doba turnýry*, s. 53.

³⁹² Tamtéž, s. 126 a s. 163.

³⁹³ Tamtéž, s. 49.

často prodlužovaly do vlečky.³⁹⁴ Živůtky byly veskrze jednoduché, aby neodváděly pozornost od ústředního prvku oděvu, tedy již zmíněné bohaté sukně.³⁹⁵ Za nevýhodu tohoto oblečení se dal považovat fakt, že silně přiléhavé šaty ne každému slušely, jelikož nedokázaly skrýt případné ženské nedostatky a spíše naopak je podtrhovaly.³⁹⁶

Adekvátní šaty se volily s ohledem na denní dobu i roční období, přičemž výběr se projevoval především ve zvolené barvě a materiálu. Některé látky a odstíny se hodily spíše na léto, jiné se nosily v zimě. Velkou roli hrála rovněž společenská událost, k níž byl oděv určen. Zatímco na procházku se hodila spíše praktická zkrácená sukně ke kotníkům, která zjednodušovala pohyb,³⁹⁷ ples či divadelní premiéra vyžadovaly dlouhou vlečku, jež mohla měřit i několik metrů.³⁹⁸ Z tohoto důvodu patřily společenské róby k těm nejnákladnějším. I na běžné denní šaty se však v důsledku nejružnějšího vrstvení a řasení zužitkovalo i více než patnáct metrů látky,³⁹⁹ někdy dokonce téměř dvacet.⁴⁰⁰ Pořizovací cena materiálu závisela na konkrétním druhu, běžné sukno či plátno začínalo na 40 krejcarech za jeden metr, u vzácnějších látek už to bylo i více než jeden zlatý.⁴⁰¹ S dalšími výdaji bylo třeba počítat v případě, že si žena nedokázala zhotovit kvalitní oděv sama. Cena krejčích a švadlen závisela zejména na proslulosti toho kterého salónu, odvíjela se však rovněž od druhu a množství zhotovovaného oblečení. Zatímco jednoduché denní šaty se daly pořídit za necelých sedm zlatých,⁴⁰² slavnostní zdobená večerní róba vyšla zákaznici až na padesát zlatých, což však byla suma přeci jen poněkud přemrštěná.⁴⁰³

Aby ušetřily, zhotovovaly si ženy většinu oděvů podomácku, byly-li toho schopny. K tomuto rozhodnutí je však někdy mohla vést i nedůvěra v krejčovské umění švadlen zaviněná předchozími špatnými zkušenostmi. Anna Bourgesová se začala v šití zdokonalovat poté, co jí krejčová dodala nevyhovující šaty, jež vyžadovaly další nákladné opravy.⁴⁰⁴ Podobně se spálila i její sestra Zdenka Braunerová, která si v jednom z dopisů postěžovala, že nová švadlena je natolik neschopná, že ji raději zaměstnala běžnými správkami prádla a do zhotovení šatů se namísto ní pustila ona sama.⁴⁰⁵

---

³⁹⁴ KYBALOVÁ, Ludmila. *Doba turnýry*, s. 50 a s. 52 – 53.

³⁹⁵ UCHALOVÁ, Eva. *Česká móda 1870 - 1918*, s. 52.

³⁹⁶ KYBALOVÁ, Ludmila. *Doba turnýry*, s. 50.

³⁹⁷ BUZKOVÁ, Pavla. *Přítelkyně*, s. 187.

³⁹⁸ KYBALOVÁ, Ludmila. *Doba turnýry*, s. 50.

³⁹⁹ LA PNP. Zdenka Braunerová, Anna Bourgesová Zdeně Braunerové, dopis z 3. května 1890.

⁴⁰⁰ LA PNP. Zdenka Braunerová, Anna Bourgesová Zdeně Braunerové, dopis z 8. července 1895.

⁴⁰¹ LA PNP. Marie Kalašová, 38 zápisníků.

⁴⁰² LA PNP. Sofie Podlipská, knihy výdajů.

⁴⁰³ LA PNP. Gabriela Preissová, Gabriela Preissová Franzové Ludmile, dopis z 20. prosince 1898.

⁴⁰⁴ LA PNP. Zdenka Braunerová, Anna Bourgesová Zdeně Braunerové, dopis z 2. června 1892.

⁴⁰⁵ LA PNP. Zdenka Braunerová, Zdenka Braunerová Anně Bourgesové, dopis z 10. července 1884.

Oděvy se zhotovovaly ručně, proto ušití kompletní dámské róby zabralo dva až tři dny, přičemž na jedné obvykle pracovaly alespoň dvě osoby.⁴⁰⁶ V druhé polovině 19. století si mohly ženy výrazně zjednodušit práci šicím strojem, který u nás poprvé předvedl Vojta Náprstek v Americkém klubu dam. Přestože některé ženy si tuto novinku pořídily, byla využívána spíše k rovnému šití, případně k zhotovení oděvů, na jejichž konečném vzhledu příliš nezáleželo.⁴⁰⁷ Mistrovská krejčovina večerních šatů se i nadále prováděla ručně.

Protože zhotovení zcela nových šatů bylo nákladné a ženy si jej mohly dovolit pouze jednou za čas, uchýlovaly se k rozmanitým trikům, jak následovat módu, ale přitom neutratit příliš mnoho peněz. K nejpobulárnějším patřilo přešívání starých oděvů na nové. Šaty se nejprve vypáraly a následně znovu sešily podle nového střihu. Ještě předtím mohlo dojít k obarvení látky, a to buď u profesionálního barvíře, což stálo kolem tří zlatých,⁴⁰⁸ nebo podomácku.⁴⁰⁹ Při provádění této úpravy musela žena počítat s tím, že odstín látky se dá pouze ztmavit, nikoliv zesvětlit, a že každý materiál vydrží jen omezené množství barvení. Při přešívání musela žena navíc vzít v úvahu, že část látky bude třeba obětovat a nový střih proto musel být úspornější, případně se materiál originálně nastavil jiným kusem oblečení,⁴¹⁰ či látkou mírně odlišného odstínu.⁴¹¹

V dámských šatnících převládaly oděvy tmavých barev a to zejména pro svou praktičnost – tak snadno se nešpinily a nebylo proto třeba je po každém nošení vyprat. Poměrně často se vyskytovaly černé šaty, a to nejen jako smuteční, ale především jako slavnostní oděv, v němž se chodilo ke zpovědi či na křtiny,⁴¹² za využití vhodných kontrastních doplňků mohly sloužit i k běžnému nošení.⁴¹³ K dalším pobulárním odstínům denních rób se řadila hnědá, modrá či zelená.⁴¹⁴ Pro večerní a plesové šaty byla barevná škála výrazně pestřejší a poměrně často se využívaly pastelové barvy jako růžová, fialová,

---

⁴⁰⁶ LA PNP. Zdenka Braunerová, Anna Bourgesová Zdeně Braunerové, dopis z 3. května 1890 a VOJÁČEK, Milan (ed.). *Marie Červinková-Riegrová I*, s. 98.

⁴⁰⁷ VOJÁČEK, Milan (ed.). *Marie Červinková-Riegrová I*, s. 132.

⁴⁰⁸ LA PNP. Sofie Podlipská, knihy výdajů.

⁴⁰⁹ LA PNP. Zdenka Braunerová, Zdenka Braunerová Anně Bourgesové, dopis z 26. června 1896.

⁴¹⁰ Například Anna Bourgesová se k úpravě starých šatů rozhodla využít velké hedvábné šály. LA PNP. Zdenka Braunerová, Anna Bourgesová Zdeně Braunerové, dopis z 24. února 1895.

⁴¹¹ LA PNP. Zdenka Braunerová. Anna Bourgesová Zdeně Braunerové, dopis z 11. března 1894.

⁴¹² ŠÁMAL, Martin (ed.). *Deníky Zdenky Braunerové*, s. 134 a LA PNP. Zdenka Braunerová, Anna Bourgesová Zdeně Braunerové, dopis ze 4. června 1887.

⁴¹³ LA PNP. Zdenka Braunerová, Zdenka Braunerová Anně Bourgesové, dopis z 26. června 1896.

⁴¹⁴ O praktičnosti tmavých šatů nejdou hovořit Zdena Braunerová i její sestra Anna Bourgesová, stejně tak Marie Červinková-Riegrová či Sofie Podlipská a její dcera Ludmila Vrchlická.

šedá, či dokonce bílá.⁴¹⁵ Světlé barvy byly spojeny rovněž s létem a zdá se, že šlo o jediné roční období, kdy se připouštěly i jiné než tmavé denní šaty.⁴¹⁶

Od venkovního počasí se odvíjel i materiál zvoleného oblečení. Zatímco pro zimu se hodil relativně silný samet,⁴¹⁷ vlněné sukno⁴¹⁸ či kašmír,⁴¹⁹ letní oblečení se šilo z výrazně lehčích mušelínů,⁴²⁰ saténů⁴²¹ či obyčejného plátna nebo kartounu.⁴²² O látce rozhodoval i účel, pro nějž byly šaty určeny. Plesové či slavnostní šaty se nejčastěji zhotovovaly z hedvábí,⁴²³ atlasu⁴²⁴ či tarlatánu⁴²⁵ a ženy o ně obětavě pečovaly, aby vydržely co nejdéle. Pro každodenní nošení zahrnující řadu náročných domácích prací se mnohem spíš hodily odolnější materiály jako plátno, šaty se navíc chránily kanafasovými zástěrami.⁴²⁶ Zcela specifický býval oděv, jež si hospodyně oblékala při praní – jednalo se o prosté režné šaty, které toho hodně snesly a jejichž případné ušpinění nikoho příliš netrápilo.⁴²⁷ Specifické znaky vykazovalo oblečení nošené na venkově, u nějž se dbalo především na praktičnost a pohodlí, žena nesměla být nijak omezována v práci doma ani v hospodářství. Z toho důvodu se nosily krátké sukně odhalující kotníky a části lýtek a volné kabátky, které ženu nikde neškrtily ani nesvazovaly.⁴²⁸

Ještě důležitější roli než róba samotná hrály vhodně zvolené doplňky. S postupujícím stoletím vzrůstala obliba kožešin, což mělo za následek téměř vyhubení některých živočišných druhů a nutnost začít uměle zřizovat chovné stanice na kožešinová zvířata.⁴²⁹ Přestože se jednalo o nákladný, neřkuli luxusní kousek oděvu, žádná dáma, jež chtěla jít s módou, mu neodolala. Někdy byla jejich honba za bezchybným stylem ukojena drobným detailem na oblečení jako například kožešinovým lemováním,⁴³⁰ jindy si

---

⁴¹⁵ O slavnostních šatech v pastelových odstínech je zmínka v denících Růženy Svobodové i Marie Červinkové-Riegrové, stejně tak ve vzájemné korespondenci Anny Bourgesové a Zdeny Braunerové či v pamětech Otýlie Sklenářové-Malé.

⁴¹⁶ LA PNP. Zdenka Braunerová, Zdenka Braunerová Anně Bourgesové, dopis z 23. července 1884.

⁴¹⁷ LA PNP. Zdenka Braunerová, Zdenka Braunerová Anně Bourgesové, dopis ze 7. června 1895.

⁴¹⁸ LA PNP. Zdenka Braunerová, Anna Bourgesová Zdeně Braunerové, dopis z 14. prosince 1893.

⁴¹⁹ VOJÁČEK, Milan (ed.). *Marie Červinková-Riegrová I*, s. 110.

⁴²⁰ LA PNP. Zdenka Braunerová, Anna Bourgesová Zdeně Braunerové, dopis z 20. dubna 1890.

⁴²¹ LA PNP. Zdenka Braunerová, Anna Bourgesová Zdeně Braunerové, dopis z 5. října 1891.

⁴²² VOJÁČEK, Milan (ed.). *Marie Červinková-Riegrová I*, s. 39.

⁴²³ SVADBOVÁ, Blanka (ed.). *Čtyřhlas*, s. 279.

⁴²⁴ LA PNP. Zdenka Braunerová, Zdenka Braunerová Anně Bourgesové, dopis z 16. října 1899.

⁴²⁵ VOJÁČEK, Milan (ed.). *Marie Červinková-Riegrová I*, s. 26.

⁴²⁶ LA PNP. Eliška Krásnohorská, Z let mé bohémy.

⁴²⁷ VOJÁČEK, Milan (ed.). *Marie Červinková-Riegrová I*, s. 175.

⁴²⁸ ŠPIČÁK, Josef (ed.). *Karolína Světlá I*, s. 306.

⁴²⁹ KYBALOVÁ, Ludmila. *Doba turnýry*, s. 124.

⁴³⁰ LA PNP. Zdenka Braunerová, Zdenka Braunerová Anně Bourgesové, dopis z 5. října 1885.

vyžádala kompletní kabát nebo čepici.⁴³¹ Samy ženy však mnohdy přiznaly, že kožich je sice nesmírně módní, ale svoji funkci ochrany před mrazem ne vždy naplno splňuje.⁴³²

Žádný oděv by nebyl úplný bez vhodně zvoleného klobouku a rukavic. Zatímco rukavičky byly poměrně univerzální a lišily se pouze v barvě a materiálu, klobouky se vyráběly v mnoha různých variantách, které si navíc ženy často samy dozdobovaly. K populárním dekoracím patřilo peří,⁴³³ čerstvé či sušené květiny⁴³⁴ a barevné pentle.⁴³⁵ V některých případech si ženy zakryly hlavu namísto klobouku šátkem. Stávalo se to především při delších pobytech na venkově, kde byly rozměrné pokrývky hlavy nepraktické, ale zároveň bylo třeba se chránit před sluncem,⁴³⁶ nebo při pozdních návratech ze společenských akcí, kam se klobouky nenosily.⁴³⁷

Pokud bychom se zaměřily na ženské nohy, zjistíme, že obuv byla různorodá, převažovaly však vyšší šněrovací boty dosahující těsně nad kotníky, ve výjimečných případech až do poloviny lýtek.⁴³⁸ Měly podpatek a šily se nejčastěji z odolné a díky tomu nesmírně praktické kůže, u večerní obuvi se však dávala přednost módnosti, a proto se často zhotovovala z barevného saténu.⁴³⁹ Ve výběru materiálu hrálo roli rovněž roční období, do nějž byly boty určeny – zatímco na léto postačily lehké střevíčky z teletiny, na zimu dala žena přednost aksamitovým botám s flanelem, které příjemně hřály.⁴⁴⁰ Nevýhodou střevíců ušitých z něčeho jiného než kůže bylo jejich poměrně rychlé opotřebení, dlouhodobý pobyt ve vlhkém prostředí je navíc mohl úplně zničit.⁴⁴¹

Zcela specifickou oděvní kategorií se v druhé polovině 19. století stalo sportovní oblečení. S narůstáním fyzických aktivit, jež se ženám otevíraly, se rozšiřovala i nabídka speciálně pro ně určených šatů. Nejpřirozenějším druhem pohybu, který navíc nevyžadoval nijak specifické oblečení, se pro ženy stala turistika a procházky vůbec. Jediným rozdílem jejich oděvu oproti běžným denním šatům byla zkrácená sukně dosahující ke kotníkům,

---

⁴³¹ VOJÁČEK, Milan (ed.) *Marie Červinková-Riegrová I*, s. 343 a LA PNP. Zdenka Braunerová, Zdenka Braunerová Anně Bourgesové, dopis ze 17. ledna 1887.

⁴³² LA PNP. Gabriela Preissová, Gabriela Preissová Fantové-Kusé Julii, dopis z 23. listopadu 1892.

⁴³³ LA PNP. Zdenka Braunerová, Anna Bourgesová Zdeně Braunerové, dopis z 13. prosince 1895 a LA PNP. Zdenka Braunerová, Zdenka Braunerová Anně Bourgesové, dopis z 31. května 1901.

⁴³⁴ LA PNP. Sofie Podlipská, Sofie Podlipská Vrchlické-Podlipské Ludmile, dopis z 29. srpna 1898.

⁴³⁵ LA PNP. Růžena Svobodová, Deník (1881 – 1886) a LA PNP. Zdenka Braunerová, Anna Bourgesová Zdeně Braunerové, dopis z 12. srpna 1892.

⁴³⁶ ŠPIČÁK, Josef (ed.). *Karolína Světlá I*, s. 306.

⁴³⁷ ŠÁMAL, Martin (ed.). *Deníky Zdenky Braunerové*, s. 100.

⁴³⁸ KYBALOVÁ, Ludmila. *Doba turnýry*, s. 75.

⁴³⁹ UCHALOVÁ, Eva. *Česká móda 1780 - 1870*, s. 106.

⁴⁴⁰ ŠPIČÁK, Josef (ed.). *Karolína Světlá II*, s. 233.

⁴⁴¹ Tamtéž, s. 85.

která výrazně zjednodušovala pohyb v terénu.⁴⁴² Zhruba tutéž délku šatů ženy využívaly i při bruslení a jako originální výrazný doplněk jim sloužily barevné punčochy a kožešinou lemované boty s předním šněrováním.⁴⁴³ Za nejextravagantnější lze považovat cyklistický úbor, který se objevuje na samém sklonku 19. století spolu s rozšířením klasického bicyklu. Kvůli pohodlí i bezpečnosti bylo ženám poprvé umožněno nosit kalhoty a to tureckého typu, tedy se širokými nohavicemi staženými v kotnících.⁴⁴⁴ Mnoho z nich se však v tomto kusu oblečení necítilo pohodlně a dávalo přednost kalhotové sukni. Jednou z mála protagonistek kalhot u nás se tak stala Zdenka Braunerová, která si nechala ušít cyklistický komplet sestávající kalhot a blůzy tmavomodré barvy.⁴⁴⁵ Tento úbor využívala rovněž na pěší túry, čímž budila nejen pozornost, ale rovněž pohoršení společnosti.⁴⁴⁶

K ženám povoleným a lékaři vřele doporučovaným sportům patřilo plavání, které od žen vyžadovalo poměrně pruderní oděv. Dobovým ideálem bylo ukázat co nejméně holé kůže, proto ženy vstupovaly do vody oděné do dlouhých volných spodních kalhot a košil s dlouhým rukávem zapínaných těsně u krku, obojího ušitého z režného plátna. Aby nemohlo dojít k nežádoucímu rozhalení oděvu, upevňoval se gumovým páskem.⁴⁴⁷ Délka rukávů a nohavic se postupem času zkracovala k loktům, respektive kolenům, stále však přetrvávala nutnost skrýt toho co možná nejvíc.

Aby si šaty zachovaly svůj perfektní vzhled, musely se správným způsobem skladovat. Většina oděvů se řadila mezi sezónní kusy, proto se s každou změnou ročního období musela vyčistit, provětrat a uložit do skříně. Aby se odlákal nežádoucí hmyz, používalo se speciálně za tímto účelem vyrobené pižmo,⁴⁴⁸ ale třeba i obyčejný pepř,⁴⁴⁹ aby oblečení působilo svěže a vonělo, prokládalo se sušenou levandulí.⁴⁵⁰ K výměně šatstva docházelo dvakrát ročně – v květnu, kdy se uklízely zimní a vytahovaly letní šaty,⁴⁵¹ a v říjnu, kdy tento proces probíhal v opačném pořadí.⁴⁵²

Vzhledem k tomu, že svým oděvem se ženy prezentovaly před světem, dávaly si záležet na tom, aby jejich šaty vždy vyhovovaly požadavkům vkusu. Mnohdy platilo, že méně je více, a jednoduché šaty působící dívčím dojmem mohly oprávněně vzbudit více

---

⁴⁴² BUZKOVÁ, Pavla. *Přítelkyně*, s. 187.

⁴⁴³ UCHALOVÁ, Eva. *Česká móda 1780 – 1870*, s. 66.

⁴⁴⁴ KYBALOVÁ, Ludmila. *Doba turnýry*, s. 134.

⁴⁴⁵ LA PNP. Zdenka Braunerová, Zdenka Braunerová Anně Bourgesové, dopis z 18. ledna 1897.

⁴⁴⁶ LA PNP. Zdenka Braunerová, Zdenka Braunerová Anně Bourgesové, dopis z 27. listopadu 1897.

⁴⁴⁷ UCHALOVÁ, Eva. *Česká móda 1780 – 1870*, s. 66.

⁴⁴⁸ LA PNP. Karel Havlíček Borovský, oučetní kniha.

⁴⁴⁹ SVADBOVÁ, Blanka. *Čtyřhlas*, s. 45.

⁴⁵⁰ ŠPIČÁK, Josef (ed.). *Karolína Světlá I*, s. 132.

⁴⁵¹ VOJÁČEK, Milan (ed.). *Marie Červinková-Riegrová I*, s. 51.

⁴⁵² Tamtéž, s. 104.

pochvalné pozornosti, než draze vyšperkovaná toaleta. U šatů se navíc cenila i jistá univerzalita, která umožňovala jejich dlouhodobé nošení jen s obměnami drobných detailů či ozdob.⁴⁵³

---

⁴⁵³ LA PNP. Zdenka Braunerová, Zdenka Braunerová Anně Bourgesové, dopis z 21. srpna 1884.

5. Žena odpočívající

Devatenácté století přineslo krom řady technických a vědeckých objevů také vynález volného času, z nějž profitujeme dodnes. Poprvé se začala pevně rozdělovat doba určená práci a doba vhodná k odpočinku, kterou bylo záhodno naplno využít. Čím dál častěji se rovněž prosazovaly volné pracovní neděle, jež začaly sloužit jako ideální příležitost ke stmelování rodin a budování blízkých vztahů prostřednictvím nejrozličnějších společných aktivit, návštěv či výletů.⁴⁵⁴

Přestože volný čas měl primárně sloužit k odpočinku a načerpání nových sil, pro ženy často paradoxně znamenal práci navíc. Očekávalo se od nich totiž, že se zhostí přípravy vhodného občerstvení pro hosty nebo piknikového koše na výlet, nemluvě o tom, že sváteční den v žádném případě neznamenal, že jim ubudou povinnosti spojené s péčí o domácnost. Relaxaci si mohla hospodyně dopřát jen zřídka, obvykle v pozdních večerních hodinách a jako její prostředek nejčastěji volila nějakou klidnou domácí činnost, například čtení nebo ruční práci. Rozsah volnočasových aktivit byl nicméně velmi široký a s postupujícím stoletím se nadále rozrůstal, dámám se navíc začaly otevírat i činnosti do té doby vyhrazené pouze mužům.⁴⁵⁵ Díky tomu se značně zpestřovala nabídka možných rozptýlení, čehož ženy začínaly ve stále větší míře využívat. Oblast jejich volnočasových zábav a způsobů, jak vykročit ze stereotypu každodennosti, je proto nesmírně široká.

5.1 Oslavy svátků

Tok běžného roku průběžně narušovaly různé, především náboženské svátky, které nabízely možnost vykročit z všednosti dne a stát se součástí něčeho neopakovatelného. Přestože klerikální ráz většiny slavností se postupem času oslaboval, přetrvávala neopakovatelná atmosféra svátečnosti, jíž se několikrát do roka nechala zaplavit každá domácnost.

Prvním tradičním svátkem, jehož oslavy přetrvávaly zejména na vesnicích, byl masopust, který startoval na Tři krále a pokračoval několik týdnů, než jej ukončila Popeleční středa. Hned první den byl spojován s koledou, na niž vyrážely hlavně děti nastrojené v kostýmech. Obcházely domácnosti svých příbuzných a známých, psaly na futra dveří nebo na rozměrnější nábytek, třeba skříně, písmena K+M+B a obvykle za to

---

⁴⁵⁴ VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla. *Jak se žilo*, s. 206.

⁴⁵⁵ Jako jeden příklad za všechny můžeme uvést cyklistiku, která se s vynálezem klasických jízdních kol stává doménou nejen pánů, ale i dam.

byly odměněny nějakou drobností.⁴⁵⁶ V průběhu celého následujícího masopustního období se konala spousta zábav a plesů,⁴⁵⁷ z nichž některé se organizovaly jako maškarní a nebyl na ně vpuštěn nikdo bez masky.⁴⁵⁸ Na venkově přicházel ten pravý čas pro uspořádání zabijačky. Vykrměný čuník se porazil a zpracoval, u čehož byl přítomen řezník a služebnictvo, ovšem rovněž hospodyně, která na veškeré práce dohlížela, případně sama přiložila ruku k dílu a pomáhala s výrobou jelit a jitrnic.⁴⁵⁹ Tato doba hojnosti a radovánek končila Popeleční středou, která zahájila půst předcházející nejvýznamnějším křesťanským svátkům – Velikonocům.

Tyto „svátky jara“ se tradičně udržovaly především na vesnicích, kde pobíhali mladíci s pomlázkami a řehtačkami a za ohromného hluku žádali koledu.⁴⁶⁰ Odjet v této době na venkov s vidinou klidně strávených dnů tedy nebylo nejšťastnější řešení.⁴⁶¹ Oslavy se nicméně konaly i ve městech, byť v mnohem umírněnějším duchu, protože zůstával zachován jejich náboženský charakter. Ve většině pražských kostelů se na Velký pátek po celý den konaly slavnostní mše, díky nimž se mohli návštěvníci pokochat interiéry mnoha chrámů a zároveň načerpat duchovní útěchu. Nepatřilo k výjimkám, že v průběhu dne navštívili všechny významné pražské sakrální stavby, nebo aspoň několik z nich.⁴⁶² Zejména v klášterních kostelech se předváděly pašijové hry, jejichž námětem bylo vzkříšení Krista a které lákaly velké množství návštěvníků.⁴⁶³ Přímo v domácím kruhu se oslavy Velikonoc projevovaly krom pečení tradičního beránka také výrobou kraslic. Protože plně zaměstnaná žena měla jen omezené množství času, upravovala dekorativní vejce co nejprostším způsobem, tedy obarvením přírodními materiály. Pro získání okrového či nažloutlého odstínu se používaly cibulové slupky, pro zelenou jako tradiční symbol jara posloužil špenát.⁴⁶⁴

K dalším slavnostem, jejichž původ se datuje až do pohanských dob, patřily filipojakubská a svatojánská noc. Přestože oba dny převzaly do názvu křesťanské světce, forma jejich oslav nemá s náboženstvím příliš společného. Prvně zmiňovaný svátek se udržoval zejména na vesnicích a jedná se o tradiční pálení čarodějnic. Za vsí se obvykle rozdělal velký oheň, kolem nějž se shromáždili lidé a trávili večer tancem a družným

⁴⁵⁶ ČERMÁKOVÁ-SLUKOVÁ, Anežka. *Sofie Podlipská*, s. 54.

⁴⁵⁷ ŠÁMAL, Martin (ed.). *Deníky Zdenky Braunerové*, s. 22.

⁴⁵⁸ LA PNP. Gabriela Preissová, Gabriela Preissová Franzové Ludmile, dopis z 20. února 1895.

⁴⁵⁹ VOJÁČEK, Milan (ed.). *Marie Červinková-Riegrová I*, s. 250.

⁴⁶⁰ KVAŘIL, Jaroslav. *Literární pozůstalost*, s. 230.

⁴⁶¹ Tamtéž.

⁴⁶² LA PNP. Růžena Svobodová, *Deník* (1881 – 1886).

⁴⁶³ LA PNP. Teréza Nováková, rukopisy vlastní; články, přednášky studie; překlady, opisy, různé; deníky, fragmenty z let 1866 – 1875.

⁴⁶⁴ VRCHLICKÁ, Eva. *Dětství a mládí*, s. 53.

hovorem.⁴⁶⁵ Svatojánská noc má svůj původ v oslavách letního slunovratu a zejména na venkově je s ní spojená celá řádka pověr. Průběh oslavy byl takřka stejný jako v případě filipojakubské noci. Ve městech se na počest sv. Jana často konal ohňostroj,⁴⁶⁶ někdy spojený rovněž s lampionovým průvodem.⁴⁶⁷

Doba letních prázdnin a dovolených byla na oslavy ať už náboženských nebo pohanských svátků chudá, protože léto samo o sobě nabízelo řadu možností, jak vybočit z každodennosti. Jednou z mála slavností, jíž se dalo v letních měsících zúčastnit, a to výhradně na vesnici, tak byly dožínky.⁴⁶⁸ K obdobným svátkům sklizně se řadily i dočasné a vinobraní, které však neprobíhaly plošně v celé monarchii, ale pouze v konkrétních regionech pěstujících chmel respektive vinnou révu.⁴⁶⁹ I pro ně platí oslavy zejména ve venkovském prostředí. Obyvatelé měst si jich proto mohli užít pouze za předpokladu, že trávili léto mimo domov. Podzim s sebou nicméně přinášel řadu jiných příležitostí k oslavám, takže jim v tomto ohledu chudé léto plně vynahradil.

Koncem září se v Praze, a zřejmě nejen tam, konalo svatováclavské posvícení,⁴⁷⁰ které se velmi snadno mohlo proměnit v národní manifestaci, protože svatý Václav se řadil k nejvýznamnějším českým patronům. Spíše pesimistického rázu byla listopadová oslava Dušiček, během níž si lidé připomínali své zemřelé a navštěvovali hřbitovy. Tento den se navíc spojoval s rozdáváním almužen chudým žebrákům, na něž pozůstalí narazili při cestě na hrob.⁴⁷¹

V našich zeměpisných podmínkách se k poněkud netradičním řadila oslava Díkůvzdání. Tento americký svátek, jehož kořeny sahají až do 17. století, u nás rozhodně nepatřil k všeobecně známým, proto nepřekvapí, že o něm nacházíme jen minimální množství zmínek. Podrobné informace o průběhu slavnostního večera udává ve svém deníku Božena Heritesová,⁴⁷² jejíž rodina Díkůvzdání oslavovala především díky předchozím osobním zahraničním zkušenostem. Slavnostní večere byla přizpůsobena domácím podmínkám, takže namísto typicky americké nadívané krůty se podávali bažanti a koroptve a tradiční dýňový koláč byl nahrazen citrónovým pájem. Jako další drobnosti

---

⁴⁶⁵ VOJÁČEK, Milan (ed.). *Marie Červinková-Riegrová I*, s. 391.

⁴⁶⁶ VRCHLICKÁ, Eva. *Dětství a mládí*, s. 64.

⁴⁶⁷ LENDEROVÁ, Milena. *Z dějin každodennosti*, s. 280.

⁴⁶⁸ Tamtéž, s. 295.

⁴⁶⁹ Tamtéž.

⁴⁷⁰ VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla. *Jak se žilo*, s. 221.

⁴⁷¹ ŠPIČÁK, Josef (ed.). *Karolína Světlá I*, s. 94.

⁴⁷² LA PNP. Božena Heritesová, rok 1888 a 1889.

k zakousnutí se servírovaly rozmanité druhy ovoce, ořechy, pečené kaštany či u nás ne zrovna obvyklý popcorn.⁴⁷³

Za měsíc nejbohatší na svátky se dá bezesporu označit prosinec, který především pro děti znamenal potěšení v podobě dárků. Adventní čas byl spojen s příjemným očekáváním a postupným nárůstem slavnostní atmosféry a lidské vzájemnosti. V kostelech se vystavovaly jesličky a betlémy se čím dál častěji objevovaly také v domácnostech. Zhotovovaly se podomácku z nejrůznějších materiálů, pečlivě se uchovávaly a každoročně se rozrůstaly o jednu či více postav.⁴⁷⁴ V průběhu adventu se rovněž peklo vánoční cukroví a v domácnostech se zapalovaly františky, které všemu dodávaly tu pravou sváteční atmosféru.⁴⁷⁵

První nadílka byla spojována s předvečerem svátku sv. Mikuláše, kdy tento světec, často v doprovodu čerta a anděla, obcházel jednotlivé domácnosti a odměňoval hodné děti, zatímco ty zlobivé trestal.⁴⁷⁶ Za Mikuláše se obvykle převlékl některý ze starších členů domácnosti – otec,⁴⁷⁷ matka⁴⁷⁸ nebo babička,⁴⁷⁹ přičemž další členové rodiny na sebe mohli vzít podobu světcových společníků, tedy čerta s andělem.⁴⁸⁰ Děti byly podarovány drobnostmi obvykle nakoupenými na tradičním svatomikulášském trhu a těm starším pak rodiče či prarodiče vyprávěli o původu tohoto svátku.⁴⁸¹ Oslava sv. Mikuláše však pro děti znamenala víc než jen nadílku. Od tohoto večera totiž měly dovoleno odpočítávat dny zbývající do Vánoc, čehož ve svém nadšeném těšení rády využívaly.⁴⁸²

Vánoční svátky se slavily ve všech domácnostech podobně. Samozřejmostí byl ozdobený stromeček, na nějž se navěšovala jablka, ořechy, cukroví a svíčky. Aby se dosáhlo co nejslavnostnějšího rázu, ořechy se pozlacovaly a cukrovinky se balily do třpytivých obalů.⁴⁸³ K dalším ozdobám, jež se na stromek umísťovaly, patřily papírové květiny⁴⁸⁴ a řetězy,⁴⁸⁵ špička se mohla ozdobit zářivou zlatou hvězdou.⁴⁸⁶ Ke zdobení

---

⁴⁷³ LA PNP. Božena Heritesová, rok 1888 a 1889.

⁴⁷⁴ LENDEROVÁ, Milena. *Z dějin každodennosti*, s. 288.

⁴⁷⁵ VRCHLICKÁ, Eva. *Dětství a mládí*, s. 36.

⁴⁷⁶ LENDEROVÁ, Milena. *Z dějin každodennosti*, s. 287.

⁴⁷⁷ LA PNP. Zdenka Braunerová, Anna Bourgesová Zdeně Braunerové, dopis z 10. prosince 1891.

⁴⁷⁸ LA PNP. Zdenka Braunerová, Anna Bourgesová Zdeně Braunerové, dopis z 9. prosince 1892.

⁴⁷⁹ ČERMÁKOVÁ-SLUKOVÁ, Anežka. *Sofie Podlipská*, s. 11.

⁴⁸⁰ Tamtéž.

⁴⁸¹ Tamtéž.

⁴⁸² VRCHLICKÁ, Eva. *Dětství a mládí*, s. 36.

⁴⁸³ LA PNP. Zdenka Braunerová. Anna Bourgesová Zdeně Braunerové, dopis z 5. ledna 1895.

⁴⁸⁴ Tamtéž.

⁴⁸⁵ SKLENÁŘOVÁ-MALÁ, Otýlie. *Z mých vzpomínek*, s. 17.

⁴⁸⁶ Tamtéž.

docházelo až na Štědrý den ráno a s nadšením se jej ujímaly odrostlejší děti,⁴⁸⁷ v domácnostech, kde potomci scházeli nebo byli příliš malí, se tohoto úkolu zhostila hospodyně sama.⁴⁸⁸

Jakmile se venku setmělo, celá rodina se shromáždila ke slavnostní večeři, jejímž základem byla ryba, nejčastěji tradiční český kapr.⁴⁸⁹ Jakmile všichni dojedli, někdo z dospělých se potají vplížil do pokoje se stromečkem, rozsvítil na něm svíčky a následně zazvonil na zvoneček, což byl pokyn pro všechny, že je připravená nadílka.⁴⁹⁰ Ještě než se však mohlo přistoupit k rozdělování dárků, zazpívala si rodina několik koled nebo zarecitovala pár básní.⁴⁹¹ Pokud měli v rodině malé neposedné děti, které by nevydržely čekat na své balíčky, než všichni dospělí skončí s večeří, nadělovalo se už před ní.⁴⁹² Co se obsahu jednotlivých dárků týče, nadělovaly se nejčastěji praktické věci jako oblečení, látky na šaty nebo knihy,⁴⁹³ dětem pochopitelně hračky.⁴⁹⁴ Rodina obvykle trávila večer pospolu, pouze v úzkém kruhu, v pozdějších nočních hodinách se však alespoň někteří členové rozhodli upřednostnit cizí lidskou společnost a vyrazili na půlnoční mši.⁴⁹⁵

Zatímco Štědrý den patřil spíše k intimním záležitostem úzkého rodinného kruhu, následující Boží hod vánoční byl příležitostí pro setkání celé rozvětvené rodiny, případně i pro dodatečné předání dárků. Sofie Podlipská žila ve stejném domě jako její vdaná dcera a se synem se pravidelně navštěvovala, přesto trvala na tom, aby se na Boží hod obě její děti i s rodinami sešly v jejím bytě a společně s ní poobědvaly.⁴⁹⁶ Druhý svátek vánoční, tedy sv. Štěpán s sebou přinášel koledu. Zejména malé děti obcházely domácnosti a koledovaly si o výslužku, jíž se obvykle stávalo vánoční cukroví, jablka a ořechy.⁴⁹⁷ Zároveň zvolna docházelo k uklidnění sváteční vánoční atmosféry a rytmus domácnosti se vracel ke každodennosti.

Rok byl završen oslavami jeho posledního dne, tedy Silvestra. Ty se proměňovaly rodinu od rodiny, protože existovaly domácnosti, kde v závěru roku nespatořovali žádný

---

⁴⁸⁷ ŠÁMAL, Martin (ed.). *Deníky Zdenky Braunerové*, s. 58.

⁴⁸⁸ LA PNP. Zdenka Braunerová, Anna Bourgesová Zdeně Braunerové, dopis z 24. prosince 1891.

⁴⁸⁹ LA PNP. Sofie Podlipská, knihy výdajů.

⁴⁹⁰ SKLENÁŘOVÁ-MALÁ, Otýlie. *Z mých vzpomínek*, s. 18.

⁴⁹¹ ČERMÁKOVÁ-SLUKOVÁ, Anežka. *Sofie Podlipská*, s. 53.

⁴⁹² VRCHLICKÁ, Eva. *Dětství a mládí*, s. 39.

⁴⁹³ Např. ŠÁMAL, Martin (ed.). *Deníky Zdenky Braunerové*, s. 58.

⁴⁹⁴ SVADBOVÁ, Blanka (ed.). *Z lidské sonáty*, s. 100.

⁴⁹⁵ LA PNP. Božena Heritesová, rok 1888 a 1889.

⁴⁹⁶ ČERMÁKOVÁ-SLUKOVÁ, Anežka. *Sofie Podlipská*, s. 54.

⁴⁹⁷ LA PNP. Zdenka Braunerová, Zdenka Braunerová Anně Bourgesové, dopis z 31. prosince 1883.

důvod k oslavě,⁴⁹⁸ i domácnosti, kde se scházely velké skupiny přátel toužící prožít poslední okamžiky uplynulého roku pospolu.⁴⁹⁹ V takovém případě se chystalo bohaté občerstvení v podobě studených obložených mís sestávajících z aspiků, salámů, sýrů, pečiva a exotického jižního ovoce,⁵⁰⁰ hospodyně mohla rovněž napéct sladké koláče.⁵⁰¹ Dobu od setmění do půlnoci si společnost krátila rozhovorem a hrou nejrůznějších her, k populárním se řadily zejména šarády.⁵⁰² V průběhu večera se rovněž podruhé zapalovaly svíčky na vánočním stromečku a mohlo se z něj začít obírat zabalené vánoční cukroví, což těšilo zejména mladší děti.⁵⁰³ Jakmile zvony oznámily půlnoc, společnost si připila obvykle punčem, v případě dětí, které směly výjimečně zůstat déle vzhůru, čajem.⁵⁰⁴ Spíše výjimečný byl přípitek pravým šampaňským, které se pro tu příležitost nechalo vychladit na okenní římse.⁵⁰⁵

5.2 Plesy, večírky, slavnosti

Zatímco oslavy svátků byly pevně spjaty s konkrétním kalendářním datem a v průběhu roku se objevovaly v poměrně dlouhých intervalech, večírek či ples se dal zorganizovat bez ohledu na sezónu. Pochopitelně existovala období, která byla na společenské události bohatší, ovšem k oslavám nejrůznějšího druhu docházelo celoročně. Jejich škála byla poměrně široká a zahrnovala plesy pořádané nejrůznějšími spolky, stejně jako domácí taneční a hudební večírky či zahradní slavnosti a pikniky. Některé akce měly značnou prestiž a získat na ně lístek či pozvánku vyžadovalo dobré styky, jiných se mohl zúčastnit kdokoli bez ohledu na svůj původ či majetkové poměry.

Všelidovou zábavou byly takzvané réuniony pořádané každý čtvrtek ve Stromovce.⁵⁰⁶ Jednalo se o taneční zábavy, k nimž se mohl přikojit kdokoli z lidí korzujících parkem, a to jako tanečník, či pouze jako posluchač orchestru. Réuniony byly limitovány pouze počasím a roční dobou. Pořádaly se od jara do podzimu, pokud to venkovní teplota alespoň trochu dovolila, v zimě se z pochopitelných důvodů nekonaly.⁵⁰⁷

---

⁴⁹⁸ Za všechny jmenujme kupříkladu domácnost Anny Bourgesové, kde se oslavy Silvestra odbyly půlnočním přípitkem a polibkem manželů. LA PNP. Zdenka Braunerová, Anna Bourgesová Zdeně Braunerové, dopis z 31. prosince 1892.

⁴⁹⁹ Větší společnost se scházela například u Vrchlických. VRCHLICKÁ, Eva. *Dětství a mládí*, s. 364.

⁵⁰⁰ Tamtéž, s. 365.

⁵⁰¹ Tamtéž, s. 364.

⁵⁰² LA PNP. Zdenka Braunerová, Anna Bourgesová Zdeně Braunerové, dopis z 21. dubna 1895.

⁵⁰³ SKLENÁŘOVÁ-MALÁ, Otýlie. *Z mých vzpomínek*, s. 17.

⁵⁰⁴ ŠÁMAL, Martin (ed.). *Deníky Zdenky Braunerové*, s. 58.

⁵⁰⁵ VRCHLICKÁ, Eva. *Dětství a mládí*, s. 365.

⁵⁰⁶ ŠPIČÁK, Jiří (ed.). *Karolína Světlá I*, s. 374.

⁵⁰⁷ LENDEROVÁ, Milena. *K hříchu*, s. 173.

V nejchladnější části roku se však mládeži nabízela řada jiných zábav podobného ražení, takže v žádném případě nepřišla zkrátka. Pravidelně se organizovaly plesy různého charakteru i prestiže, na něž si návštěvníci obvykle mohli zakoupit vstupenku, jejíž hodnota se pohybovala okolo jednoho zlatého.⁵⁰⁸ Některé plesy ovšem byly elitní záležitosti, na niž se nedostal každý, a zvaly se pouze ty nejvybranější rodiny.⁵⁰⁹ K pomyslným vrcholům sezóny se řadil zejména ples akademicky, na němž se prezentovaly nejpřednější české osobnosti.⁵¹⁰

Taneční zábavy se nezřídka protáhly do pozdních nočních či spíše brzkých ranních hodin. Nepatřilo k výjimkám, že ženy z plesu odcházely až kolem třetí či půl čtvrté ráno.⁵¹¹ Pohybovat se v tento čas po Praze bylo poměrně nebezpečné, a to i v pánském doprovodu, proto si dámy obvykle přivolaly drožku, která je bezpečně dopravila až domů. Spíše ve výjimečných případech docházelo k tomu, že společnost podnikla zpáteční cestu po svých, přičemž je k tomu nejčastěji donutil nedostatek hotovosti.⁵¹² Každý pozdní příchod navíc musel být nahlášen předem domovníkovi či správci objektu. Veškeré průjezdy a vstupní brány se totiž z důvodu bezpečnosti v deset hodin večer zamykaly.⁵¹³ Pokud se chtěl v pozdějších hodinách někdo dostat dovnitř a zapomněl tuto skutečnost předem ohlásit, musel si vstup zaplatit, případně počkat do rána, až se vchod opět odemkne.⁵¹⁴ Pozdní návraty měly však zejména pro ženy ještě další nevýhodu – prohlubovaly jejich únavu. Zatímco mladé dívky si mohly dovolit přispat a vstát až k obědu,⁵¹⁵ hospodyně pečující o domácnost si takový luxus dopřát nemohla a už tak výrazný spánkový deficit u ní narůstal.

V movitějších domácnostech se pořádaly soukromé plesy s intimní atmosférou,⁵¹⁶ kterou oceňovala především mládež, protože skýtaly řadu možností k seznámení v přátelském, takřka rodinném prostředí.⁵¹⁷ Většinou se jednalo o přísně zorganizovanou událost s přesně daným programem, jejíž součástí byla slavnostní večeře. Rozmístění lidí kolem stolu určovala hostitelka, přičemž muselo být dodrženo jediné pravidlo, a to střídání

---

⁵⁰⁸ LA PNP. Marie Kalašová, 38 zápisníků.

⁵⁰⁹ VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla. *Jak se žilo*, s. 238.

⁵¹⁰ Z pramenů můžeme bezpečně doložit, že hostem zde alespoň jednou byly například Zdenka Braunerová, Marie Červinková-Riegrová či Růžena Svobodová. ŠÁMAL, Martin (ed.). *Deníky Zdenky Braunerové*, s. 65, VOJÁČEK, Milan. *Marie Červinková-Riegrová I*, s. 122 a LA PNP. Růžena Svobodová, *Deník (1881 – 1886)*

⁵¹¹ LA PNP. Zdenka Braunerová, Zdenka Braunerová Anně Bourgesové, dopis ze 17. ledna 1884 a VOJÁČEK, Milan (ed.). *Marie Červinková-Riegrová II*, s. 24.

⁵¹² LA PNP. Zdenka Braunerová, Zdenka Braunerová Anně Bourgesové, dopis ze 17. ledna 1884.

⁵¹³ VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla. *Jak se žilo*, s. 33.

⁵¹⁴ Tamtéž.

⁵¹⁵ ŠÁMAL, Martin (ed.). *Deníky Zdenky Braunerové*, s. 103.

⁵¹⁶ VOJÁČEK, Milan (ed.). *Marie Červinková-Riegrová I*, s. 121.

⁵¹⁷ LENDEROVÁ, Milena. *K hříchu*, s. 180.

mužů a žen kolem stolu.⁵¹⁸ Někdy však docházelo ke vzniku tanečních zábav zcela samovolně. Shromáždila-li se někde větší společnost mladých lidí, mohl být někdo požádán, aby zasedl ke klavíru a zahrál skladby k tanci, čímž byl improvizovaný domácí ples zahájen.⁵¹⁹

Vzhledem k tomu, že součástí ženského vzdělání bývala hra na klavír, případně harfu, poměrně často se organizovala hudební soaré, na nichž mohly dámy předvést své schopnosti.⁵²⁰ O úspěšnosti akce rozhodovala především hbitost prstů té které hráčky a celkové provedení skladby, proto ženy pravidelně cvičily, aby své schopnosti dovedly k dokonalosti a neuřízly si ostudu. Pro plně zaměstnanou hospodyní však bylo poměrně těžké naleznout čas ke hře na hudební nástroj, proto vítala nejružnější záminky, jež jí to umožnily. Kupříkladu Sofie Podlipská pravidelně muzicírovala pro svého synka, který ji při tom s oblibou pozoroval.⁵²¹ Ne každá žena ovšem mohla hrát na klavír. Někdy jí v tom bránila zdravotní indispozice,⁵²² jindy fyziologická nezpůsobilost.⁵²³ Pokud však měla příjemný hlas, mohla si dopřát alespoň potěšení ze zpěvu.⁵²⁴

Podobně jako plesy i hudební večírky mohly vznikat zcela živelně jako večerní zábava pro kroužek přátel. Nacházel-li se v místnosti hudební nástroj a zároveň žena schopná na něj zahrát, bylo o večerním programu rozhodnuto.⁵²⁵ Klavír však mohl posloužit také jako pouhá zvuková kulisa, při níž přítomná společnost hrála například karty.⁵²⁶

Když plesová sezóna skončila a venku se oteplilo, hledaly se nové způsoby, jak využít volný čas. Především léto se proto stalo rájem nejružnějších zahradních slavností či pikniků organizovaných za plného denního světla.⁵²⁷ Předpokladem pro jejich konání bylo příznivé počasí, které umožňovalo trávit čas venku na čerstvém vzduchu. Hosty na podobných kratochvích se stávaly nejčastěji děti nebo mládež, pro něž byla účast na takovéto slavnosti vhodným způsobem k vydovádění se. Krom servírování jídla se totiž

---

⁵¹⁸ ŠÁMAL, Martin (ed.). *Deníky Zdenky Braunerové*, s. 23.

⁵¹⁹ Tamtéž, s. 33.

⁵²⁰ SVADBOVÁ, Blanka (ed.). *Čtyřhlas*, s. 278 a VOJÁČEK, Milan (ed.). *Marie Červinková-Riegrová II*, s. 512.

⁵²¹ LA PNP. Sofie Podlipská, Prokopův denník.

⁵²² Eliška Krásnohorská milovala hru na klavír, ale kvůli svým revmatickým prstům s ní mívala problémy. LA PNP. Eliška Krásnohorská, Z let mé bohémy.

⁵²³ Karolína Světlá byla velkou příznivkyní hudby, ale sama na klavír nehrála kvůli příliš krátkým prstům. LA PNP. Eliška Krásnohorská, rukopisy vlastní, vzpomínky, Vzpomínky na K. Světlou a S. Podlipskou.

⁵²⁴ LA PNP. Eliška Krásnohorská, Z let mé bohémy.

⁵²⁵ ŠÁMAL, Martin (ed.). *Deníky Zdenky Braunerové*, s. 136.

⁵²⁶ Tamtéž, s. 83.

⁵²⁷ LA PNP. Zdenka Braunerová, Zdenka Braunerová Anně Bourgesové, dopis z 22. srpna 1885.

hrály hry vyžadující otevřený venkovní prostor jako kuželky⁵²⁸ či kriket,⁵²⁹ občas došlo i na neobvyklejší formy zábavy, jako střelbu na terč, jíž se s chutí účastnili jak muži, tak ženy,⁵³⁰ nebo plavbu v lodičkách po řece.⁵³¹ Ženám, které netančily a plesů se neúčastnily ani jako pouhé přihlížejíci,⁵³² byly letní zábavy mnohem příjemnější a umožňovaly jim naplno se zapojit.

5.3 Divadlo, koncerty, výstavy

K oblíbeným způsobům, jak strávit večer, patřila návštěva divadla. Mezi vlasteneckou českou společností převládal zájem o česky hraná představení v Prozatímním a později v Národním divadle, to však neznamenovalo, že by nenavštěvovala také scénu německou, a to především tamní operu.⁵³³ V letních měsících, kdy kamenná divadla vyhlášovala prázdniny a uzavírala se, chápali se příležitosti provozovatelé dřevěných nezastřešených arén postavených za hradbami, kam diváci za pěkného počasí ve velkém docházeli.⁵³⁴ Prozatímní divadlo nicméně mělo svou letní scénu nazvanou Letní divadlo na hradbách, která fungovala v letech 1869 – 1875 a od dubna do října uváděla především činoherní odpolední představení.⁵³⁵ Díky fenoménu dřevěných arén navíc Prozatímnímu divadlu přibyla konkurence v podobě nového divadla Pavla Švandy ze Semčic, který se svým souborem začínal na Smíchově v dřevěné aréně, ovšem roku 1881 si otevřel kamennou scénu, která se těšila diváckému zájmu a stala se do určité míry konkurencí čerstvě otevřenému Národnímu divadlu. Ani jedna ze scén si však nemohla stěžovat na nedostatek návštěvníků, protože milovníci dramatického umění v pravidelných intervalech navštěvovali obě scény.⁵³⁶

Přestože počet divadelních budov byl v Praze omezený, jejich repertoár zahrnoval činohru, operu i balet. Navíc se pravidelně obměňoval, každý týden se konala alespoň jedna premiéra a počet repríz obvykle nepřesáhl desítku. Prozatímní divadlo působilo v průběhu dvaceti let na šesti různých scénách, často dokonce souběžně, a odehrálo i více než čtyři sta představení ročně.⁵³⁷ Za celou dobu existence zde bylo uvedeno více než

---

⁵²⁸ ŠÁMAL, Martin (ed.). *Deníky Zdenky Braunerové*, s. 24.

⁵²⁹ VOJÁČEK, Milan (ed.). *Marie Červinková-Riegrová I*, s. 90.

⁵³⁰ Tamtéž, s. 499.

⁵³¹ ŠÁMAL, Martin (ed.). *Deníky Zdenky Braunerové*, s. 77.

⁵³² LA PNP. Eliška Krásnohorská, Z let mé bohémy.

⁵³³ LA PNP. Teréza Nováková, deníky z let 1866 – 1875.

⁵³⁴ VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla. *Jak se žilo*, s. 235.

⁵³⁵ ŠTĚPÁN, Václav – TRÁVNÍČKOVÁ, Markéta. *Prozatímní divadlo 1862 – 1883 I*. Praha 2006, s. 16.

⁵³⁶ LA PNP. Růžena Svobodová, Deníkové zápisky (14. 10. 1886 – 7. 10. 1888).

⁵³⁷ ŠTĚPÁN, Václav. *Prozatímní divadlo*, s. 23.

jedenáct set činoherních premiér a téměř čtyři sta oper, ovšem jen čtyřicet tři baletů.⁵³⁸ Uváděla se soudobá česká i světová tvorba, mezi níž převažovaly překlady z němčiny a francouzštiny.⁵³⁹ Nadšeného přijetí se dostávalo především zábavným komediím, fraškám a pohádkovým hrám, úspěchy slavily rovněž Shakespearovy komedie.⁵⁴⁰ Po otevření Národního divadla se na repertoár prosadilo větší množství českých autorů, jinak však dramaturgická linka zůstávala neměnná a soustředila se na německé a francouzské dramatiky občas rozšířené o Shakespeara.⁵⁴¹

Přestože Národní divadlo bylo českou chloubou, podmínky, jež nabízelo divákům, nepatřily k ideálním. V budově se hrálo od podzimu do jara, a to za každého počasí. Především v zimních měsících se však obecnstvo zmenšovalo, což bylo dáno skutečností, že v hledišti se netopilo a většina přítomných trpěla zimou.⁵⁴²

Cena vstupenky se odvíjela od času představení, ta odpolední stála méně,⁵⁴³ i od konkrétního místa v sále, obvykle se však pohybovala kolem jednoho zlatého,⁵⁴⁴ o něco výhodnější bylo předplatné.⁵⁴⁵ Každý divák se mohl rozhodnout mezi sedadlem v řadě a soukromou lóží, kterou mohl mít i dlouhodobě předplacenou.⁵⁴⁶ Ty nejdražší disponovaly předpokojem, do nějž se mohli diváci uchýlit i během představení a nerušeně v něm přijímat své známé a hovořit.⁵⁴⁷ Konverzace se často rozvíjela i mezi sousedními lóžemi a to nejen o pauzách, ale zejména v případech, kdy kus obecnstvo příliš nezaujal.⁵⁴⁸

V řadách českých žen se našly vášnivé obdivovatelky dramatického umění stejně jako dámy, jež se divadlům obloukem vyhýbaly. Do první skupiny se nepochybně řadila Sofie Podlipská, která na představení vyrážela pravidelně i v doprovodu dětí⁵⁴⁹ a své dojmy z konkrétních inscenací si zapisovala.⁵⁵⁰ Aby mohla svou vášeň sdílet s přáteli, pořádala u sebe v bytě pravidelné debatní sedánky, kde se komentoval právě zhlédnutý kus a shromáždění si vyměňovali své názory.⁵⁵¹ Už od dětství chodila do divadla s chutí i

---

⁵³⁸ ŠTĚPÁN, Václav. Prozatímní divadlo, s. 67 – 151.

⁵³⁹ Tamtéž.

⁵⁴⁰ Tamtéž.

⁵⁴¹ Sezóny Národního divadla. *Národní divadlo*. [online]. [cit. 13. 4. 2017]. Dostupné z: <<http://archiv.narodni-divadlo.cz/default.aspx?jz=cs&dk=podlesezona.aspx&pn=256affcc-f001-1000-85ffc11223344aaa>>.

⁵⁴² ŠPIČÁK, Josef (ed.). *Karolína Světlá II*, s. 571.

⁵⁴³ LA PNP. Sofie Podlipská, knihy vydajů.

⁵⁴⁴ Tamtéž.

⁵⁴⁵ LA PNP. Karel Havlíček Borovský, kniha oučetní.

⁵⁴⁶ VRCHLICKÁ, Eva. *Dětství a mládí*, s. 104.

⁵⁴⁷ SKLENÁŘOVÁ-MALÁ, Otýlie. *Z mých vzpomínek*, s. 139.

⁵⁴⁸ VOJÁČEK, Milan (ed.). *Marie Červinková-Riegrová II*, s. 392.

⁵⁴⁹ LA PNP. Sofie Podlipská, knihy vydajů.

⁵⁵⁰ HEIDENREICOVÁ-HOLEČKOVÁ, Jelena. *Sofie Podlipská*, s. 28.

⁵⁵¹ ŘEHÁKOVÁ, Anna. *Ze života Otýlie Sklenářové-Malé*, s. 48.

Otýlie Sklenářová-Malá,⁵⁵² která svou životní vášeň později proměnila v povolání a stala se jednou z předních hereček Prozatímního divadla. Ke skeptikům, kteří nad dramatickým uměním zlomili hůl, se mimo jiné řadila Karolína Světlá, jež sice považovala divadlo za vhodný prostředek výchovy,⁵⁵³ ale pohrdala přetvářkou a falší, které se na jevišti zobrazují.⁵⁵⁴ Velmi nevybíravě se na adresu některých kusů vyjadřovala rovněž Růžena Svobodová. Například Hálkova Závěš z Falkenštejna označila za velmi hysterickou hru plnou zbrklých monologů, která je tím nejhorším, co kdy viděla.⁵⁵⁵

Divadelní zážitek mohl být pro dámy zneprzyjemněn nejen pochybnou kvalitou kusu, ale rovněž dalšími okolnostmi, o nichž nerozhodovaly. Zdenka Braunerová si postěžovala na zkažený zážitek z operety kvůli všudypřítomnému kouři, který ji záhy po začátku začal obtěžovat.⁵⁵⁶ Růžena Svobodová si klidný večer na opeře už předem zkomplikovala tím, že doma zapomněla lístky a musela se pro ně vracet, čímž se pro ni celý začátek představení odehrával v hektickém duchu.⁵⁵⁷

Vzhledem k tomu, že česká divadelní scéna byla do značné míry omezená, využívaly některé ženy možnosti vycestovat za dramatem do zahraničí. Zastávku v divadle pravidelně dělala Marie Červinková-Riegrová při svých návštěvách Vídně,⁵⁵⁸ obdobně si počínala i Zdenka Braunerová při pobytech v Paříži nebo jiném evropském městě.⁵⁵⁹ Teréza Nováková dokonce vyrazila do Mnichova čistě za tím účelem zhlédnout několik inscenací Wagnerových oper.⁵⁶⁰ V každém ohledu se jednalo o nákladnou kratochvíli, již si ženy mohly dopřát jen občas.

Zejména na venkově možnost návštěvy profesionálního divadla scházela, což vedlo k ustavování nejrůznějších amatérských sousedských skupin, které nacvičovaly představení v improvizovaných domácích podmínkách. Vždy se jednalo o zábavu pro úzce vymezený okruh diváků, do níž se zapojovaly i ženy. Někdy se jednalo o pouhé pasivní asistentky, které pomáhaly s přípravou kostýmů a dekorací,⁵⁶¹ mnohem častěji však dámy

---

⁵⁵² SKLENÁŘOVÁ-MALÁ, Otýlie. *Z mých vzpomínek*, s. 37.

⁵⁵³ ŠPIČÁK, Josef (ed.). *Karolína Světlá II*, s. 317.

⁵⁵⁴ LA PNP. Eliška Krásnohorská, *Vzpomínky na K. Světlou*.

⁵⁵⁵ BUZKOVÁ, Pavla. *Přítelkyně*, s. 173.

⁵⁵⁶ ŠÁMAL, Martin (ed.). *Deníky Zdenky Braunerové*, s. 142.

⁵⁵⁷ LA PNP. Růžena Svobodová, *Deníkové zápisky* (14. 1. 1886 – 7. 10. 1888).

⁵⁵⁸ VOJÁČEK, Milan (ed.). *Marie Červinková-Riegrová I*, s. 137 – 138.

⁵⁵⁹ LA PNP. Zdenka Braunerová, *Zdenka Braunerová Anně Bourgesové*, dopis ze 7. června 1895 a ŠÁMAL, Martin (ed.). *Deníky Zdenky Braunerové*, s. 118.

⁵⁶⁰ SVADBOVÁ, Blanka (ed.). *Čtyřhlas*, s. 280.

⁵⁶¹ VOJÁČEK, Milan (ed.). *Marie Červinková-Riegrová I*, s. 458.

nastudovaly některou z rolí,⁵⁶² a to i za cenu toho, že byly zesměšňovány a vysmívány svými nejbližšími.⁵⁶³

K populárním a často navštěvovaným kulturním akcím patřily rovněž koncerty pořádané celoročně na nejrůznějších místech, nejčastěji v Rudolfinu či na Žofíně. Podobně jako v případě divadla i zde byly ceny lístků odstupňovány podle konkrétního místa. Nejvíce stála lóže (mohla vyjít i na pět zlatých), naopak nejlevněji se diváci dostáli na tribunu, byli-li ochotní celou dobu stát (lístky začínaly na padesáti krejcarech).⁵⁶⁴ Skuteční milovníci hudby si často neváhali připlatit, aby si zajistili maximální pohodlí. Kupříkladu Sofie Podlipská byla ochotná dát za lístek na koncert i dva zlaté, což byl dvojnásobek ceny, již běžně platila při návštěvě divadla.⁵⁶⁵ Jakmile však ceny lístků na průměrně dobrá místa hodnotu dvou zlatých přesahovaly, byly považovány za zbytečně nadsazené.⁵⁶⁶

Hudební skladba koncertů mohla být velmi různorodá, protože se pořádaly večery zaměřené na tvorbu jednoho konkrétního autora,⁵⁶⁷ stejně jako koncerty populární sestávající z oblíbených hudebních kousků.⁵⁶⁸ Pokud chtěl divák s jistotou vědět, co vlastně poslouchá, mohl si za pár drobných koupit program se seznamem hudebních čísel a jmény interpretů.⁵⁶⁹

Zatímco koncerty v Rudolfinu mívaly slavnostní ráz a považovaly se takřka za společenskou událost, na Žofíně probíhaly hudební produkce v o poznání lidovějším duchu. Člověk mohl na ostrově posedět a nad hrnkem kávy si vypočlechnout například tradiční slovanskou muziku.⁵⁷⁰ Obě koncertní místa zároveň sloužila i jako výstavní sály pro díla nejrůznějších umělců, přičemž expozice byla často prodejní, takže movitější zájemkyně si mohly po jejím skončení odnést vybrané dílo domů a ozdobit jím svůj salón či jinou reprezentační místnost.⁵⁷¹

---

⁵⁶² ŠÁMAL, Martin (ed.). *Deníky Zdenky Braunerové*, s. 68 a VOJÁČEK, Milan (ed.). *Marie Červinková-Riegrová I*, s. 36.

⁵⁶³ Velmi nepříjemný postoj zaujal Élemer Bourges k touze své ženy hrát divadlo, dokonce se jí škodolibě posmíval. LA PNP. Zdenka Braunerová, Anna Bourgesová Zdeně Braunerové, dopis z 20. června 1897.

⁵⁶⁴ LA PNP. Marie Kalašová, varia, různé vzpomínkové dokumenty, dobové doklady, pozvánky, oznámení kulturních podniků atd.

⁵⁶⁵ HEIDENREICOVÁ-HOLEČKOVÁ, Jelena. *Sofie Podlipská*, s. 53.

⁵⁶⁶ SVADBOVÁ, Blanka (ed.). *Čtyřhlas*, s. 150.

⁵⁶⁷ Sofie Podlipská se zúčastnila koncertu sestaveného výhradně ze skladeb Fryderyka Chopina. ČERMÁKOVÁ-SLUKOVÁ, Anežka. *Sofie Podlipská*, s. 214.

⁵⁶⁸ LA PNP. Marie Kalašová, různé vzpomínkové dokumenty.

⁵⁶⁹ Tamtéž.

⁵⁷⁰ LA PNP. Sofie Podlipská, Sofie Podlipská Vrchlické-Podlipské Ludmile, dopis z 18. července 1896.

⁵⁷¹ SVADBOVÁ, Blanka (ed.). *Čtyřhlas*, s. 121.

5.4 Četba

Přestože zábava mimo zdi bytu byla příjemná a umožňovala ženám socializovat se i mimo okruh vlastní rodiny, někdy si hospodyně přály trávit čas spíše o samotě u domácího krbu. V takovém případě mohly najít rozptýlení u knihy. Zatímco ještě v první polovině 19. století se čtení považovalo za činnost pro dívku zcela nevhodnou a kazící její charakter,⁵⁷² na jeho konci bylo bráno jako prostředek kultivace člověka a vedly se k němu všechny děti bez ohledu na pohlaví.⁵⁷³

Výběr konkrétní knihy závisel především na jazykové vybavenosti ženy. Spolu se zaváděním češtiny jako vyučovacího jazyka ve školách začala stoupat poptávka po český psaných knihách domácí i zahraniční provenience a nakladatelé jí vycházely vstříc.⁵⁷⁴ Protože však k dívčímu vzdělání stále patřila výuka alespoň základů světových jazyků, mohly se v nich dámy samy zlepšovat pravidelnou četbou. Z pochopitelných důvodů ovládaly nejčastěji a nejlépe němčinu s francouzštinou,⁵⁷⁵ našly se však i takové, které hovořily a především četly anglicky,⁵⁷⁶ italsky,⁵⁷⁷ polsky⁵⁷⁸ či rusky.⁵⁷⁹

Ke knihám se ženy dostávaly nejrozličnějším způsobem, který se často odvíjel od jejich postavení. Kniha se po většinu 19. století považovala za nadstandard, který není ke spokojenému životu potřeba,⁵⁸⁰ a proto byla její pozice v rodinném rozpočtu velmi slabá.⁵⁸¹ Pokud se knihy přeci jenom kupovaly, pak mezi nimi převládaly díla v češtině a to bez ohledu na to, zda šlo o původní domácí tvorbu nebo překlady.⁵⁸² Zároveň se neustále rozrůstala síť knihoven a veřejných čítáren, takže i ženy, jimž finanční situace nedovolila knihy kupovat, se mohly dostat k čerstvě vydávaným novinkám.⁵⁸³ Největší pražská veřejná knihovna nabízela koncem 19. století k půjčení více než padesát pět tisíc

---

⁵⁷² LENDEROVÁ, Milena. *Z dějin každodennosti*, s. 339 – 340.

⁵⁷³ VRCHLICKÁ, Eva. *Dětství a mládí*, s. 217.

⁵⁷⁴ ŠIMEČEK, Zdeněk – TRÁVNÍČEK, Jiří. *Knihy kupovati...*, s. 179.

⁵⁷⁵ LENDEROVÁ, Milena. *Z dějin každodennosti*, s. 340.

⁵⁷⁶ Patří k nim třeba Zdenka Braunerová nebo Teréza Nováková. LA PNP. Zdenka Braunerová, Zdenka Braunerová Anně Bourgesové, dopis z 27. listopadu 1897 a LA PNP. Teréza Nováková, deníky z let 1866 – 1875.

⁵⁷⁷ Jmenujme třeba Marii Kalašovou, která si dokonce částečně v italštině vedla deník. LA PNP. Marie Kalašová, 38 zápisníků.

⁵⁷⁸ Řadu polských knih vlastnila a přečetla kupříkladu Karolína Světlá. VONDRÁČKOVÁ, Monika. *Čtenářské zkušenosti Karolíny Světlé (Analýza vybraných osobních pramenů)*. Dizertační práce. České Budějovice 2015, s. 31.

⁵⁷⁹ Rusky mluvila třeba Gabriela Preissová, Zdenka Havlíčková či Marie Červinková-Riegrová. LA PNP. Gabriela Preissová, Gabriela Preissová Franzové Ludmile, dopis z 3. června 1896; LA PNP. Karel Havlíček Borovský, kniha oučební a VOJÁČEK, Milan (ed.). *Marie Červinková-Riegrová I*, s. 27.

⁵⁸⁰ LENDEROVÁ, Milena. *Z dějin každodennosti*, s. 334.

⁵⁸¹ ŠIMEČEK, Zdeněk. *Knihy kupovati...*, s. 212.

⁵⁸² Tamtéž, s. 191.

⁵⁸³ LENDEROVÁ, Milena. *Z dějin každodennosti*, s. 336.

svazků.⁵⁸⁴ Ve velkém knihy odebíraly rovněž nejrůznější spolkové a školní knihovny, které v řadě případů umožňovaly ženám přístup do svých fondů, a ty si tam tedy mohly docházet pro četbu.⁵⁸⁵ Velmi častá byla i výměna knížeček mezi přáteli či příbuznými, k mnoha dílům se ženy dostaly také prostřednictvím darů.⁵⁸⁶

Z rozličných národních literatur byla mezi ženami zřejmě nejoblíbenější ta francouzská. Za jednoho z nejoceňovanějších a nejčtenějších autorů se dá považovat Victor Hugo a dvojice jeho románů *Bídníci* a *Chrám Matky Boží v Paříži*,⁵⁸⁷ pravidelně se na čtenářských seznamech objevovala rovněž George Sandová.⁵⁸⁸ K dalším populárním francouzským spisovatelům se řadili Alexandre Dumas, jenž dokonce figuroval na seznamech knihoven jako nejpůjčovanější autor,⁵⁸⁹ J. J. Rousseau⁵⁹⁰ či Stendhal.⁵⁹¹ Jako četba vhodná pro děti sloužil Jules Verne se svými dobrodružnými, často fantaskními romány.⁵⁹²

V těsném závěsu za francouzskými autory stáli ti ruští, jejichž obliba po celé 19. století vzrůstala. Na čtenářských seznamech dominoval I. A. Gončarov se svým *Oblomovem*,⁵⁹³ F. M. Dostojevský a jeho *Bratři Karamazovi*⁵⁹⁴ či Lev Nikolajevič Tolstoj především s románem *Anna Karenina*.⁵⁹⁵ Z ruských spisovatelů se dále četl N. V. Gogol,⁵⁹⁶ A. S. Puškin,⁵⁹⁷ M. J. Lermontov či I. S. Turgenev.⁵⁹⁸

Pomyslnou třetí příčku čtenářské oblíbenosti zaujímala literatura anglická. Mezi knihami, jež se k nám zejména prostřednictvím překladů dostávaly, bychom našli romány Charlese Dickense,⁵⁹⁹ sester Brontëových,⁶⁰⁰ Daniela Defoea⁶⁰¹ či Williama Thackeraye.⁶⁰²

---

⁵⁸⁴ ŠIMEČEK, Zdeněk. *Knihy kupovati...*, s. 219.

⁵⁸⁵ LA PNP. Eliška Krásnohorská, Co přinesla léta.

⁵⁸⁶ VONDRÁČKOVÁ, Monika. *Čtenářské zkušenosti*, s. 74.

⁵⁸⁷ Alespoň jeden z nich přečetly Zdenka Braunerová, Anna Bourgesová, Božena Heritesová, Sofie Podlipská, Karolína Světlá či Eva Vrchlická.

⁵⁸⁸ K jejím nadšeným čtenářkám se řadily Karolína Světlá, Sofie Podlipská i její dcera Ludmila a vnučky Eva a Milada Vrchlické či Božena Heritesová.

⁵⁸⁹ ŠIMEČEK, Zdeněk. *Knihy kupovati...*, s. 192.

⁵⁹⁰ Četly ho kupříkladu Karolína Světlá či Růžena Svobodová.

⁵⁹¹ K jeho čtenářkám se řadily třeba sestry Zdenka Braunerová a Anna Bourgesová.

⁵⁹² LA PNP. Sofie Podlipská, Ludmila Vrchlická Sofii Podlipské, dopis z 27. srpna 1895.

⁵⁹³ Z pramenů je možné doložit, že knihu četla např. Zdenka Braunerová, její sestra Anna Bourgesová, Gabriela Preissová, Růžena Svobodová či Eva Vrchlická.

⁵⁹⁴ V pramenech opět nalézáme sbírky o četbě tohoto románu u Zdenky Braunerové, Hany Kvapilové či Růženy Svobodové.

⁵⁹⁵ I tohoto ruského autora četla Zdenka Braunerová, Růžena Svobodová či Eva Vrchlická.

⁵⁹⁶ BUŽKOVÁ, Pavla. *Přítelkyně*, s. 117.

⁵⁹⁷ LA PNP. Gabriela Preissová, Gabriela Preissová Franzové Ludmile, dopis z 6. listopadu 1899.

⁵⁹⁸ LA PNP. Růžena Svobodová, Deníkové zápisky (24. 11. 1890 – 7. 12. 1891).

⁵⁹⁹ LA PNP. Zdenka Braunerová, Zdenka Braunerová Anně Bourgesové, dopis z 9. prosince 1883.

⁶⁰⁰ LA PNP. Teréza Nováková, deníky z let 1866 – 1875.

Opomenuta nesmí být ani původní domácí tvorba, kterou zejména některé dámy pravidelně sledovaly, a dokonce na ni psaly rozsáhlé recenze do ženských časopisů.⁶⁰³ Ve své době slavily úspěchy Karolína Světlá, Sofie Podlipská či Gabriela Preissová,⁶⁰⁴ z mužských autorů se četli například Jan Neruda nebo Jaroslav Vrchlický.⁶⁰⁵

Vzhledem k tomu, jak málo volného času ženy měly, dostávaly se k četbě spíše výjimečně. Dovolil-li to jejich denní program, našly si čas na knihu v průběhu odpoledne,⁶⁰⁶ mnohem častěji je však nějaký román doprovázel do postele, kde při světle svíčky četly dlouho do noci.⁶⁰⁷ V případě pěkného počasí, tedy od jara do podzimu, se mohly s knihou rovněž usadit na čerstvém vzduchu a strávit s ní pár chvil, zatímco například dohlížely na hrající si děti.⁶⁰⁸ Někdy si dámy braly něco ke čtení i na pravidelné procházky po městě, aby se kdykoliv mohly zastavit a posedět na Žofině,⁶⁰⁹ Petříně,⁶¹⁰ Letné či ve Stromovce.⁶¹¹

Krom literatury se ke čtení nabízely také noviny a časopisy, které se daly předplatit za něco málo přes jeden zlatý měsíčně a informovaly své čtenářky o aktuálním dění doma i ve světě.⁶¹² Časopisy se mnohdy kupovaly výhradně jako zábavné čtení k ukrácení dlouhé chvíle,⁶¹³ k těm nejoblíbenějším patřily Květy⁶¹⁴ a Světozor.⁶¹⁵

Aby si uchovaly v paměti zajímavé myšlenky či konkrétní citáty, vedly si mnohé dámy speciální deníčky určené výhradně k zaznamenání jejich dojmů z četby. Pokud se k nějaké knize po čase vracely, mohly srovnat své původní dojmy s těmi novými, které v nich opakované čtení zanechalo, a poznámky si doplnit.⁶¹⁶ Tyto sešitky se zápiskami pak mohly umělecky činným ženám posloužit i jako výchozí inspirační zdroj pro jejich vlastní tvorbu.⁶¹⁷

---

⁶⁰¹ ŘEHÁKOVÁ, Anna. *Ze života Otýlie Sklenářové-Malé*, s. 14.

⁶⁰² VRCHLICKÁ, Eva. *Dětství a mládí*, s. 290.

⁶⁰³ LA PNP. Eliška Krásnohorská, rukopisy vlastní, vzpomínky, Mezi proudy.

⁶⁰⁴ LA PNP. Zdenka Braunerová, Anna Bourgesová Zdeně Braunerové, dopis z 1. září 1895.

⁶⁰⁵ LA PNP. Božena Heritesová, rok 1888 a 1889.

⁶⁰⁶ VOJÁČEK, Milan (ed.). *Marie Červinková-Riegrová I*, s. 24 a SVADBOVÁ, Blanka (ed.). *Čtyřhlas*, s. 224.

⁶⁰⁷ LA PNP. Růžena Svobodová, Deníkové zápisky (17. 1. 1890 – 7. 2. 1890).

⁶⁰⁸ LA PNP. Sofie Podlipská, Ludmila Vrchlická Sofii Podlipské, dopis z 31. srpna 1895.

⁶⁰⁹ LA PNP. Sofie Podlipská, Sofie Podlipská Vrchlické-Podlipské Ludmile, dopis z 10. srpna 1894.

⁶¹⁰ LA PNP. Sofie Podlipská, Sofie Podlipská Vrchlické-Podlipské Ludmile, dopis z 19. srpna 1895.

⁶¹¹ ČERMÁKOVÁ-SLUKOVÁ, Anežka. *Sofie Podlipská*, s. 241.

⁶¹² LA PNP. Sofie Podlipská, knihy výdajů.

⁶¹³ LA PNP. Zdenka Braunerová, Zdenka Braunerová Anně Bourgesové, dopis z 2. května 1886.

⁶¹⁴ VOJÁČEK, Milan (ed.). *Marie Červinková-Riegrová I*, s. 387 a LA PNP. Karel Havlíček Borovský, oučetní kniha.

⁶¹⁵ VONDRÁČKOVÁ, Monika. *Čtenářské zkušenosti*, s. 74.

⁶¹⁶ KVAPIL, Jaroslav. *Literární pozůstalost*, s. 9.

⁶¹⁷ BUZKOVÁ, Pavla. *Příteky*, s. 48.

5.5 Sportování

Ve větší míře se začaly nejrůznější sportovní aktivity ženám otevírat v druhé polovině 19. století, stejnou měrou však přetrvávaly názory, že jakékoliv fyzické cvičení je pro ženy škodlivé a potenciálně nebezpečné.⁶¹⁸ Od tohoto názoru muži ustupovali jen velmi zvolna a neradi. Ostatně to je důvod, proč byla ženská sekce Sokola zřízena až v roce 1898, přestože o ni dámy usilovaly již od jeho založení roku 1862.⁶¹⁹

Za jedinou sportovní disciplínu, přestože se nejedná o sport v pravém slova smyslu, která byla ženám otevřena od počátku, se dá považovat turistika. Procházky nejrůznějšího charakteru nejčastěji po městě patřily k běžným součástem ženina denního programu, a tudíž nikoho nepohoršovalo, když se dáma vypravila na delší pěší výlet. Nejčastěji se cestovalo na hory nebo různé památné kopce, které nabízely společnosti turistů dostatečně náročný, ovšem zvládnutelný terén. Poměrně namáhavý výlet absolvovala Karolína Světlá, když se spolu se skupinkou přátel vypravila na Ještěd,⁶²⁰ o něco příjemnější snad byl výlet její neteře mající za cíl zdolat Říp.⁶²¹

Ne všechny pěší pochody však nutně musely vést do kopce. Příjemný turistický zážitek mohla poskytnout i prostá procházka podél řeky směřující z Roztok do Prahy,⁶²² nebo ještě kratší ryze městské toulky končící na Střeleckém ostrově,⁶²³ Žofině nebo v některé z mnoha zahrad pod Pražským hradem.⁶²⁴ Nezřídka si ženy troufaly prodloužit svůj výlet až do přírody za Prahou,⁶²⁵ přičemž k nejpoblábnějším destinacím patřila Trója,⁶²⁶ Divoká Šárka⁶²⁷ a obora Hvězda.⁶²⁸ Vzhledem k tomu, že na procházky se chodilo i v případě zatažené oblohy, mohl účastníky nepříjemně překvapit déšť, a to i několikrát za den.⁶²⁹

Krom chůze bylo možno celoročně pěstovat také jízdu na koni, a to buď v otevřeném terénu,⁶³⁰ nebo v jízdárně.⁶³¹ Jednalo se však o finančně náročnou formu

---

⁶¹⁸ NEUDORFLOVÁ, Marie L. *České ženy*, s. 240.

⁶¹⁹ Tamtéž, s. 241 – 242.

⁶²⁰ ŠPIČÁK, Josef (ed.). *Karolína Světlá II*, s. 21.

⁶²¹ LA PNP. Sofie Podlipská, Ludmila Vrchlická Sofii Podlipské, dopis bez data: „Jak vidíš...“.

⁶²² ŠÁMAL, Martin (ed.). *Deníky Zdenky Braunerové*, s. 92.

⁶²³ LA PNP. Růžena Svobodová, *Deník* (1881 – 1886).

⁶²⁴ LA PNP. Sofie Podlipská, knihy výdajů.

⁶²⁵ LA PNP. Eliška Krásnohorská, *Z let mé bohémy*.

⁶²⁶ ŠÁMAL, Martin (ed.). *Deníky Zdenky Braunerové*, s. 87.

⁶²⁷ ŠPIČÁK, Josef (ed.). *Karolína Světlá II*, s. 27.

⁶²⁸ VRCHLICKÁ, Eva. *Dětství a mládí*, s. 222.

⁶²⁹ LA PNP. Sofie Podlipská, Sofie Podlipská Vrchlické-Podlipské Ludmile, dopis z 11. srpna 1894.

⁶³⁰ LA PNP. Gabriela Preissová, Gabriela Preissová Franzové Ludmile, dopis z 27. května 1895.

⁶³¹ LA PNP. Růžena Svobodová, *Deníkové zápisky* (14. 10. 1886 – 7. 10. 1888).

trávení volného času, a proto si ji mohly dovolit spíše majetnější vrstvy. Svou roli navíc mnohdy sehrál i strach z koní nebo případného zranění, k němuž by mohlo při jízdě dojít.

Ženy si volily sportovní aktivity, jichž by se mohly účastnit, podle konkrétního ročního období. Po celou zimu jim bylo umožněno bruslení, a to zpravidla na veřejných kluzištích zřizovaných na zamrzlých řekách.⁶³² Sezóna startovala zhruba v listopadu nebo v prosinci v závislosti na tloušťce ledu a končila spolu s masopustem.⁶³³ Vzhledem k tomu, že bruslařská sezóna trvala zhruba tři měsíce a na kluziště se chodívalo nejčastěji v neděli, mohly si ženy tohoto sportu užít za zimu zhruba desetkrát.⁶³⁴

Za opačný extrém, jež bylo možné provozovat pouze v létě, se dá považovat plavání. K nadšeným vyznavačkám této aktivity patřily kupříkladu Sofie Podlipská,⁶³⁵ její dcera Ludmila, která učila plavat i své děti,⁶³⁶ Zdenka Braunerová⁶³⁷ nebo Gabriela Preissová.⁶³⁸ Podobně jako v zimě fungovala kluziště, otevíraly se v létě městské plovárny. Ta nejznámější pražská ležela na Žofině a v době největších letních veder lákala desítky měšťanů.⁶³⁹ V některých výjimečných případech však mohlo být právě přílišné horko překážkou, která zabránila plavcům jít do vody ze strachu, že si uženou úpal.⁶⁴⁰

K mezi ženami spíše zřídka provozovaným a tím pádem poněkud bizarním sportům se řadila cyklistika. Ženám se otevřela teprve ve chvíli, kdy se přestal používat velociped ve prospěch klasického bicyklu, ale ani dlouho potom se nestala masovou záležitostí.⁶⁴¹ K průkopnicím této disciplíny u nás se řadí Zdenka Braunerová, která si pořídila kolo v roce 1897 a zároveň si zaplatila lekce jízdy.⁶⁴² Po pouhém měsíci však svůj nový dopravní prostředek rozbila, takže si vyžádal nákladnou opravu, a jeho majitelka si navíc několik týdnů léčila rozbitá kolena.⁶⁴³ Ani přes tuto patálii však na cyklistiku nezanevřela a na podzim následujícího roku podnikla v doprovodu přítelkyně výlet do Veltrus, kde si společně projely park, jenž je doslova ohromil.⁶⁴⁴

Přestože škála sportů přístupných ženám se neustále rozšiřovala, poslední předsudky o vhodnosti té které aktivity pro ženy se podařilo prolomit až s první světovou

---

⁶³² LENDEROVÁ, Milena. *Z dějin každodennosti*, s. 354.

⁶³³ ŠÁMAL, Martin (ed.). *Deníky Zdenky Braunerové*, s. 68.

⁶³⁴ Tamtéž.

⁶³⁵ HEIDENREICHOVÁ-HOLEČKOVÁ, Jelena. *Sofie Podlipská*, s. 52.

⁶³⁶ VRCHLICKÁ, Eva. *Dětství a mládí*, s. 183.

⁶³⁷ ŠÁMAL, Martin (ed.). *Deníky Zdenky Braunerové*, s. 25.

⁶³⁸ LA PNP. Gabriela Preissová, Gabriela Preissová Franzové Ludmile, dopis z 9. srpna 1900.

⁶³⁹ VRCHLICKÁ, Eva. *Dětství a mládí*, s. 222.

⁶⁴⁰ LA PNP. Sofie Podlipská, Ludmila Vrchlická Sofii Podlipské, dopis ze 4. srpna 1895.

⁶⁴¹ LENDEROVÁ, Milena. *K hříchů*, s. 148.

⁶⁴² LA PNP. Zdenka Braunerová, Zdenka Braunerová Anně Bourgesové, dopis z 18. října 1897.

⁶⁴³ LA PNP. Zdenka Braunerová, Zdenka Braunerová Anně Bourgesové, dopis z 27. listopadu 1897.

⁶⁴⁴ LA PNP. Zdenka Braunerová, Zdenka Braunerová Anně Bourgesové, dopis z 29. září 1898.

válkou, kdy se pohled obrátil a běžná i odborná veřejnost začala hovořit o prospěšnosti sportu pro lidský organismus.⁶⁴⁵ Názorům, že každá dáma je schopná dostatečně zvážit svou fyzickou zdatnost a na základě toho se rozhodnout, jaké sportovní aktivity jsou pro ni nejvhodnější, nebyla po většinu 19. století věnována pozornost.⁶⁴⁶

5.6 Cestování

Finančně náročnou, ale přesto populární činností, která v mnoha ohledech rozšiřovala ženské obzory, bylo cestování. S postupujícím 19. stoletím se stále více odstupovalo od cest za konkrétním účelem a krom zdravotních a vzdělávacích pobytů se prosazovaly rovněž cesty podnikané jen pro samotný požitok z nich.⁶⁴⁷ Přestože cestování samo o sobě se obvykle řadilo k oblíbeným činnostem výrazně narušujícím každodenní stereotyp,⁶⁴⁸ samotný proces přesunu z místa na místo ženy hodnotily spíše negativně, protože pro ně byl mnohdy spojen s nepohodlím a nepříjemnostmi.⁶⁴⁹ K těm nejběžnějším se řadila ztráta zavazadel či jejich opožděné doručení na místo⁶⁵⁰ a nedostatečné soukromí a dlouhodobý pobyt v uzavřených prostorech, který zejména na delších trasách znemožňoval i tak banální věc jako vykonání potřeby. S těmito obtížemi se bojovalo nejrozličnějšími prostředky, obvykle použitím malých skleněných baněk zvaných urinály, jež se daly skrýt pod šaty a posloužit svému účelu takřka nezpozorovány.⁶⁵¹

Po celé 19. století docházelo ke snahám cestování co nejvíce zjednodušit a zpohodlnit.⁶⁵² Zásadním zlomem se proto stal rozvoj železnice, který výrazně zkrátil dojezdové časy a snažil se cestovatelům nabídnout maximální pohodlí za minimální cenu.⁶⁵³ Přesto se našli i lidé, kteří si na tento dopravní prostředek stěžovali, a to zejména kvůli nekvalitním železnicím a neustále zpožděným vlakům.⁶⁵⁴ Železniční síť se však neustále rozšiřovala a nabízela cestovatelům relativně kvalitní zázemí na jednotlivých stanicích, kde se mohli v době před odjezdem vlaku v klidu občerstvit⁶⁵⁵ nebo navštívit

---

⁶⁴⁵ NEUDORFLOVÁ, Marie L. *České ženy*, s. 251.

⁶⁴⁶ Tamtéž.

⁶⁴⁷ LENDEROVÁ, Milena. *Z dějin každodennosti*, s. 370.

⁶⁴⁸ ŘEHÁKOVÁ, Anna. *Ze života Otýlie Sklenářové-Malé*, s. 107.

⁶⁴⁹ ŠPIČÁK, Josef (ed.). *Karolína Světlá II*, s. 191.

⁶⁵⁰ LA PNP. Zdenka Braunerová, Zdenka Braunerová Anně Bourgesové, dopis z 28. července 1885.

⁶⁵¹ RUIZOVÁ, Libuše. *Očista*, s. 80.

⁶⁵² LENDEROVÁ, Milena. *Z dějin každodennosti*, s. 372.

⁶⁵³ Tamtéž, s. 376.

⁶⁵⁴ ŠPIČÁK, Josef (ed.). *Karolína Světlá II*, s. 191.

⁶⁵⁵ KVAPIL, Jaroslav (ed.). *Literární pozůstalost*, s. 19.

železniční knihkupectví a vybavit se na cestu nějakým čtivem.⁶⁵⁶ Nádraží navíc sloužila i k setkávání lidí a stávala se místy vítání a loučení.⁶⁵⁷

I přes systematické budování stále nových a nových železničních tras pořád existovala místa, kam koleje nevedly. V takovém případě nezbývalo než přesednout na vůz a zbytek cesty absolvovat na něm. Hrboлатé, nepřilíš udržované cesty vyžadovaly notnou dávku trpělivosti a odolnosti,⁶⁵⁸ cestovatelé navíc mohli být nepříjemně překvapeni deštěm, který promočil je i jejich zavazadla bez ohledu na to, zda cestovali v otevřeném či krytém kočáře.⁶⁵⁹ Pokud cílová destinace neležela příliš daleko od nádraží a počasí to dovolilo, dala se závěrečná etapa cesty podniknout i pěšky.⁶⁶⁰

Ženské cestování by se dalo rozdělit do několika skupin. V první jsou kratší výlety podnikané po okolí bydliště nebo směřující za významnými regionálními památkami, ta druhá zahrnuje delší prázdninové pobyty strávené na jednom místě sloužící především k celkové relaxaci, v té poslední jsou zahraniční pobyty zejména poznávacího charakteru, během nichž se cestovatelská skupina přesouvala z místa na místo a poznávala krásy každé z lokalit.

Jednodenní výlety, na něž se vyráželo brzy ráno a vracelo se z nich odpoledne či k večeru, si nejčastěji vybíraly jako své cíle historické objekty, především hrady a zámky a jejich parky.⁶⁶¹ Hlavně Pražané vyráželi na výlet do nepřilíš vzdálené Tróji, kde mohli obdivovat nejen krásy barokního zámku, ale rovněž rozsáhlé ovocné sady.⁶⁶² V relativní blízkosti hlavního města leží rovněž hrad Karlštejn, jeho popularita vzrostla především po uvedení hry Noc na Karlštejně z pera Jaroslava Vrchlického.⁶⁶³ Stále ještě poměrně blízko od Prahy se nachází bývalé horní město Kutná Hora, v němž návštěvníci obdivovali zejména nedokončený, ale přesto monumentální chrám sv. Barbory či farní kostel sv. Jakuba,⁶⁶⁴ jen o pár kilometrů dál se rozkládá empírový zámek Kačina, jehož čistá architektura a rozsáhlý park se rovněž stávaly předmětem obdivu.⁶⁶⁵ Za vínem a barokním zámkem se jezdilo do Mělníka, přičemž tento výlet mohl být ozvláštněn plavbou po Vltavě. Výletníci se ovšem vystavovali riziku poštípání komáry, kterých se v okolí řeky

---

⁶⁵⁶ ŠIMEČEK, Zdeněk. *Knihy kupovati...*, s. 199.

⁶⁵⁷ SKLENÁŘOVÁ-MALÁ, Otýlie. *Z mých vzpomínek*, s. 81.

⁶⁵⁸ ŠPIČÁK, Josef (ed.). *Karolína Světlá II*, s. 191.

⁶⁵⁹ Tamtéž, s. 47.

⁶⁶⁰ VRCHLICKÁ, Eva. *Dětství a mládí*, s. 343.

⁶⁶¹ HEIDENREICOVÁ-HOLEČKOVÁ, Jelena. *Sofie Podlipská*, s. 106 – 107.

⁶⁶² ŠÁMAL, Martin (ed.). *Deníky Zdenky Braunerové*, s. 87.

⁶⁶³ SVADBOVÁ, Blanka (ed.). *Z lidské sonáty*, s. 332 a VRCHLICKÁ, Eva. *Dětství a mládí*, s. 222.

⁶⁶⁴ VOJÁČEK, Milan (ed.). *Marie Červinková-Riegrová I*, s. 287.

⁶⁶⁵ VRCHLICKÁ, Eva. *Dětství a mládí*, s. 103.

shlukovala celá mračna.⁶⁶⁶ Pro některé výlety nebylo dokonce nutné se z Prahy vůbec vzdalovat. Zajímavý kulturní zážitek mohla skýtat kupříkladu návštěva Staronové synagogy a blízkého starého židovského hřbitova.⁶⁶⁷

Kratší výlety se často podnikaly i jako součást delších prázdninových pobytů v různých koutech Čech. Při prodlévání na jihu země mohly dámy navštívit třeba tajuplný hrad Zvíkov,⁶⁶⁸ případně i nedaleký zámek Orlík, jehož prohlídka však byla podmíněná známostí s tamějším majitelem.⁶⁶⁹ I pokud se však návštěvníci nedostali dovnitř, mohli zámek obdivovat alespoň zvenčí, ideálně z paluby výletní lodi brázdící Vltavu.⁶⁷⁰ Na opačné straně země, tedy na severu Čech, sváděl k návštěvě architektonicky zajímavý komplex středověkého hradu a renesančního zámku ve Frýdlantě.⁶⁷¹ Na jihu Moravy se návštěvnícké pozornosti těšil arcibiskupský palác v Kroměříži včetně unikátní zahrady, jejíž prohlídku návštěvníci odmítli vynechat třeba i přes deštivé počasí.⁶⁷²

Delší odpočinkové prázdninové pobyty probíhaly nejčastěji na území Čech, a to z finančních i ryze praktických důvodů. Každá cesta na letní byt totiž připomínala menší stěhování, kdy se spolu s rodinou přemísťovaly i peřiny, nádobí či v místě pobytu nedostupné potraviny.⁶⁷³ Velká vzdálenost proto mohla být nesmírně omezující a do jisté míry snižovala rodinný komfort v cílové destinaci. Kupříkladu Gabriela Preissová si v dopise postěžovala přítelkyni, že pobyt v rakouských Korutanech jim znepříjemňuje chladné počasí, před nímž se především v noci nemohou nijak chránit, protože mají namísto peřin k dispozici pouze tenké deky.⁶⁷⁴ Samotný proces balení obvykle prováděla služka a hospodyně pouze dohlížela na to, aby v kufrech a bednách skončilo vše, co by rodina během svého pobytu mohla potřebovat.⁶⁷⁵

Letní byt zůstával často stálý. Pokud rodině konkrétní lokalita vyhovovala, nebyl důvod ji měnit a pravidelně se sem vracela. Třeba Karolína Světlá s manželem odjížděli každé léto za příbuznými do Světlé,⁶⁷⁶ rodina Terézy Novákové si pořídila domek na léto

---

⁶⁶⁶ LA PNP. Sofie Podlipská, Ludmila Vrchlická Sofii Podlipské, dopis bez data: „Psala jsem narychlo...“.

⁶⁶⁷ VOJÁČEK, Milan (ed.). *Marie Červinková-Riegrová I*, s. 226 – 227.

⁶⁶⁸ VOJÁČEK, Milan (ed.). *Marie Červinková-Riegrová II*, s. 528.

⁶⁶⁹ Tamtéž, s. 532.

⁶⁷⁰ Tamtéž.

⁶⁷¹ ŠPIČÁK, Josef (ed.). *Karolína Světlá II*, s. 16.

⁶⁷² VOJÁČEK, Milan (ed.). *Marie Červinková-Riegrová II*, s. 239.

⁶⁷³ VRCHLICKÁ, Eva. *Dětství a mládí*, s. 175 a LA PNP. Teréza Nováková, zápisníky z let 1893 – 1912.

⁶⁷⁴ LA PNP. Gabriela Preissová, Gabriela Preissová Fantové-Kusé Julii, dopis bez data: „Tady se nyní tak...“.

⁶⁷⁵ ŠPIČÁK, Josef (ed.). *Karolína Světlá II*, s. 407.

⁶⁷⁶ ŠPIČÁK, Josef (ed.). *Karolína Světlá II*, s. 47.

v Proseči⁶⁷⁷ a Sofie Podlipská, stejně jako později její dcera Ludmila Vrchlická s manželem, trávila léto v Chuchli u Prahy.⁶⁷⁸

K nejdražším, ale zároveň nejlákavějším cestám patřily ty zahraniční a nejedna žena si ve svém deníku postěžovala, jak ráda by cestovala, kdyby jí k tomu nescházely finanční prostředky.⁶⁷⁹ Právě tento aspekt mohl navíc vyvolávat spory v rodinách, protože manžel mohl časté ženiny výlety považovat za rozmařilé utrácení.⁶⁸⁰ Ani to však danou dámu obvykle od plánované cesty neodradilo. K nejoblíbenějším destinacím patřila Itálie se svou širokou památkovou základnou, která umožňovala několikaměsíční cestování, při němž se dámy neměly šanci začít nudit.⁶⁸¹ Každé z navštívených měst skýtalo velké množství zábavy od řady renesančních skvostů Florencie,⁶⁸² přes římské kostely a muzea,⁶⁸³ až k výstupu na Vesuv nad Neapolí⁶⁸⁴ či plavbu v gondole po Benátkách.⁶⁸⁵ K dalším turisticky zajímavým městům se řadila Paříž, která měla co nabídnout pro cestovatele s mapou v ruce, kteří se chtěli ztratit v úzkých zapadlých uličkách,⁶⁸⁶ i pro ty, kdo toužili získat inspiraci pro svou tvorbu na širokých bulvárech.⁶⁸⁷ Ke vzdáleným a do jisté míry exotickým místům, které však přesto čas od času zlákaly cestovatele k delšímu pobytu, se bezpochyby řadilo Rusko se svými velkými metropolemi Moskvou⁶⁸⁸ a Petrohradem.⁶⁸⁹

Výjimečné zážitky si ovšem mohli cestovatelé odvézt i z míst mnohem bližších českým hranicím. Mnozí si nenechali ujít krásy hlavního města monarchie Vídně, která krom památek jako je Schönbrunn či zábavní park Prátr,⁶⁹⁰ nabízela i množství luxusních obchodů a výborných divadel.⁶⁹¹ Ještě víc nabyla na zajímavosti ve chvíli, kdy se zde konala světová výstava prezentující kulturu a průmysl řady zemí, takže návštěvník mohl s trochou nadsázky projít celý svět v několika dnech.⁶⁹² Další zastávkou v německé

---

⁶⁷⁷ LA PNP. Teréza Nováková, zápisníky z let 1893 – 1912.

⁶⁷⁸ LA PNP. Sofie Podlipská, knihy výdajů.

⁶⁷⁹ LA PNP. Růžena Svobodová, Deníkové zápisky (24. 11. 1890 – 7. 12. 1891).

⁶⁸⁰ LA PNP. Zdenka Braunerová, Anna Bourgesová Zdeně Braunerové, dopis z 1. dubna 1894.

⁶⁸¹ ŠÁMAL, Martin (ed.). *Deníky Zdenky Braunerové*, s. 172.

⁶⁸² Tamtéž, s. 117.

⁶⁸³ LA PNP. Marie Kalašová, 38 zápisníků.

⁶⁸⁴ ŠÁMAL, Martin (ed.). *Deníky Zdenky Braunerové*, s. 158.

⁶⁸⁵ LA PNP. Marie Kalašová, Klementina Kalašová, 9 různých rukopisů

⁶⁸⁶ Tamtéž.

⁶⁸⁷ LA PNP. Růžena Svobodová, Deníkové zápisky z cest.

⁶⁸⁸ LA PNP. Gabriela Preissová, Gabriela Preissová Franzové Ludmile, dopis z 3. června 1896.

⁶⁸⁹ LA PNP. Marie Kalašová, 38 zápisníků.

⁶⁹⁰ LA PNP. Sofie Podlipská, Sofie Podlipská Vrchlické-Podlipské Ludmile, dopisy z 13. července a 16. července 1889.

⁶⁹¹ VOJÁČEK, Milan (ed.). *Marie Červinková-Riegrová I*, s. 137 – 138.

⁶⁹² ŠÁMAL, Martin (ed.). *Deníky Zdenky Braunerové*, s. 39.

jazykové oblasti se mohl stát bavorský Mnichov,⁶⁹³ či saské Drážďany.⁶⁹⁴ Od českých hranic směrem na východ se nacházel Krakov s řadou historicky zajímavých budov i nedalekými solnými jeskyněmi.⁶⁹⁵

Cestování s sebou přinášelo i řadu komplikací a bizarních situací, s nimiž se výletníci museli vyrovnávat. Nejčastější nepříjemností bylo špatně zvolené ubytování, které se mohlo jevit neadekvátní z řady různých důvodů. Někdy za to mohli nepříjemní majitelé,⁶⁹⁶ jindy obtížný hmyz.⁶⁹⁷ A přestože některé ženy přespávání v hotelech či penzionech neměly v lásce především kvůli neustálému hluku,⁶⁹⁸ občas byly šťastné, že se jim vůbec nějaké bydlení podařilo v turisty přeplněném městě sehnat.⁶⁹⁹ Občas docházelo při cestování k vyložené kuriózním situacím, které ženu mohly právem pobouřit. Například Zdenka Braunerová byla předvolána na polici k podání vysvětlení, protože na ulici neodpověděla na pozdrav cizího muže, čímž se dotýčný cítil hluboce dotčen.⁷⁰⁰

Každý zahraniční pobyt s sebou přinášel neuvěřitelné množství zážitků a jeho účastníci si pochopitelně chtěli své vzpomínky co nejdéle uchovat. Mohly jim k tomu napomoci třeba rozličné drobné kresbičky, které se během pobytu načrtávaly do památníků,⁷⁰¹ zakoupené pohlednice či fotografie⁷⁰² a pochopitelně i rozmanité suvenýry či šperky z místa návštěvy.⁷⁰³ K uchování všech významných momentů v paměti mohl velmi dobře posloužit také cestovní deník nebo domů posílané dopisy.⁷⁰⁴ Návrat pak znamenal setkání celé rodiny, přátel a známých, kteří netrpělivě očekávali líčení všech zajímavých zážitků z právě vykonané cesty.⁷⁰⁵ Tato setkání se pro mnohé mohla stát inspirací pro jejich vlastní zahraniční putování, díky čemuž se cestování pomalu stávalo běžnou součástí života.

---

⁶⁹³ LA PNP. Zdenka Braunerová, Zdenka Braunerová Anně Bourgesové, dopis z 18. září 1897.

⁶⁹⁴ VOJÁČEK, Milan (ed.). *Marie Červinková-Riegrová I*, s. 668.

⁶⁹⁵ LA PNP. Eliška Krásnohorská, Z let mé bohémy.

⁶⁹⁶ ŠÁMAL, Martin (ed.). *Deníky Zdenky Braunerové*, s. 155.

⁶⁹⁷ VRCHLICKÁ, Eva. *Dětství a mládí*, s. 277.

⁶⁹⁸ VOJÁČEK, Milan (ed.). *Marie Červinková-Riegrová II*, s. 200.

⁶⁹⁹ ŠÁMAL, Martin (ed.). *Deníky Zdenky Braunerové*, s. 128.

⁷⁰⁰ LA PNP. Zdenka Braunerová, Zdenka Braunerová Anně Bourgesové, dopis z 9. června 1899.

⁷⁰¹ LA PNP. Božena Heritesová, rok 1888 a 1889.

⁷⁰² ŠÁMAL, Martin (ed.). *Deníky Zdenky Braunerové*, s. 121.

⁷⁰³ Tamtéž, s. 160.

⁷⁰⁴ LENDEROVÁ, Milena. *Z dějin každodennosti*, s. 381.

⁷⁰⁵ ČERMÁKOVÁ-SLUKOVÁ, Anežka. *Sofie Podlipská*, s. 307.

Závěr

S trochou nadsázky by se dalo říci, že žena v 19. století byla především neustále něčím zaměstnaná a štěpila svůj čas i pozornost mezi řadu rozličných činností. To od ní vyžadovalo především perfektní organizační schopnosti, protože musela svůj čas rozplánovat tak, aby vše stihla. Dobový ideál navíc prikazoval, aby všechno prováděla se stejnou pečlivostí a důsledností, protože i ta nejbanálnější věc mohla při opomíjení narůst do olbřímích rozměrů a zkomplikovat každodenní život v domácnosti i soužití členů rodiny.

Rytmus ženina dne, roku a de facto celého života byl určován sérií více či méně zlomových událostí, které ovlivňovaly veškeré její počínání. Mohly se k nim řadit významné svátky, oslavy narozenin či porody dětí, ale stejně tak banální záležitosti jako úspěšná koupě masa či zavaření kompotu. Podíváme-li se podrobně na ženin pravidelný rozvrh, je až s podivem, že dokázala vše, co se od ní požadovalo, zvládnout. Na prvním místě vždy stála péče o domácnost, s níž hospodyně sice obvykle pomáhala služka, případně odrostlejší děti, hlavní břemeno plánování a neustálého dohledu však spočívalo na ní. Každý den pro ni začínal návštěvou trhu a opatřením čerstvých surovin té nejvyšší kvality za co nejnižší cenu. Následovalo několik hodin strávených v kuchyni přípravou pokrmů, jejichž složitost se odvíjela od příležitosti, při níž byly servírovány. Odpoledne si žena vyhrazovala pro úklid, ať už běžný každodenní nebo důkladný probíhající pouze několikrát do roka. Pokud při předchozích činnostech vyšetřila trochu času, mohla jej věnovat správkám prádla nebo výrobě dekorací pro zvelebení domova.

Péče o domácnost představovala zaměstnání na plný úvazek, pro většinu žen ovšem nebyla jedinou povinností. K jednomu z nejzásadnějších úkolů totiž patřila výchova dětí. Přestože v 19. století se objevila výraznější snaha o regulaci počtu potomků a plánované rodičovství, stále existovaly velmi početné rodiny. Všem narozeným a přeživším dětem bylo třeba zajistit stejnou péči, která se proměňovala spolu s věkem ratolesti. Novorozeňata a kojenci vyžadovali důkladný dohled, pravidelné kojení, přebalování a procházky na čerstvém vzduchu; batolata se obvykle za aktivního přispění matky učila chodit a mluvit; u dětí předškolního věku začínala důsledná výchova k vlastenectví, ovšem zároveň se jednalo o období dětských her, pro něž hospodyně sháněla a nezřídka sama vyráběla hračky. Jakmile potomci dorostli do věku vhodného k nástupu do školy, převzala nad nimi alespoň z části dohled tato státní instituce, na rodičích a zejména na matce však stále

spočívalo břímě dohledu ve volných chvílích, nemluvě o nutnosti domácího vzdělávání dívek po ukončení jejich základní školní docházky.

Očekávalo se, že bez ohledu na množství povinností a počet porodů zůstane žena přitažlivá a žádoucí pro svého manžela, proto musela alespoň pár minut denně věnovat péči o svůj vzhled. Hospodyně si jen zřídka mohla dovolit onemocnět, respektive důsledně se léčit. Zotavování z běžných nemocí probíhalo obvykle za její plné aktivity v domácnosti. Žena udržovala v čistotě nejen svůj byt, ale rovněž sama sebe, pravidelně se koupala, česala, případně napomáhala svému vzhledu pleťovou či dekorativní kosmetikou. Její oblečení muselo vypovídat o životním standardu, v němž konkrétní dáma žije, být slušivé a zároveň následovat módu. Každá žena navíc musela svůj šatník obměňovat a doplňovat s ohledem na prostředí, v němž se pohybovala, a společenské události, které navštěvovala. Protože pořízení šatů nepatřilo k nejlevnějším záležitostem, zhotovovala si většinu oděvů z úsporných důvodů sama. Velmi často šla také na své děti, které z oblečení rychle odrůstaly a obnova jejich šatníku by se proto nesmírně prodražila.

Kategorie volného času je vynálezem 19. století, pro ženy je však poněkud ambivalentní. Na jednu stranu sem totiž patří vyloženě relaxační aktivity, u nichž si dokonce i hospodyně mohla odpočinout, na stranu druhou se sem však řadí i velké množství výjimečných či společenských událostí, které pro ženu namísto relaxace znamenaly práci navíc. Typickým příkladem jsou oslavy nejrůznějších svátků, které pro muže přinášeli možnost strávit celý den doma ve společnosti rodiny a přátel, hospodyně s nimi však měla spojenou přípravu svátečních pokrmů a předcházející důkladný úklid, stejně jako adekvátní výzdobu bytu. Společenské akce jako plesy a večírky zase znamenaly nárůst jejího fyzického vyčerpání, jelikož končily obvykle teprve nad ránem, ovšem žena neměla možnost chybějící hodiny spánku dohnat. Domácnost totiž musela bezchybně fungovat bez ohledu na únavu své paní. V jistém smyslu se jedná o obdobu přístupu k péči o rodinu v době nemoci, během níž si žena také v žádném případě nemohla dovolit na pár dní své povinnosti zanedbat. Jednou z mála činností, které dámy nijak výrazně nevyčerpávaly ani od nich nevyžadovaly zvýšenou aktivitu, tak zůstávala četba knih a návštěva divadla.

Specifickým způsobem trávení volného času bylo cestování, které se pro ženu nikdy neobešlo bez starostí, protože se obvykle stávala organizačním srdcem celého podniku, zároveň jí však poskytovalo radost z poznávání cizích zemí a kultur. Pokud se navíc cestovatelé ubytovali v hotelu či penzionu, odpadla ženě alespoň na čas hlavní náplň jejího denního programu, tedy péče o domácnost.

Při všech činnostech, které se od ženy očekávaly, je skoro s podivem, že ještě našla dostatek síly a motivace k prosazování svých idejí a boji za rovnoprávnost. Řada významných bojovnic za zlepšení ženského postavení měla vlastní rodinu, o níž musela ve dne v noci pečovat, ale to jí nebránilo v občanské angažovanosti na poli charity, vzdělávání či ženských spolků. Jednou z hlavních příčin ženského sdružování byl pocit nedocenění, jímž mohly právem trpět. Jejich práce v domácnosti byla ze strany mužů brána jako samozřejmost a jen málokdy jim vynesla slova chvály či obdivu. Práce pro ženský spolek však hospodyním dodávala pocit, že jejich úsilí má svou váhu a bude s vděčností přijato.

Ženin běžný den startoval brzy ráno a končil pozdě v noci. Teprve ve chvíli, kdy byla celá domácnost zaopatřená a děti uložené v posteli, přicházely pro hospodyně zřídkavé, ale o to cennější okamžiky nicnedělání, kdy se mohla věnovat pouze sama sobě. Zůstává proto s podivem, že za největší nebezpečí v životě ženy byla v 19. století považována zahálka a nečinnost,⁷⁰⁶ k níž při množství povinností a nabitém pracovním programu hospodyně vedoucí průměrnou středostavovskou domácnost vůbec nedostala příležitost.

---

⁷⁰⁶ ZAPOVÁ, Honorata. O pohlaví ženském. In BAHENSKÁ, Marie. *Ženy na stráž!*, s. 29.

Seznam pramenů a literatury

Archivní prameny

Literární archiv Památníku národního písemnictví (LA PNP)

Zdenka Braunerová

korespondence vlastní, odeslaná, Zdenka Braunerová Anně Bourgesové

korespondence vlastní, přijatá, Anna Bourgesová Zdeně Braunerové

Karel Havlíček Borovský

korespondence Zdeňky Havlíčkové - varia, oučetní kniha

Božena Heritesová

rukopisy vlastní, denníkové zápisky, rok 1888 a 1889

Marie Kalašová

Klementina Kalašová - 9 různých rukopisů a poznámek.

varia, 38 zápisníků s různými poznámkami Marie Kalašové a rodiny Kalašovy

varia, různé vzpomínkové dokumenty, dobové doklady, pozvánky, oznámení kulturních podniků atd.

Eliška Krásnohorská

rukopisy vlastní, vzpomínky, Co přinesla léta

rukopisy vlastní, vzpomínky, Mezi proudy

rukopisy vlastní, vzpomínky, Vzpomínky na K. Světlou a S. Podlipskou

rukopisy vlastní, vzpomínky, Z let mé bohémy

Teréza Nováková

rukopisy vlastní; články, přednášky, studie, překlady, opisy, různé; zápisníky, kalendáře a notesy z let 1893 – 1912

rukopisy vlastní; články, přednášky studie; překlady, opisy, různé; deníky, fragmenty z let 1866 – 1875

Sofie Podlipská

doklady vlastní, knihy výdajů

korespondence vlastní, odeslaná, jednotlivci, Sofie Podlipská Vrchlické-Podlipské Ludmile

korespondence vlastní, přijatá, jednotlivci, Ludmila Vrchlická Sofii Podlipské

rukopisy vlastní, deníkové záznamy, upomínka na roky 1854 – 1861.

rukopisy vlastní, deníkové záznamy, Ludmilčin denník

rukopisy vlastní, deníkové záznamy, Prokopův denník

Gabriela Preissová

korespondence vlastní, odeslaná, osobní, Gabriela Preissová Franzové Ludmile

korespondence vlastní, odeslaná, osobní, Gabriela Preissová Fantové-Kusé Julii

Růžena Svobodová

Deníky (1881 – 1919)

Deník (1881 – 1886)

Deníkové zápisky (14. 10. 1886 – 7. 10. 1888)

Deníkové zápisky (17. 1. 1890 – 7. 2. 1890)

Deníkové zápisky (24. 11. 1890 – 7. 12. 1891)

Deníkové zápisky a poznámky (90. léta)

Deníkové zápisky z cest

Vydané prameny

BAHENSKÁ, Marie – HECZKOVÁ, Libuše – MUSILOVÁ, Dana. *Ženy na stráž! České feministické myšlení 19. a 20. století*. Praha 2010.

ČERMÁKOVÁ-SLUKOVÁ, Anežka. Sofie Podlipská: Z denníku. *Ženský svět. List paní a dívek českých*. Roč. 24, 1920, s. 10 – 12, 52 – 54, 214 – 216, 305 – 307.

HEIDENREICOVÁ-HOLEČKOVÁ, Jelena. *Sofie Podlipská ve svých vzpomínkách, dopisech a denících*. Praha 1941.

KVAPIL, Jaroslav (ed.). *Literární pozůstalost Hany Kvapilové*. Praha 1946.

ŘEHÁKOVÁ, Anna. *Ze života a korespondence Otýlie Sklenářové-Malé*. Praha [b. d.].

SKLENÁŘOVÁ-MALÁ, Otýlie. *Z mých vzpomínek*. Praha 1912.

SVADBOVÁ, Blanka (ed.). *Čtyřhlas Terézy Novákové*. Praha 2013.

SVADBOVÁ, Blanka (ed.). *Z lidské sonáty*. Praha 1988.

ŠÁMAL, Martin (ed.). *Deníky Zdenky Braunerové (1873 – 1883)*. Diplomová práce. Praha 2007.

ŠPIČÁK, Josef (ed.). *Karolína Světlá. Z literárního soukromí I*. Praha 1959.

ŠPIČÁK, Josef (ed.). *Karolína Světlá. Z literárního soukromí II*. Praha 1959.

VOJÁČEK, Milan (ed.). *Marie Červinková-Riegrová. Zápisky I*. Praha 2009.

VOJÁČEK, Milan (ed.). *Marie Červinková-Riegrová. Zápisky II*. Praha 2013.

VRCHLICKÁ, Eva. *Dětství a mládí s Vrchlickým*. Praha 1988.

WIMMER, Stanislav (ed.). *Bouřky*. Příbram – Litomyšl 2007.

Literatura

BAHENSKÁ, Marie. *Počátky emancipace žen v Čechách. Dívčí vzdělávání a ženské spolky v Praze v 19. století*. Praha 2005.

BAHENSKÁ, Marie – HECZKOVÁ, Libuše – MUSILOVÁ, Dana. *Iluze spásy*. České Budějovice – Hradec Králové 2011.

BREJCHOVÁ, Jitka. *Kulisy dětství. Dítě a jeho svět v 19. století*. Diplomová práce. České Budějovice 2007.

BUZKOVÁ, Pavla. *Přítelkyně*. Praha 1939.

HORSKÁ, Pavla. *Naše prababičky feministky*. Praha 1999.

KYBALOVÁ, Ludmila. *Doba turnýry a secese*. Praha 2006.

LENDEROVÁ, Milena. *A ptáš se, knížko má...* Praha 2008.

LENDEROVÁ, Milena. *K hříchu i k modlitbě. Žena v minulém století*. Praha 1999.

LENDEROVÁ, Milena – JIRÁNEK, Tomáš – MACKOVÁ, Marie. *Z dějin české každodennosti*. Praha 2013.

LENDEROVÁ, Milna – RÝDL, Karel. *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století*. Praha – Litomyšl 2006.

NEUDORFLOVÁ, Marie L. *České ženy v 19. století*. Praha 1999.

PAVLÍČKOVÁ, Jana. „Stará vychovatelka“ *Sofie Podlipská a spolek Ochrana opuštěných a zanedbaných dívek*. Diplomová práce. Brno 2004.

PORTER, Roy. *Dějiny medicíny*. Praha 2013.

RUIZOVÁ, Libuše. *Očista ducha i těla*. Praha 2013.

SMITHOVÁ, Virginia. *Dějiny čistoty a osobní hygieny*. Praha 2011.

ŠIMEČEK, Zdeněk – TRÁVNÍČEK, Jiří. *Knihy kupovati... Dějiny knižního trhu v českých zemích*. Praha 2014.

ŠTĚPÁN, Václav – TRÁVNÍČKOVÁ, Markéta. *Prozatímní divadlo 1862 – 1883 I*. Praha 2006.

TINKOVÁ, Daniela. Věčně nemocná žena. Žena a mateřství v lékařském myšlení na prahu moderní doby. *Dějiny a současnost*, 2004, roč. 26, č. 1, s. 7 – 11.

UCHALOVÁ, Eva. *Česká móda od valčíku po tango 1870 – 1918*. Praha 1997.

UCHALOVÁ, Eva. *Česká móda pro salon i promenádu 1780 – 1870*. Praha 1999.

VONDRÁČKOVÁ, Monika. *Čtenářské zkušenosti Karolíny Světlé (Analýza vybraných osobních pramenů)*. Dizertační práce. České Budějovice 2015.

VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla. *Jak se žilo za Františka Josefa I*. Praha 1996.

Internetové zdroje

Sezóny Národního divadla. *Národní divadlo*. [online]. [cit. 13. 4. 2017]. Dostupné z: <
<http://archiv.narodni-divadlo.cz/default.aspx?jz=cs&dk=podlesezona.aspx&pn=256affcc-f001-1000-85ff-c11223344aaa>>.